

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2013-0004**

**AVRUPALI GEZGİNLER GÖZÜYLE
19. YÜZYILDA
BATI ANADOLU**

**HAZIRLAYAN
Zeynep ÇETİN**

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN**

AYDIN - 2013

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2013-0004**

**AVRUPALI GEZGİNLER GÖZÜYLE
19. YÜZYILDA
BATI ANADOLU**

**HAZIRLAYAN
Zeynep ÇETİN**

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN**

AYDIN - 2013

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Tarih Anabilim Dalı öğrencisi Zeynep ÇETİN tarafından hazırlanan Avrupalı Gezinle Gözüyle Batı Anadolu ve Aydın başlıklı tez, 22/07/2013 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

<u>Unvanı, Adı ve Soyadı :</u>	<u>Üniversitesi :</u>	<u>İmzası:</u>
Başkan: Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN	ADÜ
Üye : Yrd. Doç. Dr. Tanju DEMİR	ADÜ
Üye : Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA	ADÜ

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu (tezin türü) tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun Sayılı kararıyla (tarih) tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Osman PEKER

Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Zeynep ÇETİN

İmza :

YAZAR ADI – SOYADI: ZEYNEP ÇETİN

BAŞLIK: AVRUPALI GEZGİNLER GÖZÜYLE 19. YÜZYILDA BATI ANADOLU

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Dağılma Dönemi'ni içine alan 19. yüzyıl, bahse konu dağılmaya engel olmaya çalışırken yabancı devletlere ve Osmanlı bünyesindeki azınlıklara verilen sayısız tavize de tanıklık etmiştir. Bu dönemde Avrupa'da öncelikle devletler, sonrasında kurum ve kuruluşlar, son olarak da bireyler düzeyinde bu topraklara olan ilgi, farklı nedenlerle artmış; bölgeye farklı amaçlarla gelen pek çok Avrupalı gezgin ilgi alanlarına giren araştırma ve incelemelerin yanı sıra bu coğrafyadaki yaşamı, kültürel ve sosyal çevreyi de kaleme almaktan geri durmamışlardır. Batı Anadolu da Avrupa'da uyanan bu meraktan payına düşeni almış, bu coğrafi alanda gözlem ve izlenimlerini kaleme alan pek çok gezgin zamanın Batı Anadolu'suna dair deneyim ve yaşantılarını da paylaşmıştır.

19. yüzyılda Batı Anadolu yaşantısının Avrupalı gezginler gözüyle kaleme alındığı bu çalışmada, öncelikli kaynaklar olarak gezginlerin izlenimlerini kendi cümleleriyle anlattıkları seyahatnamelere başvurulmuş bulunmaktadır.

İşbu çalışma kapsamında konu, üç ana başlık ve bunlara bağlı alt başlıklar halinde ele alınmış bulunmaktadır:

Birinci bölümde seyyah ve seyahatname kavramları ve Batı'da Osmanlı'ya yönelik oluşan merakın giderilmesine yönelik kaynaklar olarak seyahatnameler irdelenmektedir.

İkinci bölümde 19. yüzyılda Batı Anadolu'ya gelen Avrupalı gezginlere dair biyografik veri sunulmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde ise 19. yüzyılda Batı Anadolu'ya gelmiş olan Avrupalı gezginlerin bu coğrafya hakkındaki gözlem ve izlenimleri paylaşılmaktadır.

Bahse konu bölümde gezginlerin ortak olarak üzerinde ehemmiyetle durdukları genel konu başlıkları açılarak, farklı gezginlerin gözlem ve izlenimleri “Türk halkı, yaşantısı, şehirleri, kadınlar, Türk mutfağı, giyim, konaklama, azınlıklar, yönetim, zeybeklik geleneğı ve nüfusa dair izlenimler” konu başlıkları altında incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Gezin, Seyahatname.

NAME: ZEYNEP ÇETİN
TITLE: 19TH CENTURY WESTERN ANATOLIA FROM THE EYES OF EUROPEAN TRAVELERS

ABSTRACT

19th Century, including the Dissolution Period of the Ottoman Empire, witnessed many concessions made for the foreign states and the minority under the Ottoman Rule during the struggle to prevent the mentioned dissolution. Various motives raised the European curiosity and interest on the Ottoman Land of first the states, then institutions and organizations, and finally that of individuals; and the numerous European travelers who visited the Region with various motives did not refrain from writing the life and cultural and social environment besides their examination and research activities. Western Anatolia also took its share from the mentioned curiosity, and many travelers having written their observations and impressions also shared their experience and lives in the Western Anatolia of the time.

In this study, where Western Anatolian life in the 19th century has been consigned to writing from the eye of the European travelers; the travelogues in which the travelers reflected their impressions with their own phrases, were referred to as prior resource materials.

The scope of the study hereby has been handled under three main titles and various subtitles dependant thereunto: In the first chapter of the study, the concepts of traveler and travelogue were focused on while travelogues were examined as resources to feed the Western curiosity upon the Ottoman.

In the second chapter, biographical data regarding the European travelers who visited the Western Anatolia in the 19th century was presented.

In the third and final chapter of this study, the observations and impressions of the European travelers on the 19th century Western Anatolia were presented. The subject

was handled under such different titles as Turkish nationals, Western Anatolian life, residences, women, Turkish cuisine, costumes, accommodation, minorities, zeibecks, administration and population upon which travelers had a say in terms of their observations and impressions.

Key Words: Traveler, Travelogue, Western Anatolia.

ÖNSÖZ

19. yüzyıl, tüm dünyada olduğu kadar Osmanlı Devleti topraklarında da köklü ve tarihi belirleyici değişikliklerin baş gösterdiği bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin Dağılma Dönemi'ni de içine alan bu yüzyılda Küçük Asya da denilen Anadolu toprakları pek çok devletin merak ve dikkatini çekmiştir. Bu dönemde gerek farklı kurum ve kuruluşlar, gerekse bireyler Osmanlı topraklarına farklı sebeplerden dolayı ilgiyle yaklaşmaya başlamış, maddi imkânlar seferber edilerek, oldukça çekici hale gelen Osmanlı dünyasını keşfetmenin yolları aranmıştır.

Bu bakımdan, birinci el kaynaklar olarak belge değeri oldukça yüksek olan seyahatnameler Avrupa devletleri, kurumları ve bireyleri için öncelikle başvuru kaynakları haline almıştır. Batı Anadolu ise söz konusu meraktan payına düşeni almış, antik medeniyetlere ait tarihi eserlerin fazlaca bulunduğu bu bölgeye pek çok Avrupalı seyyah gelmiştir. Bu seyyahların önemli bir çoğunluğu arkeolojik meraklarla geldikleri bölgede söz konusu alanlara geziler düzenlemekle birlikte, Osmanlı topraklarına Avrupa devletlerinin resmi görevlileri ve askerleri olarak gelen ve gözlemlerini aktaranların sayısı da oldukça fazladır. Söz konusu seyyahlar, kendi kültür ve geleneklerinden çok farklı olan Türk kültürü, yaşantısı, şehirleri, Türk kadınları, Türk mutfağı, giyim, konaklama, azınlıklar, zeybekler ve nüfusa dair izlenimlerini de paylaşmayı ihmal etmemişlerdir.

Batı Anadolu çevresinde bulunarak bölgeye dair gözlemlerini yazdığı seyahatnamelerle aktaran pek çok Avrupalı seyyah bulunmakla birlikte, işbu çalışmada bu seyyahların ancak on beşine yer verilebilmiştir. Söz konusu seyyahların, 19. yüzyıl Osmanlı hayatına dair paha biçilmez kaynaklar teşkil eden seyahatnameleri ulaşılması kolay kaynaklar olmasına rağmen, üzerinde pek az çalışılmış olması dikkat çekicidir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VII
RESİMLER LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. SEYYAHLAR VE SEYAHATNAMELER ÜZERİNE.....	5
1.1. Seyyah ve Seyahatname Kavramları.....	5
1.2. Batı'da Doğu İlgi ve Algısı.....	8
1.2.1. Oryantalizm.....	8
1.2.2. Batı'yı Doğu'ya Sürükleyen Merak.....	10
İKİNCİ BÖLÜM.....	13
2. 19. YÜZYILDA BATI ANADOLU'YA GELMİŞ AVRUPALI GEZGİNLER ...	13
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	26
3. BATI'NIN GÖZÜYLE BATI ANADOLU.....	26
3.1. Nüfus ve Azınlıklar.....	26
3.2. Türk Halkı.....	35
3.3. Şehir.....	47
3.4. Çarşılar ve Pazarlar.....	63
3.5. Seyahat ve Konaklama.....	67
3.6. Giyim.....	75
3.7. Kadın.....	79
3.8. Müzik - Dans.....	84
3.9. Mutfak.....	87
3.10. Zeybeklik Geleneği.....	90
3.11. Yönetim.....	94
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA.....	103
ÖZGEÇMİŞ.....	108

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Anadolu'ya Gelen Seyyahların Listesi	25
---	----

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1 – Türkiye'de Seyahat	67
Resim 2 – Seyahat sırasında kullanılan araba	70
Resim 3 – İzmir'de bir kahvehane	72
Resim 4 – Frenk kadınının saçlarından örnekler	76
Resim 5 – Milas yakınlarında su taşıyan bir Türk kadını	80
Resim 6 – Aydın yakınlarında bir Türk kadını	82
Resim 7 – Fellows'un çizimiyle kaval.	84
Resim 8 – Fellows'un çizimiyle kaval ve saz	85
Resim 9 – British Museum'daki Mısır papirüsündeki çalgılar	85
Resim 10 – Yörük dansı.....	86
Resim 11 - Zeybek	90

GİRİŞ

Eski çağlardan bu yana farklı ülke ve kültürlere olan merakın sonucu olarak başvurula gelen en temel eserlerdendir seyahatnameler. Farklı topraklara dair ansiklopedik bilgiye ulaşmak her daim mümkün ve çok daha kolay olmasına rağmen; seyyah bu toprakları görerek, yaşayarak, hissederek kendi milletinin öğretileri, gelenekleri, toplumsal doktrinleri ve dahi önyargılarıyla yoğuran, yorumlayan ve öncelikle kendi toplumuna sunan kişidir. Seyahatnamelerin özelliği sakınılacak bir özellik olmamakla birlikte; toplumların o kültüre bakışını ve çocuklarına söz konusu kültür, millet ve topraklara dair öğrettiklerini de yansıtır.

Her zaman çekici ve merak uyandıran bir coğrafya olmuştur *Doğu, Batı* için... Öncelikle din farklılığından ve bunun beraberinde getirdiği sosyal ve kültürel farklılıklardan olsa gerek, bu kıta devletlerinin Türkiye toprakları üzerindeki ilgisi hiçbir zaman eksilmemiştir. Avrupalı devletler, kurum ve kuruluşlar; bu coğrafyaya dair her türlü bilgi kırıntısına büyük önem vermiş olmakla birlikte, paha biçilmez bilgi ile ülkesine dönecek olan seyyahlar da daima maddi ve manevi destek bulmuştur. Bununla birlikte, Türkiye gözlemlerini kaleme almak için ülkesinden çıkıp gelmiş seyyahlarla sınırlı değildir bu eserleri yazanlar; Avrupalı devletlerin büyükelçiliklerinde veya çeşitli diğer kurumlarında görevli olarak bölgeye gelen devlet adamları, din adamları ve askerler de vardır Türkiye izlenimlerini seyahatnameleriyle ölümsüzleştirenler arasında.

Bununla birlikte, Avrupa devlet ve kurumlarının sadece toplumsal ve kültürel merak dürtüsüyle Osmanlı topraklarına gezgin gönderdiklerini veya bu coğrafyaya bir sebepten gelen yabancıların izlenimlerini aktarmaktan başka hiçbir amaçları olmadığını söylemek yetersiz ve hatta yanlış olacaktır. Yüzyıllar boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan “Küçük Asya”, aynı zamanda eski çağlara ve medeniyetlere dair paha biçilmez eser ve yaşam kalıntıları da barındırmaktadır. Bu meraka en çok “maruz kalan” Osmanlı toprakları arasında öncelikle İstanbul, sonrasında da Batı Anadolu illeri yer almaktadır. İşbu çalışmada Batı Anadolu’da bulunarak izlenimlerini kaleme almış olan Avrupalı gezginlerin gözüyle 19. yüzyıl Osmanlı’sı incelenmiştir.

Pek çok Avrupalı gezginin öncelikli amacı antik kentlere araştırma ve inceleme ziyareti yapmak olmakla birlikte, bu bölgelerde bulunması veya birkaç kuruş karşılığında edinilmesi hiç de zor olmayan tarihi eserleri ülkelerine götürerek müzelerine satmak da oldukça cazip bir dürtü olmuştur. Gerçekten de pek çok Avrupalı seyyah Osmanlı topraklarından ülkesine hiçbir zaman eli boş dönmemiştir. Bazı seyyahların ise Batı Anadolu topraklarından çıkardıkları sandıklar dolusu tarihi eseri – kaçak olarak - ülkelerine gemilerle götürdükleri bilinen bir gerçektir. Bu gerçek Türk bir araştırmacıyı fazlasıyla rahatsız edecek olsa da, gezginlerin bu eylemleri çok da gayrimeşru değildir. Dağılma Dönemi’ni yaşamakta ve söz konusu *dağılma*ı önleyebilmek adına her yolu denemekte olan Osmanlı Devleti, yabancılara kendi topraklarında kazı izni vermekten de çekinmemiştir. Batı Anadolu’da tarihi bir yapının etrafında yapılacak kısa bir araştırmayla bulunması hiç de zor olmayan tarihi eserler bu yolla Avrupalı gezgin ve arkeologlar tarafından kolaylıkla elde edilebilmiştir. Buna Türk halkının tarihi eserler konusunda - gezginlerin de her fırsatta dile getirdiği ve işbu çalışmada özel bir bölümde sunulacak kadar göze çarpan – özensizliği ve umursamazlığı da eklenecek olduğunda bir Avrupalı için söz konusu eserleri edinmenin hiç de zor olmadığı anlaşılacaktır. Sonuç olarak; Avrupalı gezginler kazılar veya incelemeler sonucunda pek çok tarihi eser elde etmekle kalmamış, yerel halktan da çok cüzi ücretler karşılığında çok değerli pek çok tarihi eser ve/veya madeni para satın almıştır. Bazı araştırmacılar tarafından haklı gerekçelerle hırsızlık olarak tanımlanan bu eylemler aslında Osmanlı Devleti ve Türk halkının zamanındaki esnek uygulama ve davranışlarının doğal bir sonucu olarak görülmelidir. Avrupa’ya gemilerle, sandıklar dolusu tarihi eser transfer edilmesi konusunda Osmanlı Devleti’ndeki uyanış çok geç de olsa sonunda yaşanmış ve yabancı kazı ekiplerinin kazı izinleri iptal edilerek bu mirasa sahip çıkılmaya yine bu yüzyılda başlanmıştır.

İşbu çalışmanın amacı; 19. yüzyılda türlü neden ve dürtülerle Batı Anadolu’ya gelmiş olan Avrupalı gezginlerin söz konusu coğrafya üzerine edindikleri izlenimleri aktarmaktır. Çalışma kapsamı belirlenirken, konu başlıkları önceden tespit edilmemiştir. Gezginlerin Batı Anadolu gözlemlerinde üzerinde hassasiyet ve önemle durdukları çarpıcı izlenimler belirlenerek; konu başlıkları söz konusu vurgular ışığında oluşturulmuştur. Bu esasa göre; Avrupalı gezginler gözüyle 19. yüzyılda Batı Anadolu

nüfusu, Türk halkının ön plana çıkan özellikleri ve yaşantıları, azınlıklar, şehirleşme, çarşı ve pazarlar, barınma ve konaklama, giyim, kadın, müzik ve dans, mutfak, Batı Anadolu'nun karakteristik toplulukları olan zeybekler ve yönetim öncelikli olarak üzerinde durulacak olan konu başlıklarıdır.

Avrupalı pek çok gezgine ait İngilizce yazılmış seyahatname ve notlara erişim aslen zor olmamasına rağmen, konuya ilişkin yapılmış akademik çalışmanın azlığı dikkat çekicidir. Birinci el kaynaklar olarak hazine niteliğinde olan seyahatnameler üzerine yapılacak her türlü çalışma dönem Türkiye'sine neredeyse ışık tutacak niteliktedir. Çalışma konusunun belirlenmesindeki başlıca dürtülerden biri de söz konusu paha biçilmez kaynaklara ilişkin naçizane bilgi aktarımı sağlayabilmektir.

İşbu çalışmada Türkiye izlenimleri farklı başlıklar altında ve kesitler halinde sunulacak olan on beş Avrupalı gezgin ve müellife yer verilmiştir. Bu gezgin ve müellifler (doğum tarihleri sırasıyla): Richard Chandler, Robert Walsh, William Martin Leake, Francis Vyvyan Jago Arundell, J. M. Tancoigne, William Turner, Charles Fellows, George Thomas Keppel, William Knight, Charles Texier, William John Hamilton, Hugh Edwin Strickland, Karl Von Scherzer, Charles Thomas Newton ve Hans Barth'tır.

Söz konusu gezginlerin Batı Anadolu gözlemleri öncelikle bizzat kaleme aldıkları seyahatnameleri aracılığıyla incelenmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, konuya ilişkin pek az Türkçe çalışma olmakla birlikte; söz konusu kitap, makale ve tezler de başvuru kaynakları arasında yerlerini almıştır. *Batılı gezginlerin Doğu izlenimlerini – Batı Anadolu özelinde – irdeleyen yabancı araştırmacıların kitap ve makaleleri de başvuru önemli kaynaklar niteliğindedir.*

Çalışma üç ana başlık ve bunlara bağlı alt başlıklar altında teşkil edilmiş bulunmaktadır. Birinci bölümde seyahatname ve seyyah kavramları ve Batı'nın Doğuya olan ilgisini cezbeden etkenler üzerinde durulmuştur. Söz konusu kavramlara yönelik gerek Türk, gerekse yabancı araştırmacıların pek çok tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlar ışığında özellikle Avrupalı gezgin, yazar ve araştırmacıların söz konusu kavramlara

bakışlarının irdelenmesinde de yarar görülmüş bulunmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, seyahatnamelerine yer verilen gezginlerin biyografik bilgilerine yer verilmiştir. Bu hususta dikkat çekici bir saptama da, izlenimlerine yer verilen gezginlere ilişkin şahsi bilginin Türkçe ve hatta İngilizce dilinde yok denecek kadar az olduğudur. Bu bakımdan söz konusu seyyahlara ait biyografik bilgi teşkil etmesi düşüncesiyle, mümkün olduğunca ve elde edilen kaynaklar el verdiğince fazla yer verilmiştir. Gezinlere dair biyografik bilgiye ayrı bir bölüm başlığı verilmiş olmasının yegâne sebebi budur. Son olarak da, çalışmanın üçüncü ve son bölümünde yukarıda bahsi geçen alt başlıklar altında gezginlerin Batı Anadolu'ya dair izlenimleri ve kendilerinden sonra bölgeye gelecek olan diğer gezginlere aktardıkları notlara yer verilmiştir.

Çalışma süresince İngilizce ve Türkçe dilinde toplam seksen beş adet kaynak incelenmiş ve bunların çalışmaya en fazla ışık tutacağına inanılan elli iki adedi tez kapsamına alınmış bulunmaktadır.

Özet ve sonuç olarak, işbu çalışma öncelikle ve esasen seyahatnamelerden edinilen yorum ve gözlemler bir araya getirilerek, belirli bir tarih kesitinde Batı Anadolu coğrafyasına ışık tutacağı umuduyla yapılmış bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SEYYAHLAR VE SEYAHATNAMELER ÜZERİNE

1.1. Seyyah ve Seyahatname Kavramları

Bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eserlere seyahatname¹; gezmek, tanımak, görmek, dinlenmek amacıyla geziye çıkan kimseye gezgin² (seyyah) denir. Etimolojik olarak ise seyahatname sözcüğü; Arapça “seyahat”, Farsça “nâme” sözcüklerinin bileşimiyle oluşmuştur. Seyahatnameler, “gezi hatıraları kitabı”dır. Yazarların yurt içinde ve dışında yaptığı gezilerde gördükleri yerlerin ilgi çeken, değişik olan taraflarını yalın ve samimi bir anlatımla yansıttığı yazılardır.³

Günümüzde eskiden gezilen, görülen yerlerin özelliklerini -tanıtma amacıyla aktaran seyahatnamelerin yerini Türkçe bir kelime olan “Gezi Yazısı” almıştır. Aralarında büyük farklılıklar olmasa da küçük ayrımlar vardır. Gezi yazıları, sadece gezilen görülen yeri olduğu gibi tanıtma amacıyla değil, o yerin tarihi ve fiziki özellikleriyle ilgi odağı olmasını sağlamak için yazılmaktadır.⁴

Seyahatname, “gezi hatıraları”dır. Bu “gezi hatıraları”, gerçek ya da hayalî bir yolculuğa dayanır. Bir gezginin gidip gördüğü değişik yerlerin coğrafî, tarihî ve sosyal durumuna dair bilgi ve gözlemleri içerir. Bu bilgiler öznedir. Gezgin, bir bakıma, okuyucuya, gezip gördüğü yerlerle ilgili kendi mesajını vermek ister. Gezginin yolculuğundan ve kendisinden söz ettiği bu gezi notları, yalın ve samimî bir üslûpla verilir. Bu yolculukların tarih içinde giderek genelleşmesi ve belli bir biçime dönüşmesi, edebiyatta da bir türün doğmasına yol açmıştır. Seyahatnameler, bu yönüyle bir gezi edebiyatı türü içinde değerlendirilmektedir.⁵

¹ T.D.K., **Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 2, Ankara, 1988, s. 1291.

² T.D.K., **a.g.e.**, C. 1, s. 546.

³ Sedat Maden, “Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 37, Erzurum, 2008, s. 147.

⁴ Maden, **a.g.m.**, s. 153.

⁵ Türkan Gözütok, “19.yüzyıl Batı Seyahatnamelerinde Ortadoğu ve İstanbul İmgesi: François René De Chateaubriand Örneği”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 44, Erzurum, 2010, s. 97.

Seyahat intibaları diyebileceğimiz bu eserler, çok kere yabancı bir ülkeyi tasvir ettiklerinden, seyyahlar, orada, kendilerince enteresan gördüklerini yazmışlardır. Bazen o milletten birinin göremeyeceği veya yazamayacağı bir şeyi bulup çıkarmışlar, bazen da eseri cazip kılmak için mübalağaya kaçmışlardır. Hatta seyahatnamelerin bir kısmında, diğer eserler veya önceki seyyahlardan alınan pasajlar, seyyahın kendi intibai veya görüşü gibi aktarılmıştır. Bu bakımdan seyahatnameler kullanılırken de dikkatli olunmalı, doğru ile yanlış veya mübalağanın ayırt edilmesine çalışılmalıdır.⁶

Seyahatname türü eserlerde seyyahlar kendi gözlemlerini eserlerine aktarmakla kalmaz, aynı zamanda sözün uygun düştüğü yerlerde; İslam tarihinden, diğer seyahatnamelerden veya başka edebî eserlerden, halk hikâyelerinden de yararlanırlar. Başka eserlerden alıntı yapmayan; yalnızca kendi gözlem ve izlenimlerini anlatan yazarlar da kendilerini ve eserlerini, önceden okudukları eserlerden soyutlayamazlar. Bu durumu Howard'ın ifadesi de destekler; “Seyyah, yolculuğunda istediği ve beklediği şeyi görür; görmek istediklerini de çoğu kere daha önce okudukları belirler”.⁷

Seyahatname yazmanın sebepleri pek çoktur. Bunlar arasında, önemli veya kutsal kabul edilen yerleri tanıtmaya, gurbette görülen veya yaşanılanları okuyucuyla paylaşma, bir medeniyet, devlet, bölge veya şehir hakkında okuyucuya yanlı veya objektif bilgiler sunma, önem verilen bir kişinin sefer veya seyahatini anlatma sayılabilir.⁸

Tarih yazıcılığına ilk örneği teşkil eden, bundan dolayı “Tarihin Babası” olarak tanınan Herodotos 9 kitaptan meydana gelen “Historiai” adlı çalışmasında MÖ. 490–479 yılları arasında cereyan eden Pers-Yunan savaşları konusunu işlemekle birlikte gezip gördüğü ülkelerdeki milletler, bunların adetleri, gelenekleri, idare şekilleri ile

⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, 6. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 25.

⁷ İ. Hakkı Aksoyak, “Nabi'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'inin Edirneli Natık'ın Tuhfetü'l-Haremeyn'ine Etkisi: Hikâyeler, Gelenekler, İnanışlar...”, **Milli Folklor** [Elektronik Dergi], S. 95, 2012, Erişim: <http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/95/002.pdf>, Er. Tar.: 03/06/2013.

⁸ Aksoyak, **a.g.m.**, s. 9.

ilgili olarak bilgilere de yer verir. Bu cümleden hareketle Herodotos'un "Historiai" adlı çalışmasının, seyahatname türünün ilk örneği olduğu söylenebilir.⁹

Bununla birlikte, seyyah ve seyahat etmek kavramları üzerine düşünceler ve tanımlamalar Haçlı Seferleri'ne kadar uzanmaktadır; Haçlı Seferleri sırasında seferin kendisi yol, sefere katılan kişiye ise yolcu denmiştir ve kavramların tarihsel seyri dönemlere göre içerik ve biçim değiştirerek devam etmiştir. Haçlı Seferleri'nin 14. yy sonuna kadar devam ettiği düşünülecek olursa, "yol, yolcu" kavramları da bu döneme kadar birlikte süregelmiştir. Kavramların içerik ve biçim değiştirerek devam eden uzun tarihsel süreci aynı zamanda Türkler üzerine birebir gözleme dayalı olarak Avrupa'ya aktarılan bilgilerin ortaya konduğu bir süreç de olmuştur.¹⁰

Söz konusu süreç içerisinde – geçen yüzyıllar boyunca – yüklendiği anlam ve kapsamı bakımından değişime uğrayan kavramlardır seyyah, seyahat ve seyahatname. Önceleri haber getirmek, bilgi aktarımına aracılık etmekten ziyade işlev yüklenmeyen bu kavramlar, geçen süre içinde içerik değişimine uğramışlardır.

Seyyah, seyahat etmek ve seyahatname olguları 19. yy boyunca da devam etmiş, yüzyıl sonuna doğru bilimsel disiplinlerin özgül alanlarına çekilmeye başlamasıyla seyyah yerini jeolog, coğrafyacı, arkeolog, tarihçi vb.ne bırakmış, seyahatnameler bilimsel verilere, ampirik gözlemlere dayalı eserler olarak özgülleşmiş ve çeşitlenmiştir.¹¹

⁹ Gülay Karadağ, **Avrupalı Gezinlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2006, s. 28.

¹⁰ İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir – Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir, 1608 – 1918**, İlhan Doğan ve İzmir Yayıncılık A.Ş., İzmir, 2001, s.IX.

¹¹ Pınar, **a.g.e.**, s.X.

1.2. Batı'da Doğu İlgi ve Algısı

1.2.1. Oryantalizm

Köken olarak güneşin doğuşunu ifade eden Latince “oriens” kelimesine dayanan Oryantalizm; kültürel, hatta ideolojik bir açıdan arkasında müesseseler, kelimeler, ilimler, tasvirler, öğretiler, kavramlar olan bir muhakeme biçimidir. Oryantalizm, doğulu nesnelere inceleme, eleştirme, hüküm verme, disiplin etme yahut yönetim için başvuru kaynağı olan el kitabına yerleştirilen “Doğu bilgisi”dir.¹²

Günümüzde pek çok oryantalizm tanımı ile, oryantalizme yüklenen pek çok farklı anlamlar karşılaşılmaktadır. Bu, oryantalizmin hem tarihsel süreç içinde farklı anlamlar kazanmasından, hem de oryantalizm karşısındaki tutum farklılıklarından kaynaklanmaktadır.¹³

Doğu neredeyse tümünden Avrupa'ya özgü bir buluştu; antik çağdan beri gönül maceralarının, egzotik varlıkların, akıldan çıkmayan anılarla görünümünün, olağanüstü deneyimlerin mekânı haline gelmişti.¹⁴

Pek çok düşünürün göre Oryantalizm, Avrupa'nın kendi kimliğini oluşturabilmesi için “öteki”ne duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.

Bu “öteki”, Doğu olarak işaretlenir. Batı'dan farklı ama ondan aşağı, barbar, ilkel bir Doğu imgesi! Aslında oryantalizmin ortaya çıkışının tarihi, Avrupa'nın kendi kimliğini inşa etmesinin tarihi ile eşzamanlıdır. Başka türlü söylersek Doğu'nun “öteki” olarak kurulmasının oryantalist tarihi, Batılı öznenin kendini merkeze çekmesiyle belirlenen tarihinden başka bir şey değildir.¹⁵

¹² Osman Sarı, **Oryantalizm Üzerine Bir Araştırma**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2008, s. 3.

¹³ Yücel Bulut, **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, Kire Yayınları, İstanbul, 2004, s. 4.

¹⁴ Edward Said, **Şarkiyatçılık (Batının Şark Anlayışları)**, (Çev. Berna Ülner), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.

¹⁵ Hilmi Yavuz, **Modernleşme, Oryantalizm, İslam**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s. 56.

Projenin asıl can alıcı yanı ise, yaratılmış yapay dizgeler sistemi olan Oryantalist edimlerin, oluşturulan söylem sayesinde, Oryantalistin sadece kendi insanlarına yönelik bir imaj oluşturma çabası olmaktan da öteye taşınarak, “Doğu” diye adlandırılan coğrafyada yaşayanlara da kabul ettirilmesi idi.¹⁶

Doğu; özet olarak Batı’nın “öteki”si olarak dile gelir. Batı ve “öteki”si, ne yönleri işaret eden birer kavram, ne de coğrafyaya ait terimlerdir. İki karşıt medeniyeti simgeleyen isimler olarak görmek de yetmiyor.¹⁷ Bir başlangıç noktası olarak 18. yüzyıl alınırca, Şarkiyatçılık, Şark’la – Şark hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğreterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek – uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Şark’a egemen olmakta, Şark’ı yeniden yapılandırmakta, Şark üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir Batı biçemi olarak incelenebilir, çözümlenebilir.¹⁸

Batı için “öteki” olarak Doğu’nun seçilmesi elbette kesin çizgilerle tarihlendirilebilecek, tamamen yapay bir süreç değildir. Doğu’yu tanıyan veya duyumlarıyla merak eden her Batılının Doğu algısında onu çeken, ona yabancı ve mistik görünen bir yan olagelmıştır. İşte Oryantalizmin ortaya çıkışının bir itici gücü de bilinmeyene, merak edilerek arzulananına sahip olma; onu bilinmezlikten çıkararak kendi yaşantısı içinde tanımlama ve bu yönüyle de merakını kendi çabalarıyla giderme dürtüsü olarak tanımlanabilir.

Söz konusu gizem ve çekicilik, Prof. Dr. Jale Parla’nın Doğu miti tanımında dahi hissedilmektedir: “Doğu her şeyden önce bir tezatlar ülkesidir. Orada en korkunç suçlarla en arı bir masumiyet, en affetmez tabularla en çıldırtıcı duygusallık ve yasak zevkler, efendilikle kölelik, kişiliklerde yoğun çelişkiler (çift kişiliklilik) birlikte bulunur.”¹⁹

¹⁶ Yüksel Kanar, **Batı’nın Doğu’su (Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 22.

¹⁷ İsmail Süphandağı, **Batı ve İslam Arasında Oryantalizm**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 23.

¹⁸ Said, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁹ Jale Parla, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 25.

1.2.2. Batı'yı Doğu'ya Sürükleyen Merak

Despotizmi, mistisizmi, otantikliği ile gizemli; zulmü, ihtişamı, duygusallığı, erotizmi, ehlileştirilmiş felsefesi ile yeniden seyahatnamelerde roman gibi kurgulanan bir dünyadır Doğu.²⁰

Turistleri akın akın doğuya sürükleyen, geçmiş yüzyıllarda seyyahları canı pahasına binlerce mil at sırtında, yürüyerek, aç kalarak yer küre üzerinde gizemli, tuhaf, garip doğuyu dolaştıran... Gidip, yerinde görmek, diğerleri adına keşfedip, gezdiği yerdeki insan dâhil tüm nesnelere, onların yerine onları temsil ederek anlatmak arzusudur.²¹

İlk çağlarda Batı'nın Doğu'yu tanıma merakı ile başlayan Batı'dan Doğu'ya yapılan seyahatler, Ortaçağ ve Yeniçağ'da iki farklı medeniyet merkezinin siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerinden dolayı devam etmiştir. Yakınçağ'da ise Avrupa'da Sanayi İnkılâbı ile birlikte sanayisi gelişmiş Batı ülkeleri kendilerinden daha geri olan Doğu ülkelerinde sömürge alanları arayışına girmişlerdir. Bu arayış Batı'nın Doğu ülkelerine karşı merakını tetiklemiş, Batı'da Doğu araştırmalarının Oryantalizm adı altında sistemleşmesine zemin hazırlamıştır. Gelişen Oryantalist anlayışla birlikte Batı'dan Doğu'ya yapılan araştırma gezilerinde de önemli bir artış olmuştur.²²

Batı'nın Doğu hakkındaki bilgisinin temeli, oryantalist bakış açısıyla atılmıştır. Oryantalist gezginler Doğu'yu gidip yerinde görmeyi, gördüğünü dönünce anlatmayı, Doğu'da yaşadıklarıyla birlikte bazen tahminleri de kaydedip, seyahatname şeklinde kitaplaştırarak tarihe not düşmeyi görev bilmişlerdir. Oryantalizm bir düşünce biçimidir. Özellikle kitle iletişim araçlarının bu denli yaygınlaşmasından önce, Doğu'ya gitmemiş

²⁰ İbrahim, E, Bilici, "Oryantalist Seyahatnamelerdeki Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme, Alexander William Kinglake Seyahatnamesi, Eothen Örneği", **Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Sayı 2, Eylül, s.10.

²¹ Bilici, **a.g.m.**, s. 10.

²² Emin Özdemir, "Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri", **History Studies**, Sayı 2, 2010, s. 124.

bir Batılı, Doğu hakkındaki ilk bilgilerini, izlenimlerini hep seyahatnamelerden almıştır.²³

Doğu hem ötekinin yaşadığı zengin ülke, hem de İsa'nın doğduğu, Hıristiyanlığı yaydığı ve Romalılar tarafından çarmıha gerildiği kutsal topraktır. Doğuya gitmek Batılılar için kendi kaynaklarına dönüş olarak görülmüştür. Doğuya gidebilmek bir ayrıcalık, herkesin eline geçmeyecek bir mutluluk, ömre damgasını vuran bir deneyimdir. Doğu'ya giden her gezgin, eli biraz kalem tutuyorsa bu yolculuğunu ölümsüzleştirmek ve evde kalanlarla paylaşmak istemiştir. Doğu'ya yapılan yolculuğu anlatmayı amaçlayan seyahatnameler, zamanla çoğalmış ve kendilerine özgü belirli özellikler kazanmışlardır.²⁴

Yolculuk olmadan seyahatname olmayacağına göre ilk seyahatnameler için, İstanbul'un fethinden sonra Doğu'nun belli bir istikrar havasına girmesini beklemek gerekir ki bu da on beşinci yüzyılın sonları, on altıncı yüzyılın ilk yılları demektir. Bu tarihlerde Doğu'ya gelen gezginler daha çok efendileri tarafından Osmanlı hakkında bilgi toplamak için gönderilen, eğitim düzeyi yüksek soylular ya da kent soylularıdır. Bu durum aşağı yukarı 18. yüzyıla kadar devam edecektir.²⁵

19. yüzyıla kadar Doğu Seyahatnameleri kendilerine özgü küçük bir dünya oluşturmuşlardır. Gezginler Doğu'ya gitmeden önce geçmişte yazılan tüm seyahatnameleri okumayı görev bilirler. Seyahatnameler eğitim düzeyi yüksek bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir ve gelişigüzel şeyler yazarsa inandırıcılığını yitireceğinden korkar. Yolculuğun her aşamasında kendisinden önce oradan geçen gezgine gönderme yapar. Bu nedenle seyahatnamede pek çok tekrara rastlamak mümkündür, özellikle de tarih olarak birbirine yakın olanlarda.²⁶

Genel olarak, Batılıların Doğu seyahatlerinde, kendilerinden emin olmak için farklı bir dünyaya gitmek; kültürel bir mesafeyi sağlamlaştırmak ve bu mesafenin onu

²³ Bilici, **a.g.m.**, s. 2.

²⁴ Arzu İldem Etensel, "Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri", **Littera**, Cilt 21, 2007, Ankara, s.2.

²⁵ Etensel, **a.g.m.**, s. 3.

²⁶ Etensel, **a.g.m.**, s. 7.

icat eden Batı uygarlığına yararlı olduğunu, Avrupa'nın ilerlediğini, önde olduğunu kanıtlamak söz konusudur.²⁷

Seyahatnameler, yazıldıkları Yüzyılın resmini yansıtması bakımından önemlidir. Seyahatnameler aynı zamanda son dönemde Osmanlı insanının yaşadığı sıkıntılara ve Batılılaşma tarihimize ışık tutacak belge niteliğindedir. Seyyahlar, Türk halkının Batılılaşmaya bakışını ve bu yoldaki gayretleri de ele alırlar.²⁸

²⁷ Serpil Gürer, **XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu**, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 33.

²⁸ Ece yüksel, **17. Yüzyıl sonu, 18. Yüzyıl ortası ve 19. Yüzyıl başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2012, s. 2.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 19. YÜZYILDA BATI ANADOLU'YA GELMİŞ AVRUPALI GEZGİNLER

Richard Chandler (1738 – 1810)

İngiltere’de, Elson – Hampshire’da doğdu. Sırasıyla Winchester, Queen's College, Oxford ve Magdalen College, Oxford’da öğrenim gördü. Üniversiteye henüz başlamıştı ki, 1759 yılında Tirtaeus, Simonides, Meleager, Theognis, Alcaeus, Sappho gibi Yunan şairlerin eserlerini yayınlamaya başladı. Bu yazılarında Eleagiaca Graeca ismini kullanıyordu ve eserlerin çevirilerini değil, kendi yazdığı kısa notları yayınlıyordu.

Sonraki yayını 1763 yılında, Oxford veya Arundel mermerleri (bu ismi Arundel Kontu Thomas Howard’dan alıyordu) üzerindeki kabartmalar hakkında çıkardığı mükemmel bir eseri.

1764 yılında Dilettanti Cemiyeti tarafından, yanında bir mimar ve bir ressamla birlikte İyonya ve Yunanistan’daki antik şehirleri araştırmak üzere görevlendirildi. Bu gezinin sonucunda iki önemli eser ortaya çıkmıştı: Dilettanti Cemiyeti²⁹ tarafından basılan, İyonya Antikleri’ne ilişkin iki kitap ve Chandler’ın gezi notlarından oluşan “Travels in Greece, or an Account of a Tour Made at the Expense of the Society Of Dilettanti”.

Chandler’ın diğer eserleri arasında Inscriptiones Antiquae Pleraeque Nondum Editae - Pek Çoğu Yayınlanmamış Antik Yazıtlar (1774), Travels in Asia Minor – Küçük Asya’da Seyahat (1775), Travels in Greece – Yunanistan’da Seyahat (1776), History of Ilium – Ilium (Truva) Tarihi – (1803), Life of Bishop Waynflete, Lord High Chancellor to Henry VI – I. Henry’nin Şansölyesi Piskopos Waynflete’nin Hayatı (1811) yer almaktadır.

²⁹ Dilettanti Cemiyeti: Âlim ve asillerden oluşan, Antik Yunan ve Roma sanatına yönelik çalışmaları finanse eden bir cemiyet.

Seyahat yazıları daha sonra, 1825 yılında R. Churton tarafından the Travels in Asia Minor and Greece (Küçük Asya ve Yunanistan'da Seyahat) adıyla bir araya getirilmiştir.

Richard Chandler Türkiye sınırları içerisinde İzmir, Aydın, Kuşadası, Denizli, Çanakkale çevresindeki kasaba ve köylerde ve ağırlıklı olarak buralardaki antik kentlerde bulunmuş, gezi notlarında bu bölgedeki antik şehirlerin yanı sıra burada yaşayan Türk ve azınlıklara ilişkin gözlemlerini de aktarmıştır. Alında antik kentini ziyaret eden ilk Avrupalı olarak bilinen Chandler'ın Türkiye günlüklerinde ötekileşmeye sebep olan solipsizm, ırkçılık, sosyal ve kültürel bağnazlık ve önyargı göze çarpmaktadır.³⁰

Robert Walsh (1772 – 1852)

Din adamı, tarihçi, yazar, hekim kimlikleriyle tanınan İrlandalı Robert Walsh, 1772 yılında Waterford'da doğmuştur. James Whitelaw ve John Burton'un araştırmalarıyla katkıda bulunduğu, iki cilt halinde yayımlanan History of the City of Dublin (Dublin Tarihi – 1815) isimli eseriyle ünlüdür. 1820 yılında from the Royal College, Aberdeen'den tıp doktoru ve Trinity College, Dublin'den de hukuk doktoru diploması almasını takiben İstanbul'da İngiliz Büyükelçiliği için din görevlisi olmayı kabul etti ve görevde kaldığı yıllar boyunca Türkiye ve Asya'nın diğer bölümlerine kapsamlı keşif gezileri düzenledi. Tıp derecesi de olduğundan, kıtanın bazı uzak bölgelerinde birkaç kez hekim kimliğini de kullanmıştır. İstanbul'dan St. Petersburg'a görevlendirildi ve 1828 yılında Rio de Janerio'ya atandı. Brezilya'daki yaygın köle ticareti araştırmaları sonucunda Köleliğin Kaldırılması Derneği'ne üye oldu. 1831 yılında tekrar İngiltere'ye dönen Walsh, tekrar İstanbul'a gönderildi. 1835 yılında doğduğu yer olan İrlanda'ya kesin dönüş yaptı.

³⁰ Aslı Kutluk, **Orientalist Representations of Turkey and the Turks in Richard Chandler's Travels in Asia Minor and Lady Mary Wortley Montagu's Turkish Embassy Letters**, www.academia.edu, Er. Tar.: 03.06.2013

Genellikle yıllıklara ve sonra da “Dublin University Magazine”e makaleler yazan Robert Walsh’un eserleri arasında “An Essay on Ancient Coins, Medals, and Gems, as illustrating the History of Christianity in the Early Ages” (İlk Çağlarda Hıristiyanlık Tarihinin Göstergesi Olarak Madeni Paralar, Madalya ve Değerli Taşlar – 1828)”, “Narrative of a Journey from Constantinople to England (İstanbul’dan İngiltere’ye Yolculuk – 1839)”, “Notices of Brazil (Brezilya Notları – 1828–29), “Residence at Constantinople during the Greek and Turkish Revolutions (Rum ve Türk İhtilalleri Sırasında İstanbul’da Yaşam – 1836), Allom tarafından resimlendirilen “Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor (İstanbul ve Küçük Asya’nın Yedi Kilisesi – 1839) yer almaktadır.³¹

Türkiye’de bulunduğu süre boyunca İstanbul, Edirne, İzmir, Aydın, Manisa ve çevrelerinde bulunarak gözlemlerini çeşitli eserlerde paylaşan Robert Walsh 1852 yılında Finglas – İrlanda’da hayata veda etti.

William Martin Leake (1777 – 1860)

İngiliz ordu görevlisi, topograf ve antikacı olan Leake, Antik Yunanistan’da yaptığı çalışmaları ve elde ettiği değerli eserler üzerine kazı ve incelemelere daha ilgiyle eğilmeye başladı.

1804 yılında olası bir Fransız saldırısı karşısında Türklere yardım etmek için gönderilen Leake, aynı zamanda Yunanistan coğrafyasını inceleme ve Arnavutluk ve Mora kıyılarını araştırma fırsatı buldu. Yunan medeniyetine ait zengin bir madeni para ve antik eser koleksiyonu edinen Leake, 1815 yılında ordudan ayrılmasını müteakip yazdığı çeşitli eserler arasında “Journal of a Tour in Asia Minor,: with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country” (Küçük Asya Seyahati Günlükleri: Ülkenin Antik ve Modern Coğrafyası Üzerinde Kıyaslamalı Notlarla - 1824), “Travels in the Morea” (Mora’da Yolculuk - 1830) ve Travels in Northern Greece (Kuzey Yunanistan’a Yolculuk - 1835) bulunmaktadır. İkinci eserinde bölgenin arkeolojik zenginliklerini araştırmanın yanı sıra, Türk hâkimiyetinin son dönemlerini yaşayan Yunanistan üzerine derinlemesine inceleme de yapmıştır.

³¹ <http://www.oxforddnb.com> (Er. Tar.: 01.06.2013)

Francis Vyvyan Jago Arundell (1780 – 1846)

İngiliz asıllı antikacı ve seyyah Arundell, İngiltere’de Launceston – Cornwall’da doğmuştur. Liskeard Grammar School ve sonra da 1801 yılında lisans, 1809’da ise yüksek lisans diplomasını aldığı Exeter College, Oxford’da öğrenim gördü. Memleketi olan Antony’de papaz yardımcılığına atanmasını takiben, 1805 yılında Tamar Bölgesi’nde bulunan Landulph’taki papaz evinde görevlendirildi. Yaşamı boyunca antikaya olan ilgisi fazlaydı ve yıllarca Cornwall tarihi üzerine çalıştı.

Jago, Cornwall’a olan ilgisi sonucu pek çok eser yayımladı. 1816’da İstanbul Başkonsolosu Isaac Morier’in kızı, diplomat ve romancı James Morier’in kız kardeşi Anna Maria’yla evlenmesini takiben, İzmir’deki bir İngiliz imalathanesine din görevlisi olarak atandı ve burada on dört sene kaldı. İzmir’e yerleştikten kısa süre sonra Küçük Asya’ya bir keşif turu düzenledi. 1826 yılının Mart ve Eylül ayları arasındaki süre boyunca, Asya’nın yedi kilisesine hac ziyareti ve Pisidia’ya keşif gezisinde bulundu ve bunu 1828 yılında kitaplaştırdı. Kitap ilgiyle karşılandı ve bunun verdiği cesaretle 1833 yılında daha önce büyük çoğunluğunu hiçbir Avrupalının görmediği bölgelere 1000 millik bir yolculuğa daha çıktı. Pisidia’daki Antioch’ta özel bir çalışma yaptı ve bu keşifleri içeren iki cilt 1834’te basıldı. Arundell 1835 – 36’da Filistin’e doğru yeni bir tura çıkmışsa da, buna ilişkin notlarını yayımlamadı. İzmir’de yaşarken eski eserler, madeni paralar ve el yazmalarından geniş bir koleksiyon oluşturdu ve İngiltere’ye döndüğünde bu madeni paraları British Museum’a sattı. İzmir ve memleketi Launceston için topladığı materyal hiç kullanılmadı ve muhtemelen kayboldu.

1846 yılında ölen Arundell’in günümüzde üç adet basılı eseri bulunmaktadır: A Visit to the Seven Churches of Asia (Asya’nın Yedi Kilisesi’ne Ziyaret - 1828), Discoveries in Asia Minor: Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities and Especially Antioch of Pisidia (Küçük Asya’da Keşifler: Yedi Antik Kentin ve Özellikle Pisidia Antakya’sı Kalıntılarının Tanıtımı Dahil – 1834), Aïmons Notre Prochain (Sonraki Aşkımız – 1854)³²

³² <http://www.oxforddnb.com> (Er. Tar.: 01.06.2013)

J. M. Tancoigne

Seyyaha ait biyografiye ulaşılammış olmakla birlikte, İzmir'e Ege Adaları'na ve Girit'e Seyahat (Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri – 1811–1814) isimli eserinde, kitabı çeviren Ercan Eyüboğlu, Tancoigne'den şu şekilde bahsetmiştir:

*1807'de Fransa'nın İran Büyükelçiliğinde ateşe, ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun Girit eyaletinin başkenti Kandiye'de üç yıl süreyle tercüman ve kançılar olarak görev yapmıştır.*³³

William Turner (1792 – 1867)

1792 yılında İngiltere'de doğdu. Babası çok varlıklı bir insan olmasa da, oğluna diplomasi kariyeri sağlayacak bağlantıları olan bir adamdı. 1811 yılında İngiltere Büyükelçiliğinde görevli olarak İstanbul'a geldi. Böylece buradaki, Avrupa tarihinin yatağındaki dünyayı görme fırsatı buldu. Bu deneyimlerini daha sonra 1820'de yayımladığı “a Journal of a Tour of the Levant” eserinde topladı. Bu arada o yıllardaki Batı Gelenekleri uyarınca Türk ve Rumları barbar olarak tanımlıyor ve günlüklerinde bile aşağılayıcı ifadeler kullanıyordu.

Özellikle Rum ve Türklerin giyim, batıl inançlar, dil dağılımı ve nüfusuyla ilgilenen Turner, ülkesine döndüğünde bile Homeros zamanından kalan Rum deyimleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma yapmaya devam etti. 1867 yılında hayata veda etti.

Charles Fellows (1799 – 1860)

İngiltere Nottingham'da doğmuş arkeolog ve kâşiftir. Anadolu'da, özellikle de Likya'da yaptığı keşiflerle tanınır. Bu bölgeye 1838 yılında yaptığı ilk gezide Xanthus antik kenti kalıntılarını bulmuştur. Bu seyahate dair yazdığı yazıların 1839 yılında büyük ilgi uyandırmasıyla, özellikle British Museum tarafından bölgeye yapacağı sonraki gezilerinde birkaç sanat eseri getirmesi istenmiştir. Müze Fellows'un Likya mimari kalıntı ve heykellerini İngiltere'ye götürmesine yardımcı olacak bir

³³ J. M Tancoigne, **İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat**, (Çev: Ercan Eyüboğlu), Buke Yayınları, 2003.

ferman çıkarılmasına yardımcı oldu. Ferman, 1842 yılında, Fellows'un bölgeye yapmakta olduğu üçüncü gezisi sırasında çıktı. Bu yılın sonunda Fellows, Ksantos'tan British Museum'a yetmiş sekiz sandık dolusu Likya heykeline ve çok sayıda mimari eser ulaştırmıştır. Buna ek olarak 1844 yılında yirmi yedi sandık dolusu Yunan mezar heykelini de Londra'ya taşımıştır.³⁴

Farklı zamanlarda Likya Bölgesi'nde geçirdiği süre boyunca edindiği gözlemlerini çeşitli eserlerle kitaplaştırdı. *A Journal written during an Excursion in Asia Minor* (Küçük Asya Gezisi Günlüğü - 1839), *An Account of Discoveries in Lycia, being a Journal kept during a Second Excursion in Asia Minor* (Likya'daki Keşifler Üzerine - 1848), *The Xanthian Marbles; their Acquisition and Transmission to England* (Ksantos Mermerleri; Çıkarılması ve İngiltere'ye Taşınması - 1843), *An Account of the Ionic Trophy Monument excavated at Xanthus* (Ksantos'ta Çıkarılan İyon Zafer Anıtı Üzerine - 1848), *Travels and Researches in Asia Minor, particularly in the Province of Lycia* (Küçük Asya'da, Özellikle Likya Bölgesi'nde Seyahat ve Araştırmalar - 1852); *Coins of Ancient Lycia before the Reign of Alexander; with an Essay on the Relative Dates of the Lycian Monuments in the British Museum* (İskender Öncesi Antik Likya Madeni Paraları) ve *British Museum'daki Likya Anıtlarının Tarihleri Üzerine bir Makale* (1855) Charles Fellows'un basılı eserlerini oluşturur.

Helenistik Dönem öncesine ait pek çok antik kenti günışığına çıkaran Fellows; Türkiye seyahati boyunca İzmir, Bergama, Assos, Bursa, İznik, İstanbul, Kütahya, Sagalossos, Selge, Antalya, Perge, Aspendos, Side gibi birçok şehirden geçmiştir. Faselis'e deniz yoluyla geçiş oradan da Likya'nın eski başkenti olan Ksantos şehrini Patara ve Tlos şehirlerini de bulmuştur. Ardından Karya, Milas, Efes gibi birçok tarihi şehri ziyaret etmiştir.³⁵

³⁴ <http://www.oac.cdlib.org/> (Er. Tar.: 31/05/2013)

³⁵ Hasan Serkan Kırca, **İngiliz Seyyah Sir Charles Fellows'un Eserlerinde Türkiye ve Türk İmajı**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010, s. 7.

Kantiyan şehrinin tüm kalıntılarını İngiltere'ye taşıdığı ve seyahatlerinde devletten hiç maddi destek almadığı için kendisine 1845 yılında Sir ünvanı verilmiştir. Hayatının geri kalanını çiftçilikle geçirdi.³⁶

George Thomas Keppel (1799 – 1891)

Altıncı Albemarle Kontu George Thomas Keppel, 1799 yılında Marylebone – İngiltere'de dünyaya geldi. Soylu bir aileye mensup olan Keppel, Westminster School'da ilköğrenimini gördü. O yıllarda herhangi bir meslek edinemeyecek kadar başarısız olduğu iddia edilmekle birlikte, ailesinin nüfuzu sayesinde orduda görevlendirildi ve Waterloo Savaşı'na katıldı. 1815 yılının sonunda ordusuyla birlikte ülkesine dönmesini takiben, askeri görevi sebebiyle 1821 yılında teğmen olarak Hindistan'a gönderildi. 1823 yılında ülkesine dönüşü esnasında Babil ve Tahran tarihi kalıntılarını ziyarette bulundu ve Bakü, Astrakan, Moskova, St. Petersburg üzerinden İngiltere'ye ulaştı. Bu yolculuğu anlattığı ilginç bir günlük yayınladı. Askeri rütbesi yükselmeye devam ederken, 1829 yılında Osmanlı – Rus Savaşı'nı yerinde görmek için bir İngiliz filosuyla Türk sularına girdi. İstanbul ve Edirne'yi ziyaret ederek Balkanlara geçti. 1832 – 1847 yılları arasında kendini İngiltere'de siyasete adadı.

Kardeşi Beşinci Kont Augustus Frederick'in ölümüyle 1852 yılında onun yerine geçti. Westminster School'un mütevelli heyetinde görevlendirildi. Londra'da bu kadar uzun süre tanınan ve popüler olan pek az kişiden biriydi. Waterloo Savaşı'nın her yıldönümünde resepsiyon düzenledi.

1891 yılında Londra'da hayata veda eden Albemarle'nin yazılı eserleri Personal Narrative of a Journey from India to England ... (Hindistan'dan İngiltere'ye Yolculuk Üzerine Kişisel Anlatı - 1825), 'Narrative of a Journey across the Balkans ... and a Visit to newly discovered Ruins in Asia Minor (Balkanlara Yolculuk ve Küçük Asya Harabelerine Ziyaret Üzerine Anlatı - 1830), 'Memoirs of the Marquis of Rockingham and his Contemporaries (Rockingham Markizi ve Dönemine Ait Hatıralar - 1852), 'Fifty Years of my Life (Hayatımın Elli Yılı - 1876) başlıklarını taşır.³⁷

³⁶ Kırca, a.g.e., s.7.

³⁷ <http://www.historyhome.co.uk> (Er. Tar: 02/06/2013)

William Knight

İngiliz gezgin William Knight, 1839 yılında yayımlanan “Oriental Outlines or a Rambler’s Recollections of a Tour in Turkey, Greece & Tuscany” (Türkiye, Yunanistan ve Toskana’ya Yolculuğa Dair Oryantal Notlar veya bir Gezginin Anıları) isimli seyahatnameyi kaleme almıştır.

Charles Felix-Marie Texier (1802 – 1871)

Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulunu bitirmiş; Fransız Bilimler Akademisi ve Paris Arkeoloji Enstitüsü üyelikleri yapmıştır. Bayındırlık İşleri Müfettişliği görevi esnasında Fransız Hükümeti tarafından Anadolu’ya gönderilmiştir. İlki 1833 ve ikincisi 1843 yılında olmak üzere Anadolu’da yıllarca süren seyahat ve incelemeleri sırasında yurdumuzun çok büyük bir kısmını baştan başa gezip dolaşmış, kazılar yapmış, araştırmalarda bulunmuş ve bütün bu çalışmalarının sonuçlarını yayınlamıştır. Bu eserin, Türkiye Arkeolojisi için belki de en orijinal kısmı, topografik haritasını çıkartıp bir çok yerini resimlediği Hititlerin başşehri Hattuşaş (Boğazköy) ile buranın açık hava tapınağı olan Yazılıkaya’yı bulmuş ve dünyaya tanıtmış olmasıdır. Gezip dolaştığı yerlerde sadece antik devirlere ait değil, daha sonraki devirlere ait (Selçuklu, Beylikler, Osmanlı vb.) de önemli şehirlerin, yapı ve anıtların çizimlerini yapmış, uzmanlar tarafından gravürlerle durumlarını tespit etmiştir. Bunlarla da yetinmemiş, Anadolu’nun jeolojik yapısı, coğrafi özellikleri, yer altı ve yer üstü kaynakları ve kültür merkezlerinin tarihî ve o günkü halkın etnik, demografik, kültürel, ekonomik vb. durumu hakkında bilgi vermiş, gözlemlerini aktarmıştır. Texier, ilmî merak ve özel ilgileri ile Osmanlı Devletinin hâkim olduğu topraklarda seyahat ve araştırma yapmak isteyenleri caydırıcı, kasıtlı ve yanlış propaganda ve görüşleri, kendi çalışmalarına ve görüp yaşadıklarına dayanarak, gerek basın-yayın yoluyla, gerekse aydınlatıcı konferanslarıyla, etkisiz kılmak için de gayret sarf etmiştir.³⁸ Dönem Türkiye’si üzerine detaylı gözlem ve araştırmalarını aktardığı “Asie Mineure, Description Géographique, Historique et Archéologique des Provinces et des Villes de la Chersonnèse d’Asie” adlı eseri, Ali

³⁸ Nurettin Ceviz, **Charles Texier’in Küçük Asya Adlı Eseri**, www.doguedebiyati.com (Er. Tar.: 06/06/2013).

Suat tarafından “Küçük Asya - Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi” adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir.

William John Hamilton (1805 – 1867)

İngiliz jeolog W. J. Hamilton, Wishaw - Lanarkshire’da doğmuştur. Öğrenimini Charterhouse ve Goettingen Üniversitesi’nde tamamlayan Hamilton, modern diller ve tarihe özel bir ilgi gösterdi. 1737 yılında kurulan Alman Üniversitesi fen bilimleri üzerine kurulmuş olduğundan, Hamilton’ın çalışmaları bu alanları da içine aldı.

1827’de Üniversiteden ayrılan Hamilton Madrid ve kısa süre de Paris’te ataşe olarak görev yaptı ve 1829’da İngiltere’ye döndüğünde bilime olan ilgisi daha baskın çıkmaya başladı. Roderick Impey Murchinson ile jeoloji üzerine çalışan Hamilton, 1831’de Jeoloji Cemiyeti’ne katıldı. Murchison aracılığıyla tanıştırılan Hamilton ve Hugh Strickland, birlikte Levant’a jeolojik bir seyahate çıktı. Bu seyahatten sonra Hamilton yoluna Ermenistan ve Küçük Asya’ya doğru devam ederek dikkatli topografik gözlemlerde bulundu ve jeolojik ağırlıklı tam bir günlük tutmaya başladı. İki baskı halindeki, resimlerini yazarın çizdiği ““Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia, with Some Account of Their Antiquities and Geology” (Tarihi Eserleri ve Jeolojisi Bakımından Küçük Asya Araştırmaları, Pontus ve Ermenistan - 1842) isimli eseri Kraliyet Coğrafya Cemiyeti’ne sunuldu ve kurucusu tarafından eser madalyaya layık görüldü.

Hamilton’un antikacı ve diplomat olarak ünlü olan babası William Richard Hamilton (1777 – 1859) Kraliyet Coğrafya Cemiyeti’nin kurucusuydu. Lord Elgin’in sekreteri olması da Elgin Mermerleri ve Rosetta Taşı’na erişmesini kolaylaştırdı ve çabaları sonucunda British Museum’a mutemet tayin edildi. Başlıca eseri Aegyptiaca 1809 yılında yayımlandı.

Toskana’daki taşlar ve mineraller, Oberstein’in taş ocakları ve Mayence Havzası’nın ve Hesse Cassel Bölgesi’nin jeolojisi gibi konularda makaleler de

yayımladı. 1854 yılında uzun süredir aktif üyesi olduğu Coğrafya Cemiyeti'nin başkanı seçildi. Fransa ve Belçika'ya pek çok keşif gezisi düzenleyen Hamilton, 1865 yılında cemiyete tekrar başkan seçildi. 1866 yılında görevden ayrılarak İngiltere'ye dönen Hamilton, aynı yıl hayata veda etti.³⁹

Hugh Edwin Strickland (1811 – 1853)

19. yüzyılın önde gelen doğabilimcilerindendir, fakat doğa tarihinin pek çok diğer dalında da ismi öne çıkar. Özellikle zooloji ve ornitoloji üzerine ilgili olan Strickland'ın altı binden fazla türü içeren kuş koleksiyonu ve üçbin belge ve yazışması Cambridge Üniversitesi – Zooloji Müzesi'nin bünyesinde dir.

Oxford Oriel College'da öğrenim gördü. 1835 yılında Cracombe'de katıldığı bir sohbette Hamilton'ın Küçük Asya'ya seyahat etmeyi planladığını öğrendi ve geziye kendisi de – klasik önem taşıyan antik kentlere ziyaret ve güney Avrupa jeoloji ve ornitolojisini incelemek üzere davet edildi. Aynı yıl Fransa ve İtalya'nın güneyinden, günümüz Türkiye'sinin batı kıyılarına kadar seyahat etti. Döndükten bir süre sonra, 1853 yılında demiryolu kenarında jeolojik katmanları araştırırken bir tren kazası sonucu 42 yaşındayken hayatını kaybetti.⁴⁰

Carl von Scherzer (1821 – 1903)

Viyana doğumlu Avusturyalı kaşif Karl von Scherzer, 1852 – 1855 yılları arasında Zoolog Moritz Wagner ile Kuzey Amerika, Batı Hindistan ve Orta Amerika'da araştırma gezilerine çıkmış özellikle Kostarika'da yğun olarak biyolojik ve ekonomik ilişkiler üzerine incelemelerde bulunmuştur. 1857 – 1859 yılları arasında Avusturya Hükümeti'nin Okyanus'a gönderdiği Novara araştırma gemisinde raportör olarak bulunmuştur. 1869 yılında Avusturya Hükümeti'nin araştırma ekibinde yer almış; Siyam, Çin ve Japonya'daki incelemelere katılmıştır. 1872–1896 yılları arasında İzmir, Leipzig ve Cenova'da başkonsolosluk görevinde bulunmuştur. Yayınladığı Kitaplar: Moritz Wagner ile birlikte Kuzey Amerika Yolculuğu (1854), Kostarika Cumhuriyeti (1855), Orta Amerika Ülkeleri, Honduras ve San Salvador Yolculukları (1856),

³⁹ <http://www.amphilsoc.org> (Er. Tar.: 31/05/2013)

⁴⁰ <http://www.rhinoresourcecenter.com> (Er. Tar.: 06/06/2013).

Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nun Siyam, Çin ve Japonya Raporları (1872)'dir.⁴¹

İzmir 1873 isimli kitap, aslen Avusturya – Macaristan İmparatorluğu İstanbul Sefareti tarafından, bölgedeki tüm konsolosluklardan istenen, zamanın İzmir başkonsolosu olan Karl Von SCHERZER tarafından hazırlanmış bir rapordur.

Charles Thomas Newton (1816 – 1894)

İngiliz arkeolog Charles Thomas Newton, Bodrum'daki Mausoleum ve Knidos kentinde ilk kazıları gerçekleştirmiştir.

1840'ta British Museum'un Eski Yapıtlar Bölümü'nde asistan olarak çalışmaya başladı. 1852'de Midilli Adası'nda, daha sonra Rodos Adası ve Roma'da konsolos olarak görev yaptı. Bu dönemde Kalimnos Adası'yla Anadolu'da Bodrum (Halikarnassos), Knidos ve Didima'da kazı ve araştırmalar yaptı. 1861'de Londra'ya dönerek British Museum' daki Yunan ve Roma Sanatı Bölümü'nün ilk müdürü oldu. 1880–1888 arasında University College'da arkeoloji profesörü olarak görev yaptı. 1887'de Sir unvanı verildi.

Newton, 1846'da İngiliz diplomat Stratford de Redcliffe'in Bodrum Kalesi'nden British Museum'a götürdüğü kabartmalı frizlerden çok etkilendi. Bunların Halikarnassos'daki Mausoleum'a ait olduğunu düşündü. Midilli Adası'ndaki konsolosluk görevi sırasında 1852 ve 1855 yıllarında Bodrum Yarımadası'nın hemen yakınındaki Kalimnos Adası'nda araştırmalarda bulundu. 1856–1857 yıllarında dünyanın yedi harikasından biri sayılan Halikarnassos Mausoleumu' nda yaptığı kazıda Stratford'un ilk parçalarını British Museum'a götürdüğü Amazon frizinin eksik parçalarını buldu. İÖ 350'de Karya Kralı Mausolus için karısı tarafından yaptırılan bu anıtsal mezardaki çalışmalar, 1966'dan sonra Danimarkalı arkeolog Kristian Jeppesen başkanlığında sürdürüldü.

⁴¹ Karl von Scherzer, **İzmir 1873**, (Çev: İlhan Pınar), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001.

Newton, Mausoleum'un çeşitli parçalarının yanı sıra, aralarında tanrıça Demeter'in oturan heykeli, Knidos'un anıtsal aslanı ve Didima kentindeki kutsal yola ait heykelleri de British Museum'a gönderdi. 1858–1859 yıllarında Datça Yarımadasındaki Knidos' ta kazı ve araştırmalar yaparak kent planını ortaya çıkardı. Bu plan o güne değin yapılabilen en ayrıntılı Antik kent planı idi.

Arkeolojide sistematik çalışmaların gereğine inanan Newton, kazılar sırasında fotoğraftan büyük ölçüde yararlandı. Yayınlarında bu fotoğraflardan yapılmış taşbaskı resimler kullandı Başlıca eserleri “A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae, (Halikarnassos, Knidos ve Didima'da Keşifler Tarihi - 1862–1863”).⁴²

Hans Barth (1862 – 1928)

Uzun yıllar Roma'da yaşamış ve “Berliner Tageblatt” adlı Alman gazetesinin muhabirliğini yapmıştır. Yaşadığı dönemi iyi gözlemlemeye çalışmış bir gazetecidir. Bu özellikleri; 1897 yılında yayımlanan “Türke, Wehre Dich!” (Türk, Savun Kendini!) adlı kitabında belgelere dayanan çalışması ve o dönemde Osmanlı üzerindeki Avrupa'nın çıkar hesaplarını gözler önüne sermeye çalıştığı emek-yoğun üründen anlıyoruz.

Barth'ın bir diğer kitabı da, metinlerinden anladığımız kadarıyla sık sık geldiği Anadolu ve özellikle İzmir üzerinedir. Gözlemciliği kadar kalemi de güçlü olan yazar, yaşadığı dönemde gelişen politik olayları yakından incelediği gibi, bunun sonuçları olan toplumsal olayları da mercek altına yatırabilmiş ve kendi yorumu doğrultusunda dünyanın almakta olduğu hali alaylı bir dilde kaleme almıştır.

Barth, 1893 yılında kaleme aldığı “Unter Südlichem Himmel” (Güney Göğü Altında adlı kitabında İtalya ve Türkiye üzerine yazmıştır. Türkiye bölümüyle dört yazıdan oluşan İzmir üzerinedir: İzmirli Kadınlar, İzmir, Küçük Asya'da Bir Köy: Cumaovası, Doğu'da Bira Üzerine İncelemeler.⁴³

⁴² www.filozof.net (Er. Tar.: 06/06/2013)

⁴³ İlhan Pınar, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996, s. 93.

Tablo 1: Anadolu'ya Gelen Seyyahların Listesi

Seyyahın Adı	Seyyahın Doğum Tarihi – Yeri	Genel Olarak Gezdiği Yerler	Anadolu'da Gezdiği Yerler
Richard Chandler	1738 – 1810 İngiltere	İyonya ve Yunanistan	İzmir, Aydın, Kuşadası, Denizli, Çanakkale
Robert Walsh	1772 – 1852 İrlanda	Türkiye ve Asya	İstanbul, Edirne, İzmir, Aydın, Manisa
William Martin Leake	1777 – 1860 İngiltere	Arnavutluk ve Mora	Küçük Asya
Francis Vyvyan Jago Arundell	1780 – 1846 İngiltere	Küçük Asya	İzmir, Pisidia'daki Antioch
J. M. Tancoigne		Ege Adaları ve Girit	İzmir
William Turner	1792 – 1867 İngiltere		İstanbul
Charles Fellows	1799 – 1860 İngiltere	Anadolu	İzmir, Bergama, Assos, Bursa, İznik, İstanbul, Kütahya, Sagalossos, Selge, Antalya, Perge, Aspendos, Side, Karya, Milas, Efes
George Thomas Keppel	1799 – 1891 İngiltere	Babil, Tahran, Bakü, Astrakan, Moskova, St. Petersburg	İstanbul, Edirne, Balkanlar
William Knight		Türkiye, Yunanistan ve Toskana	Anadolu
Charles Felix-Marie Texier	1802 – 1871	Anadolu	Hattuşaş (Boğazköy)
William John Hamilton	1805 – 1867 İngiltere	Ermenistan ve Küçük Asya	Anadolu
Hugh Edwin Strickland	1811 – 1853	Fransa ve İtalya	Anadolu batı kıyıları
Carl von Scherzer	1821 – 1903 – Avusturya	İzmir, Leipzig ve Cenova	İzmir
Charles Thomas Newton	1816 – 1894 İngiltere	Midilli, Rodos ve Roma	Bodrum, Knidos ve Didim
Hans Barth	1862 – 1928 Almanya	Anadolu	İzmir

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BATI'NIN GÖZÜYLE BATI ANADOLU

3.1. Nüfus ve Azınlıklar

19. yüzyılda çeşitli sebeplerle Batı Anadolu'ya gelmiş olan gezginler çoğu zaman bölge illerinin veya köylerinin büyüklüğü konusunda okuyucuda bir algı oluşturmak ve farklı milletlerin oluşturduğu çeşitliliğe dikkat çekmek amacıyla, bir kente veya köye vardıklarında önce sayısal veriler ve bu sayıların milliyetlere göre dağılımını konu alırlar.

Seyahatnamelerde Aydın ilinden Aydın ve Güzelhisar olarak bahsedilmekte, bunlardan “Aidin” ismi şehre yeni verilmiş bir isim olarak anılır ve henüz pek sık kullanılmamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu isimlerin pek çok farklı şekilde yazıldığı görülmektedir: Guzel-Hissar, Goozel-hissa, Ghulhissar, Aidin ve Idin.

19. yüzyılda başlarında bölgeye gelen ilk gezginler içinde yer alan Robert WALSH, Güzelhisar kasabası'nın; Juvenal'in Romalıları baştan çıkarmak için kadınlarını göndermekle damgaladığı antik Tralles olduğundan bahseder. Walsh'un deyişiyle, burası Küçük Asya'daki Menderes'in kuzey tarafında ve Efes'in yaklaşık 30 mil uzağında yer alan; Güzelhisar'a her iki tarafında zengin bahçelerin, asma, zeytin ve Doğuya has ağaçların bulunduğu mükemmel bir yoldan ulaşılır. Akropolis tarihi kentinin bulunduğu tepeyi çıkarken Menderes akımın karakterini öyle çarpıcı şekilde taşır ve kıvrımlı akan tüm sulara adını vermesinin sebebini anlatırcasına akar ki, insan gözünü Menderes'in dönemeçlerle aktığı aşağıdaki düzlükten alamaz. Walsh'un tespitince Güzelhisar ili bu tarihlerde yaklaşık elli bin kişilik büyük bir nüfusu barındırmakta, burada Yahudilerin on sinagogu, Rum ve Ermeni Hıristiyanlarının ise iki kilisesi bulunmaktadır.⁴⁴

⁴⁴ Mark W. Wilson, **Thomas Allom's Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor**, Gorgias Press: the USA, 2006, p. 206.

Yolu 1830’lu yıllarda Küçük Asya’ya düşen Charles TEXIER de Aydın iline gelmiş ve şehre dair gözlemlerini aktarmıştır. Texier, geçen süre içerisinde Aydın nüfusunun yaklaşık olarak altmış bin kadar olduğunu belirtir. Toplam hane sayısının on iki bini bulduğu ve bu sayıdan dört yüze yakınının Rumlara ait olduğunu ekler.⁴⁵

Tancoigne’a tekrar dönecek olursak, diplomat asıllı gezginin Kuşadası’nda bulunduğunu ve buraya dair izlenimlerini paylaştığını görmek mümkündür. İncelenen seyahatnamelerin tümünde Kuşadası’ndan “Scala Nuova” ismiyle bahsedilmiş bulunmakla birlikte, gezginler Türkçe ismi Kushadasi vb. olarak da belirterek okuyucuyu bilgilendirmeyi amaçlamışlardır. Tancoigne; Anadolu yakasında, Sisam Adası’nın tam karşısında yer alan Kuşadası’nı, Efes ve Selçuk harabelerine yakın bir ticaret kenti olarak tanımlar:

*İzmir’e uzaklığı, karayoluyla aşağı yukarı on beş, denizden ise kırk fersahtan fazladır. Ağa’nın, askeri garnizonu ve tüm Müslümanlarla birlikte ikamet ettiği kale, üzerinde Rum ve Ermeni mahallelerinin bulunduğu sarp bir kayanın dibinde inşa edilmiştir. Kentin toplam nüfusu on iki bini geçmez.*⁴⁶

Konumu ve nüfus çeşitliliği bakımından Batı Anadolu’nun en göze çarpan ve en çok uluslar arası ziyaretçi alan ili olan İzmir’den ise seyahatnamelerin pek çoğunda Smyrna olarak bahsedilmektedir. Bununla birlikte, şehirden Ismeer olarak da bahsedilmektedir.

İzmir’e gelmiş gezgin ve diplomatların çokluğundan, nüfusun fazlalığından, Frenk nüfusun Türk nüfusa olan oranından olsa gerek; İzmir kentine dair pek çok kaynak ve gözlem bulmamız mümkündür. Buraya gelen pek çok gezgin, bahsi geçen sebeplerden ötürü Küçük Asya’nın bir Avrupalıyı bunaltıcı havasından burada arındıklarından, İzmir’e geldiklerinde nefes aldıklarını hissettiklerinden bahseder.

⁴⁵ Charles Texier, **Küçük, Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, C. 2, Çev. Ali Suad, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s. 114.

⁴⁶ Tancoigne, C. M., **İzmir’e, Ege Adalarına ve Girit’e Seyahat**, (Çeviren: Ercan Eyüboğlu), Buke Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40.

İzmir’de giyim, tavır, dil ve din konularında birbirinden ayrılan farklı milletlerden insanların bir arada uyum içerisinde yaşamaları dikkat çekicidir. Bu halklar kendi mahallelerinde yaşar, kendi ibadethanelerinde ibadet eder, konuştukları dilde de özgür olmakla birlikte, çoğunluğu Türkçe konuşur. Richard CHANDLER burada Türklerin şehrin büyük çoğunluğunu kaplamakla birlikte, diğer grupların ayrı mahallelerde yaşadığına değinerek Protestanların veya Roman Katoliklerinin şapeli, Yahudilerin bir veya iki sinagogu, Ermenilerin ise, yanında mezarlığı bulunan daha büyük ve şık bir kiliseleri olduğunu dile getirir”.⁴⁷

Yüzyılın başlarında bölgede olan J. M. TANCOIGNE ise İzmir’de 1910’lu yıllarda en az altmış bini Türk olmak üzere yüz binin üzerinde bir nüfus yaşadığını; nüfusun geri kalanının ise yaklaşık yirmi beş bin Rum, on bin Ermeni ve beş bin Yahudi’den oluştuğunu belirtir.⁴⁸ Yine Tancoigne, burada Fransız ya da İngiliz, İtalyan, Hollandalı, Alman, Rus ve diğerleri olmak üzere, beş – altı bin kişilik bir Avrupalılar kolonisinin, aileleriyle birlikte limana yakın ve Türk semtlerinden tamamen ayrılmış bulunan kendi mahallelerinde yerleşik olarak yaşadığını ve bütün milletlerin İzmir’de görevli konsoloslarının, hepsinin de rıhtımda güzel yelkenli direkleriyle süslenmiş evleri olduğunu belirtir. Tancoigne’un saptamaları arasında, konsoloslardan birçoğu ile az sayıdaki konsolosluk görevlisini ve bazı tüccarlar hariç İzmir’de gerçek Avrupalı görmek ihtimalinin pek düşük olduğu, yabancı memleketten gelen *öteki* halkın – Frenkler – Türkiye’de doğup büyümüş, evlenmiş ve yerleşmiş insanlardan oluştuğu ve Rumlarınkinden başka gelenek, görenek ve dil tanımadıkları, bilmedikleri yer almaktadır.⁴⁹ Bu duruma kendi gözlemlerinden örnek sunmayı da ihmal etmemiştir:

*Çeşme’ye varınca bir tayfa bizi, Sakız’daki Fransız konsolosunun verdiği bir tavsiye mektubuyla birlikte, Fransa resmi görevlisine götürdü. Götürüldüğümüz Fransa görevlisi, şark usulü giyinmiş, temsil ettiği ulusun gelenek ve göreneklerine tamamen yabancı, fakat ülkede nedense herkesin konsolos unvanıyla çağırdığı cahil bir Rum genciydi.*⁵⁰

⁴⁷ Richard Chandler, **Travels Asia Minor in Greece or An Account of A Tour**, In Two Volumes – V. 1, Joseph Booker, New Bond Street And Priestley, High Holborn, London, 1817, p. 81.

⁴⁸ Tancoigne, **a.g.e.**, s. 26.

⁴⁹ Tancoigne, **a.g.e.**, s. 28.

⁵⁰ Tancoigne, **a.g.e.**, s. 22.

Bunlara ek olarak Tancoigne, İzmir’de Rumların hemen hemen sınırsız bir özgürlükten yararlanmakta olduklarından ve onları tanımanın pervasız davranışlarından ve gürültülü neşelerinden mümkün olabileceğinden bahseder. Bununla birlikte bu topraklarda tıpkı Ermeniler gibi, metropolitleri ve pek çok güzel kiliseleri bulunan Rumlara, Türkler kendi ibadetlerini kendi tapınaklarında huzur içinde yapmaları olanağı tanımaktadır.⁵¹

Turner, 19. yüzyılın ortalarına doğru şehirde, elli bin ila altmış bini Türk, otuz bini Rum, sekiz bini Ermeni, sekiz bini Yahudi ve yaklaşık iki bin ila üç bini Frenk olmak üzere burada yaklaşık yüz bin kişilik nüfus bulunmakta olduğundan bahseder. 1814 yılındaki veba salgınında nüfusun elli bin ila altmış bin kadarı hayatını kaybetmiştir.⁵²

Kronolojik olarak Turner’dan sonra İzmir hakkındaki gözlemlerini sunmuş olan Texier, bölgeye 1741 yılında gelen Tournefort’un yüz bin kadar tahmin etmiş olduğu İzmir nüfusunun, bir asırdan beri çok artarak yüz elli bini geçtiğine ve bu artışın halen devam etmekte olduğuna dikkat çeker. Texier’in görüşüne göre sağlam bir hükümet ve bu hükümetin yabancılara yer edinmek yetkisini vermesiyle, İzmir’in nüfusunun rahatlıkla üç yüz bine çıkması mümkündür. Texier, bahsi geçen nüfusun yarısından fazlası Türk olmak üzere; burada kırk bin Rum, on beş bin Yahudi ve on bin Ermeni bulunduğuna dikkat çeker. Avrupalıların miktarı sabit değildir. Fakat sürekli olarak artmaktadır. “Frenk Mahallesi deniz boyunca uzanır ve İzmir’deki bütün Avrupalıları içine alır ...”⁵³

Frenk nüfusun sayıca fazlalığının yanı sıra, İzmir’de Azınlıklara tanınan özgürlüklerin fazlalığı da bölgeye gelen pek çok gezginin dikkatini çekmiştir. Bu sebepten olsa gerek, dönem Osmanlı’sında bulunan bir Frenk için bu bölge bir nefes alma, rahatlama bölgesi olarak tanımlanır. Azınlıklar kendi halklarına ayrılmış mahallelerinde pek çok gezgine abartılı görünen özgürlüklere sahiptir. Bazı gezginler

⁵¹ Tancoigne, **a.g.e.**, s. 31

⁵² William Turner, *Journal of a Journey in the Levant*, John Murray Albemarle Street, London, 1820, V. 3, p. 139.

⁵³ Texier, **a.g.e.**, s. 164.

ise özeleştiriyi yaparak, azınlıkların gezginlerin kendi ülkelerinde bile rastlanamayacak hak ve özgürlüklere sahip olduklarından bahsetmişlerdir. Söz konusu hareket serbestliğinden olsa gerek, Frenk nüfusun göze çarpan bir diğer özelliği de içinde buldukları rehavetle özbenliklerinden ve özellikle dillerinden kopmak konusunda herhangi bir sakınca görmüyor olduklarıdır. Bununla birlikte, buradaki düzene alışmış bireylerdense, dışarıdan gelerek gözlemlerde bulunan gezginler için Türk halkının da bazı tutumları aşırı veya rahatsız edici gelebilmektedir.

İzmir’de pek çok Avrupalıyla tanıştığını belirten Sir Charles FELLOWS, bunların hepsinin İngiliz tacirler kadar ihtiyatlı, fakat İngiltere’deki tüccarların ortak özelliklerine sahip olmayan, rahatsızlık verici, tuhaf tavırları olduğu izlenimini paylaşır. Buradaki Frenklerin yaşadıkları ülkeyle hiç ilgileri olmamakla birlikte, yaşadıkları şehrin yerel yönetimlerinde bile temsil edilmemelerine rağmen bu durumu pek de umursamadıklarından dert yanar. Ona göre buradaki Frenk nüfusun önem verdiği tek şey mallarıdır fakat bu önem bile iklim ve yönetimle sınırlıdır; kimsenin değerli bir evi yoktur, sıkça gerçekleşen depremler yüzünden varolan evleri de tehlike altındadır. Her milletin gemileri sürekli olarak limanda bulunmaktadır ki, Türklerden kaynaklanan herhangi bir isyanda veya bir veba salgınında bir anda sahip oldukları her şeyi gemilere taşıyabilmeleri mümkün olsun.⁵⁴

Fellows, İzmir’deki Frenklerin, kendilerine sunulan hayattan memnun olduklarını, fakat – ilk ziyaretinde Türklerden pek hoşlanmamış olmanın da verdiği negatif izlenimlerle - aslında bunun övünülecek bir yanı da olmadığını dile getirmektedir. Konuya ilişkin şehirdeki Frenklerden bazılarıyla yaptığı görüşmeleri bir İngiliz olarak şu şekilde yorumlamaktadır:

Burada yaşayan Türklerin sanat ve bilime olan duygusuzluğundan yakınan pek çok aydın kişiyle görüştüm; fakat hepsi aynı şeyi söylüyordu: “başımızın üzerinde muhteşem bir güneş ve mükemmel bir özgürlüğümüz var”. Her milletin kendi özgürlük anlayışı vardır. İngilizler için özgürlük çevrelerindeki her şeyi kapsar; kişilere göre verilen özgürlük kendi için de yapılan en büyük zorbalık olarak

⁵⁴ Fellows, **a.g.e.**, p. 3.

*algılanır. Çevremdeki kişilere Türk yasalarının izin verdiği şekilde davranıldığı veya şehirdeki köle pazarının hala açık olduğu bir yerde özgürlükle övünemem.*⁵⁵

Yine Fellows, İzmir'deki üç sınıf insanın – Türkler, Yahudiler ve Hıristiyanlar – kendi dini günlerini yaşadıklarına değinir: Cuma, Cumartesi ve Pazar. Genel olarak şehirde bu üç din ayrı günlerde ibadet etmektedir.⁵⁶

Knight ise, buradaki Frenklerin, özellikle Rumların sahip oldukları özgürlüklerden bahsederken, kendi toplumuyla yaptığı bir karşılaştırmaya yer verir:

*İzmir'de Rumlar, bizim onlara herhangi bir İngiliz kasabasında izin vereceğimizden çok daha fazla özgürlüğe sahip.*⁵⁷

Batı Anadolu'nun bir diğer önemli şehri olan Denizli'de de nüfus ve halka dair en genel bilgiyi Hamilton sunar. Hamilton'un bölgede olduğu 1830'lu yıllarda, Denizli tahminince bin iki yüz Türk evi, yüz yirmi Rum ve otuz beş Ermeni eviyle sınırlıdır ve nüfusun başlıca meşguliyeti, pek çok küçük Türk kasabasında olduğu gibi deri sepileme ve boyamadır. Hamilton söz konusu zanaatta genellikle kullanılan renklerin sarı ve kırmızı olduğundan ve burada yaşayanların koyun ve keçi derisinden bir çeşit maroken de yaptıklarından ve keçi marokeninin daha iyi fiyattan alıcı bulunduğu bahseder.⁵⁸

Genç erkeklerin askere alındığı ve halkın şiddetli bir veba salgınıyla boğuştuğu dönem Osmanlısı'nda, yerleşim yerlerindeki nüfusun azaldığına dair gözlemler hayli çoktur. Denizli de bu durumdan payına düşeni almıştır. Bununla birlikte sıkça görülen depremlerden harabe haline gelmiş bir Denizli ilinin, şehir merkezindeki nüfusun azalmasına etkisinden “Şehir” başlığı altında bahsedilecektir.

Bölgenin bir diğer önemli şehri olan Manisa ili ve çevresine dair de seyahatnamelerde pek çok kez rastlamak mümkündür. Hıristiyanlar için büyük anlam ve

⁵⁵ Fellows, **a.g.e.**, s.11.

⁵⁶ Fellows, **a.g.e.** ,s.6.

⁵⁷ William Knight, **Oriental Outlines or a Rambler's Recollections of a Tour in Turkey, Greece & Tuscany**, London, 1839, p. 303.

⁵⁸ William John Hamilton, **Asia Minor, Pontus and Armenia with some Account of Their Antiquities and Geology**, V. 2, John Murray Albemarle Street, London, 1842, p. 514.

önemi olan Yedi Kilise'den Philadelphia ve Thyateira'nın da Manisa ve çevresinde olması bunun önemli bir sebebi olarak gösterilebilir. Bununla birlikte Kula bölgesine dair de pek çok gözlem sunulmuş bulunmaktadır.

Yukarıda Denizli için belirtilen, erkek nüfusun azalmasından kaynaklanan nüfus azalması Manisa ili için de geçerlidir. George Thomas KEPPEL, Manisa'da Türkler, Rumlar ve Ermeniler'e ait toplam üç bin ev bulunduğundan bahseder. Şehirde bu dönemde askere alınan Türk erkeği sayısı sekiz yüzü bulmaktadır. Keppel'in notlarında ayrıca vergi toplama döneminin yaklaştığı sıralarda, bu işle görevli erkeklerin de Zeybeklere karşı mücadelede görevlendirildikleri öğrenilmektedir.⁵⁹

Texier'in notlarına göre Manisa ilinin yaklaşık olarak yirmi beş bine ulaşan nüfusunun dört bin kadarının Rumlardan, birkaç yüzünün de Ermenilerden oluştuğu belirtilmektedir.⁶⁰

Avrupalı gezginlerden bazılarının Manisa ilinin civar kasabalarına ilişkin gözlemlerine bakılacak olursa, Akhisar kasabasının bu bakımdan en zengin olduğunu söylemek mümkündür. Keppel kasabanın başlıca geçim kaynağının, bu bölümde fazlaca yetişen pamuk olduğunu ekler ve kasabada, üç yüzünde yerleşim olmayan bin ev olduğunu belirtir. "Bunun sebepleri ise, dönem Osmanlısındaki genel durum olduğu ve yukarıda da bahsedildiği üzere, beş yüz kadar genç erkeğin askere çağırılması ve ayrıca burada baş gösteren büyük salgın hastalıktır."⁶¹

1830'lu yıllarda bölgede bulunan Texier'in tahminine göre, bu dönemde Akhisar nüfusunun üçte ikisi Müslüman, üçte biri Rum ve Ermeni olmak üzere toplam sekiz – on bin arasındadır. Texier, Türk şehirlerinin çoğunda olduğu gibi burada da Ermenilerin, memleketin içiyle olan ticareti elde ederek İran'la tekstil ticareti yaptıklarını; Rumların ise tercihen İzmir'le ticaret yaptıklarını belirtir.⁶²

⁵⁹ George Keppel, *Narrative of a Journey Across the Balcan*, V. 2, Henry Coburn and Richard Bentley, , London, 1831, p. 295.

⁶⁰ Texier, *a.g.e.*, s. 85.

⁶¹ Keppel, *a.g.e.*, s. 284.

⁶² Texier, *a.g.e.*, s. 90.

Alaşehir'e dair gözlemlerini de dile getiren Texier, burada bulunan Hıristiyanların nüfusunun üç bin kadar olduğunu tahmin etmektedir. Bu Hıristiyanlar bir başpapaz tarafından yönetilirler. Diğer papazların sayısı da oldukça fazladır ve ayin törenlerinin görkemine işaret eder. Bir asır öncesinde yedi – sekiz bin olarak tahmin edilmiş olan nüfus geçen yıllarda önemli oranda değişmemiştir, şehir kapladığı alan olarak genişlememiştir, fakat duvarları içindeki mahallelerde nüfus yoğunluğu fazladır.⁶³

Kula ilçesine geldiğimizde ise, Keppel burada toplam bin beş yüz ev bulunduğuna; bu sayının yüz ellisinin de Rumlara ait olduğuna değinir.⁶⁴ Keppel pek çok Osmanlı yerleşimindeki Rumlar gibi burada da Rumların kendi dillerinden ziyade günlük hayatta Türkçe'yi kullanmakta olduğunu belirtir.⁶⁵ Tamamen volkanik püskürtüden oluşan Kula'da on bir cami bulunmaktadır. Burası Kütahya valisinin yönetimine bağlıdır. Keppel'in notlarına göre ticaret, Türklerin dualarını işlediği halı ve kilimden oluşur: bu ürünlerin fiyatı kırk ila yüz yetmiş kuruş arasında değişmektedir. Şehir kırmızı boyasıyla meşhur olup, İskenderiye'ye kırmızı terlik tedarik eder. Aynı zamanda hatırı sayılır miktarda haşhaş üretilmektedir.⁶⁶

Keppel'den yaklaşık on yıl sonra Kula'ya gelen Texier, buranın nüfusunu dört – beş bin olarak tahmin eder ve burada Texier'in ilgisini; yün, pamuk, afyon ve tahıllardan oluşan yerel ticareti neredeyse tamamen Rumların elinde olması çeker. Türkler ve Rumların ortak olarak paylaştıkları, Kula'ya özgü bir zanaatı Texier şu şekilde tasvir eder:

Türkler, kervan ticaretinden başka Rumlarla bir sanatı paylaşırlar ki, o da iyi bir geleceği olan İzmir Halısı (haliçe) üretimidir. Bu halılar, Amerika'ya kadar ihraç edilir. Yörük kadınları da çadırlarının altında bu halıyı dokurlar. Bunlar, ufak namaz seccadeleridir. Kula'daki yün bolluğu, boya veren bitkilerle birleşmiştir. Kırmızı, sarı, siyah renkler üretilen aşı boyası, kök boya, palamut ve kervanlarla gelen çivit (indigo), buradaki bu yerel sanatın ana maddesini

⁶³ Texier, **a.g.e.**, s. 94.

⁶⁴ Keppel, **a.g.e.**, s. 341.

⁶⁵ Keppel, **a.g.e.**, s. 354.

⁶⁶ Keppel, **a.g.e.**, s. 341.

*sağlamıştır. Bu memleketin ta çok eski zamanlardan beri Laodicee'nin şöhretine neden olan bir sanat sahibi olması ilginçtir.*⁶⁷

Günümüzde Şirince olarak bilinen Kırkınca Köyü'ne 19. yüzyılın başında giden Francis Vyvyan Jago ARUNDELL, burayı tümü Rum evlerinden oluşan en az üç yüz haneyle hatırı sayılır büyüklükte bir köy olarak tasvir eder. Burada da köylülerin asıl dilinin Türkçe olup, kendi dillerinden de tamamen bihaber olmadıklarını ekler Arundell.⁶⁸ Burada Arundell'in ilgisini özellikle çeken bir özellik, Rum erkeklerinin tıpkı Türkler gibi tabanca ve yatağanlarla silahlanmış olmasıdır. Arundell bu durumu şu sözlerle açıklar: "Pek çoğu Kırkınca sakinlerince öldürülen Samoslu hırsızlara karşı başarıyla kullandıklarından ötürü fazlasıyla hak ettikleri bir ayrıcalığı bu".⁶⁹

Yüzyılın ilk yarısında Küçük Asya'da olan William TURNER'ın ise yolu daha az ziyaret edilen Bodrum'a düşmüştür. Turner, seyahatnamesinde Bodrum çevresindeki toprağın tamamen Türklere ait ve onlar tarafından işlenmekte olduğuna değinir. Toprak sahibi olmayan Rumlar'ın neredeyse hepsinin duvar veya inşaat ustası olduğunu belirtir. Buradaki Türkler oldukça ılımlı ve sakinler ve Turner bu durumu Rumların kendilerine davranışları hakkında şikayet etmemelerinin bariz nedeni olarak görür. Rumlar haraç ve diğer tüm vergiler için yıllık olarak sadece yaklaşık otuz kuruş ödemekte, fakat yılda ortalama iki ay kadar Türklerin emrinde ücretsiz çalışmaya zorlanmaktadırlar. Görevleri, ağanın gemilerinde gemi yapımında kullanılan veya kasabaya lazım olan malzemeyi temin etmek için yolcu yapmak olup, Bodrum'da sürekli olarak Türk donanması için yapım aşamasında olan bir gemi bulunduğunu belirtir Turner. Sultan gemilerin inşasını kontrol etmesi için birini görevlendirir ve muazzam limanından ötürü de gemilik olarak Bodrum seçilir. Gezginin burada bulunduğu zaman diliminde limanın batı ucunda bir Yetmiş-Dört Savaş Gemisi yapılmaktadır. Turner aynı zamanda Rumların burada İstanbul'da yetişmiş Rum bir amirin emrinde, fakat günlük kırk paraya çalıştıklarını, gemi inşaatı yaklaşık dört ila yedi yılda bittiğinden ve gemi fırınlanmamış tahtalardan yapılmış olduğundan, suya bırakılmadan yarısının çürüdüğünü belirtir. Burada an itibariyle İzmir müzzeliminin hesabına yapılmakta olan bir gemi bulunmaktadır:

⁶⁷ Texier, **a.g.e.**, s.103.

⁶⁸ Francis Vyvyan Jago Arundell, **Discoveries in Asia Minor**, V. 2, Richard Bentley, London, 1834, p. 266.

⁶⁹ Arundell,**a.g.e.**, s. 270.

“Bundan önceki Karaosmanoğlu için yapılmaktaydı, ondan bir önceki ise, daha önceden vali olan Milas müzzeliminin ikinci gemisiydi.”⁷⁰

Keppel ve Hugh Ewin STRICKLAND ise, azınlıklara dair bölge veya yerleşim yeri özelinde değil fakat ülke genelindeki izlenimlerini de ayrıyeten belirtmişlerdir.

Keppel, bu ülke boyunca toprağın neredeyse tamamen, aynı zamanda küçük zanaatlarla uğraşan Türkler tarafından ekildiğini, ticaretin reaya tarafından yürütüldüğünü belirtir: “Karşı kıyıda ise durum tam tersidir: Türkler ticaretle ilgilenir, reaya tarımla uğraşır ve işçileri de Müslümanlar’dır.”⁷¹

Strickland ise Frenk nüfusun adadillerine fazlaca duyarsız kaldıklarına değinirken; bu ülkenin iç kısımlarında yaşayan Rumların, genellikle kendi dillerini umursamadıklarını ve kiliselerinde okudukları kutsal kitabın da Yunan alfabesiyle yazılmış, fakat Türk dilinde okunmakta olduğunu altını çizer.⁷²

3.2. Türk Halkı

Batı Anadolu’ya gelen tüm gezginler, kendi kültürlerine ve halklarına çok yabancı olan Türk kültürü ve Türk halkına dair gözlemlerine değinmeden etmemişlerdir. Türk insanından genel olarak dürüst, misafirperver, yabancılara meraklı olarak söz eden gezginlerin buluştukları ortak nokta, onda gördükleri, sanata ve tarihe aşırı duyarsızlıklarıdır. Medeniyetler Beşiği’nde yaşayıp, her yanlarında görmeye alışık oldukları tarihi eserlere sıradan taşlar olarak bakan dönem Türk’ü pek çok gezginin eleştirisine uğramıştır. Türk ve Müslüman halk tarafından inşa edilmeyen her yapıyı yıkmakta hiçbir sakınca görmeyen Türk insanı, bu yapılardan aldıkları mermerleri, sütunları kendi binalarının veya camilerinin yapımında kullanmayı günlük hayatlarının olağan bir eylemi olarak görmektedir.

⁷⁰ Turner, **a.g.e.**, V. 3, p. 53.

⁷¹ Keppel, **a.g.e.**, V. 2, p. 324.

⁷² William Jardine, **Memoirs of Hugh Edwin Strickland**, John Van Voorst, Paternoster Row., London, 1858, s. xcvi.

Yüzyılın ilk yarısında Küçük Asya'da uzun bir süre bulunan Arundell, Türklerin misafirperverliğine seyahatnamesinin pek çok yerinde değinir. Seyahati sırasında Seydiköy yakınlarında beraberindekilerle uğradığı bir evde bir Türk gencinin, neredeyse boş sayılacak evinde misafirleri için tüm imkanlarını seferber etmesi de bunun bir örneğidir:

Burada ne arpa ne de saman bulunabilirdi; zavallı atlarımız Seydiköy veya İzmir'e kadar bir şey yemeden gidecek gibi görünüyordular. Atlarımızın ihtiyaçlarını bu genç Türk'e söyledik ve o atlarımız için darı istemekle kalmadı; fakat bize boş bir evin sunabileceği tüm misafirperverliği gösterdi. Ocağında etimizi pişirdik ve yediğimiz diğer ekmeğe kıyasla mükemmel olan, yanımızdaki Güzelhisar ekmeğini yediğimizi görünce somunu aldı ve yerine kendi deposundan harikulade bir somun çıkardı.⁷³

Türk halkının misafirperverliğine değinen Arundell, bununla birlikte Osmanlı'da suçla ve suçluya karşı takınılan tavizsiz tutuma da – çok da hoş ve kendisi için alışlagelmiş olmayan bir şekilde - tanık olmuştur. Kuyucak – Nazilli civarında tanık olduğu manzarayı Arundell şu şekilde anlatır:

Nazilli'ye girmeden önce, araba bir ceviz ağacının yakınından geçerken, ağacın bir dalında asılı genç bir adam bedeniyle yakın ve umulmadık şekilde temas etmeme sebep oldu. Nazilli'nin biraz dışında daha yaşlı başka bir adamın vücudunu başka bir ceviz ağacından sarkarken bulduk, fakat o kadar alçakta asılıydı ki, ayağı neredeyse yere değecekti. Az ileride cesede gözcülük eden pek çok Türk gördük ve öğrendik ki Kuyucak'tan⁷⁴ gelen yol üzerinde görmediğimiz iki ceset daha varmış. Ülkenin bu bölümüne bir süredir soyguncular ve tehlikeli gezginler dadanmıştı ve geçen sonbahar bu yolun bir yerlerinde Lady Franklin ve Dr Clarke'ın yolculuklarına devam etmeleri, kendini onların güvenliğinden sorumlu hisseden bir ağa tarafından engellenmişti. Dün gece veya bugün idam edilen soyguncular da bu çetenin üyeleri idi ve Nazilli'nin terk edilmiş

⁷³ Arundell, a.g.e., V. 2, p. 280.

⁷⁴ Cujak

*görünümünü ve Kuyucak'ın yasal yetkililerinin bizi tabi tuttuğu sıkı denetimin sebebi de bu olaydı.*⁷⁵

Türk halkının genel özelliklerine dair diğer gezginler de – belki çalışmamızın pek çok yerinde bahsedilen önyargılardan ötürü – çeşitli gözlemlerini paylaşırlar. Örneğin Tancoigne, İzmirli Türk'ü fanatik ve her zaman başkaldırıya yatkın olarak tanımlamaktadır.⁷⁶

Keppel ise Türk halkının sosyolojik özelliklerinden ziyade, İslam'a bağlılıklarını ve dine olan bu adanmışlıklarından ötürü de aynı zamanda halife olan Padişah'a olan sadakati dile getirmektedir. Söz konusu sadakati Keppel şu şekilde tasvir eder:

*Ne zaman Osmanlı yönetiminin sürekliliği düşünülse, İslam dinine olan bağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Osmanlı'nın sultanına bağlılığı imparatorun geçici otoritesinden ziyade onun halife olarak sahip olduğu ruhani kapasitesidir. Bu sebeple onun doğru bir Müslüman olarak tanınmasını baltalayacak olan herhangi bir etken, aynı zamanda monarşisi için de büyük tehlike oluşturacaktır. Montesquieu'nun da dediği gibi "Müslüman ülkelerde insanların yöneticilerine olan şaşkırtıcı saygıları kısmen dinden gelir". Başka bir yerde ise aynı yazar şöyle der: "Bazı açılardan Türk yasalarını değiştiren dindir. Devletin azametiyle hiçbir bağı olmayan tebaa, ona dinin gücü ve ilkeleriyle bağlanır."*⁷⁷

Türk insanının dürüstlüğü ise dikkat çeken başka bir konudur. Aslında bu özelliğin, İslam'ın getirdiği bir alışkanlıktan, haram ve günah olgularından kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Keppel, Türklerin dürüstlüğüne dair şahit olduğu bir hikâyeyi şu şekilde kaleme alır:

1828 yılının kış mevsiminde bir Türk postacı, yanında yüklü miktar sikkeyle uzak bir bölgeye gönderildi. Para çantalarında içerisindeydi. Çantalar, daha önce de bahsettiğim üzere, herhangi bir tutanak olmaksızın postacıya verildi. Bu adam

⁷⁵ Arundell, **a.g.e.**, V. 2, p. 211.

⁷⁶ Tancoigne, **a.g.e.**, s. 31.

⁷⁷ Keppel, **a.g.e.**, V. 2, p. 82.

yolculuğundan dönüşte, bir Fransız evinde kendisinden on beş bin kuruş (yaklaşık iki yüz elli pound) istendi. Bu talebe karşı çıkmadı ve hemen “şüphesiz ki çantayı yolda kaybetti ve bu yüzden bu parayı biriktirir biriktirmez sana ödeyeceğim” dedi. Sakin şekilde düşündükten sonra aynı yoldan geri döndü ve parayı bir Müslüman’ın bulması halinde kendisine geri vereceğinden emindi. Neredeyse bütün yolu tekrar gitti ve çaresiz bir şekilde, yolculuğu esnasında birkaç dakika dinlendiğini hatırladığı bir kahvehaneye vardı. Kapıdaki Zeybek kahveci kendisine şöyle bağırdı: “geçen geldiğinde içinde – galiba – altın olan bir çanta unutmuşsun; koyduğun yerde duruyor”. Postacı içeri girdi; bir Türk kahvehanesine gelen pek çok kişinin rahatlıkla alabileceği şekilde ortada durmasına rağmen dokunulmamış görünen çantasını buldu.⁷⁸

Küçük Asya’ya 1838, 1840 ve 1841 yıllarında olmak üzere toplam üç kere gelen Fellows, Türk insanına yönelik gözlemlerini en detaylı sunmuş gezgindir. Osmanlı topraklarına ilk geldiğinde Fellows’un Türkler’e olan önyargısını dile getirmekten çekinmediğini ve dahi her fırsatta vurguladığını söylemek yanlış olmaz. Örneğin Fellows, İzmirli Türklerden genel olarak – görünüş veya mizaç anlamlarında – hoşlanmadığını açıkça dile getirir. Hatta biraz daha ileri giderek buradaki Türklerin şimdiye kadar şahit olduğu hiçbir özelliğinden hoşlanmadığını itiraf ederek, hepsi zeki ve kesinlikle basit ve etki altında kalmamış görünen Rumlarla aralarındaki büyük zıtlığı vurgular:

İzmir; nüfus yoğunluğunun fazlaca olduğu, sokakları aşırı dar ve kirli bir yerleşim yeri. İnsanların görünüşü pek hoş görünmüyor; tavırlarında sadelikten eser yok, fakat hep bir ticaret telaşında bulunmuş gibi görünüyorlar. Türklerin karakterlerinin şimdiye kadar gördüğüm hiçbir özelliğinden hoşlanmadım. Hepsi zeki görünen ve kesinlikle basit ve etki altında kalmamış görünen Rumlarla aralarındaki ne büyük zıtlık! Syra’da grubumuza rehberlik eden sekiz – dokuz yaşlarında küçük bir çocuk vardı, ayrılırken ona bizim paramızla iki buçuk pens’ten az tutarında bir kuruş verdim. Çocuk parayı aldığı anda ağırbaşlılıkla bana baktı ve gözlerinden yaşlar aktı ve çocuk elimi öpüp anlına koydu. Böyle bir

⁷⁸ Keppel, a.g.e., s. 291.

*minnet ifadesiyle karşılanmak için burada bu paranın birkaç katı fazlasını vermek gerekiyordu.*⁷⁹

Fellows, Türk çocuklarının hala önyargılarla büyütüldüğünden, bir yabancı gördüğünde arkasından “Frenk, Frenk Köpeği” ve benzer hakaretlerde bulunan, yabancıya vurup kaçan çocuklardan dert yanar. Çocuklardaki bu önyargı ne kadar fazlaysa, yetişkin erkeklerde var olagelen aynı önyargıların giderek azalmaya başladığının da altını çizer Fellows. İslam dini resim yapmayı yasaklarken, yaptığı resme ilgiyle yaklaşan Türk erkeklerinin ilgi ve memnuniyetle kendisini izlediğini belirtir.⁸⁰

Türk insanının yabancılara olan merakı da bazı zamanlarda Fellows’u öyle bunaltır ki; yemek yerken, giyinirken, günlük işlerini yaparken kendisini dikkat ve merakla izleyen insanlardan bunalan Fellows, çareyi kendini yardımcısı aracılığıyla huysuz ve konuşmaya gelmeyen bir insan olarak tanıtmakta bulur. Fellows, Türk insanının hiçbir zaman yalnız olmayacak kadar sosyal olduğuna da değinir.⁸¹ Bununla birlikte, ona göre tarihi eserlere karşı son derece duyarsız olan Türkler, yabancılara olan merakından dolayı her şeyi kurcalamaya ve sorgulamaya da meyillidir. İzmir’de Vali ve Hakim’in bile Konsolos’un yemek odasında gezinirken etraftaki her şeye dokunup çocuklar gibi sorular sordukları örneğine de yer verir Fellows.⁸²

Fellows, Türklerin bu bölgeye dair hiçbir geleneği olmadığından, tahmin edilebileceğinden çok daha umursamaz olduklarından ve bilmemekle kalmayıp, öğrenmemeye de kararlı görünen tutumlarından söz eder. Ona göre Türkler, kendileri tarafından inşa edilmeyen her kalıntıya “Eski Kale” deyivermektedirler ve bazı yapıların kullanımına dair hiçbir fikre ve meraka sahip değildirler.⁸³ Fellows bunun sebebinin Türklerin bu topraklarda sadece işgalci olarak bulduklarına ve bu topraklarda kendilerine özgü herhangi bir gelenek bulunmadığına bağlar.⁸⁴ Aynı zamanda hemen

⁷⁹ Fellows, **a.g.e.**,p.2.

⁸⁰ Fellows, **a.g.e.**,p. 6.

⁸¹ Fellows, **a.g.e.**, p. 188.

⁸² Fellows, **a.g.e.**,p. 39.

⁸³ Fellows, **a.g.e.**,s.39.

⁸⁴ Fellows, **a.g.e.**,s.25.

her yerde sütunlar, büstler, pervazlar ve saçaklıklar görmek mümkün olmasına rağmen, dini inançlarından dolayı Türk insanı bu büstlerin uzuvlarını – Fellows’un deyişiyle vicdanlarını rahatlatmak amacıyla – yok etmektedirler.⁸⁵

Fellows’un da bahsettiği üzere, Türk halkı tarihi kalıntılara kendi kökenlerine ait olmadığı düşüncesiyle sahip çıkmamıştır. Başka bir medeniyetin izlerini taşıyan bu kalıntıları, cami, bina veya mezar taşı olarak kullanmakta herhangi bir sakınca da görmemiştir. Bununla birlikte, söz konusu halkın çoğunda antik yerleşim yerlerinde buldukları pek çok madeni para, heykel parçası veya gereç bulunmaktadır. Fakat söylenen o ki, çoğu Türk insanı bu değerli parçaları tarihi değerinden ziyade, bir yabancıya – kendince – yüksek bir fiyat karşılığında satmak için elinde bulundurmaktadır. Söz konusu alışverişler yerel halka oldukça karlı görünse de, tarihi değerinin farkında olan bir Avrupalı için aslında komik meblağlardan bahsedilmektedir. Fellows, bahse konu bir alışverişine dair izlenimlerini şu şekilde paylaşmaktadır:

Çocukların oyun alanlarında veya tarihi duvarların etrafında bulunabilen madeni para veya eski parçalardan istiyordum. Belki bir Frenk gelip bu tür şeylere biraz para verir düşüncesiyle, burada herkesin kendisine ait bir hazinesi vardı. Satın aldığımız şeylerin değeri veya kullanımına ilişkin hiçbir şey bilmiyorlardı. Beş şiline güzel bir Yunan heykeli ve sekiz şiline iki bronz vazo satıldığını duydum ve Türkler ne kadar büyük paralar kazandıklarıyla böbürleniyorlardı. Hizmetkarım, her biri üç farthing’e⁸⁶ otuz – kırk Yunan madeni parası satın aldı; ben de uygun fiyata bir heykel ayağı ve birkaç bronz kapı kolu aldım.⁸⁷

Türk insanının tarihi eserlere olan ilgisizliği ve duyarsızlığı, Frenklere ait mezar taşlarının yerlerinden edilmesine kadar büyüyebilmektedir. Fellows bu konudaki yorumunu şu şekilde dile getirmektedir:

Şehrin güneyine doğru yürürken, daha önce fark ettiğim ve görüntüsüyle beni çok etkileyen bir Yahudi mezarlığı gördüm. Burası yaklaşık bir mil uzunluğunda, çıplak kayalıklardan oluşan bir tepedydi ve her yerde mermer levhalarla kaplıydı.

⁸⁵ Fellows, **a.g.e.**, s.8.

⁸⁶ **Farthing**: çeyrek penny’den oluşan İngiliz para birimi.

⁸⁷ Fellows, **a.g.e.**, s.104.

Buranın verdiği ilk izlenim İsa'nın Dirilişi resimlerine olan benzerliğiydi; yerde binlerce sayı ve çeşitlilikte mezar taşı vardı ve kayaların sertliğinden dolayı mezar yüzeyin yaklaşık bir inç üzerine kurulmuş, mermer levhayla kaplanmıştı; fakat mezar ve levha Türkler tarafından sürekli olarak bozulmaktaydı; pek az mezar gömüldükten sonraki bir yıldan fazla süre rahatsız edilmeden bırakılıyordu ve sonra da yakınlardaki bir duvara malzeme oluyordu. Civar sokaklarda iki yıldan önceki tarihler yazılı olan, şimdiyse inşaat için yerinden çıkarılmış olan pek çoğunu gördüm. Bu mezar taşlarından tarihe dair izler taşımayan pek az bulunmaktaydı; pek çoğunun üzerinde Yunan ve Roma harfleri, yazıtlardan parçalar bulunmakta ve saçaklar, yivli süslemeler, sütun başları bunların hemen hepsinde görülebiliyordu.⁸⁸

Sanat ve tarihe olan ilgisizlik ve duyarsızlıklarıyla Osmanlı topraklarındaki Avrupalıların tepkisini çekmiş olan Türk insanını bunu yapmaktan alıkoyabilecek tek şeyin yine din olduğunu belirtir Fellows:

Şimdiye kadar "eski kale" olarak adlandırdığı tarihi kalıntıları gizli bir hazineye bağlamayan bir Türk görmedim; Türklerin inancına göre – şayet anlayabilseylerdi – her yazıt bir hazineden bahsediyordu ve her mağara tarihi bir altın deposuna çıkıyordu; fakat çocuk hikayeleri gibi bu hikayeler de Türklerin karakteristik ahlaklarından izler taşımaktaydı; hazineyi almak isteyen biri buraya girerse, çalmak istediği şeyi geri bırakana kadar burada hapis kalır ve karanlık kemerler arasında kaybolur; geri bıraktıktan sonraysa açık kapıdan elleri boş olarak çıkabilirdi. Bir keresinde bir Yahudi'nin bir mağaraya girdiği ve başına aynen bahsedilenlerin geldiği söylenmekte, fakat bu ders Türkleri aynı eylemi yapmaktan alıkoymuş bulunuyor. Ülkedeki pek çok sıcak su kaynağı ve volkanik gazlı alevler dürüst bir çobanın etini seve seve pişirecekken, çalıntı olan hiçbir şey bu yerlerde pişirilemez. Ne kadar çocukça da görünse, bu saf basitliğin kaybolmasına neredeyse üzülebilirim.⁸⁹

Bu sabah odamız madeni para ve hazineler getiren Türklerle oldukça kalabalıktı, bunların bazıları ise oldukça gülünçtü – kullanımlarını bilmedikleri için bu insanlara değerli gözüken modern Rus ve Yunan madeni paraları, düğmeler,

⁸⁸ Fellows, **a.g.e.**, p. 10.

⁸⁹ Fellows, **a.g.e.**, p.278

teneke parçaları, bir kaşığın bir bölümü... bugün bir Türkün oldukça dikkatli davranışı şahsıma oldukça gülünç geldi: elinde görmem gereken mermer bir figürün başı olduğunu söyledi; epey bir gecikmeden sonra, bazı genç askerlere kıyafet dikmek için iş gezisinde olan, şehre girerken gördüğümüz Rus bir terzi geldi, yıpranmış küçük kafa kaidelerini odama getirdi ve buna kendim paha biçebileceğimi belirtti. Soruşturmam sonrasında putlarla ilgilenmenin ve böyle bir insan temsiline bakmanın Müslümanlara Peygamber tarafından yasaklandığını öğrendim; heykelin sahibi bu sebeple bana fiyat belirtmemişti. Bu kuralın sıkı şekilde takip edilmesi sanatın gelişmesine sürekli bir engel teşkil etmekteydi; fakat aynı kural, Yahudilerde de olmasına rağmen, onların bu sanatı icra etmelerine engel teşkil etmemekteydi. Hatta putperestlik benzeri eylemler ilk Hıristiyan kilisesinde de vardı; sadece Peygamber, putperestlik ve benzeri her türlü ibadet yerini temizlemeye yetmişti.⁹⁰

Fellows, Türklere karşı yukarıda da bahsedilen önyargısına ilişkin girizgahı aslında seyahatnamesinin önsözünde yapmış bulunmaktadır. Gezgin, günlüğünün önsözünde bu topraklara ilk gelişinde Rumlar lehinde ve aynı derecede Türkler aleyhinde sabit fikirleri olduğundan bahseder; fakat ona göre bu insanlarla, dinleri hariç her türlü dayatmadan sıyrıldıklarında kurduğu kişisel samimiyet sonucunda Türk karakteri hakkındaki olumsuz görüşleri yavaş yavaş ortadan kalkmıştır ve günlüğünün sayfalarını çevirdikçe, Türkler aleyhindeki keskin söylemlerin zaman içerisinde yumuşadığını söylemek mümkündür.⁹¹

Şu anda Türklere olan hislerim buraya ilk varışında onlara karşı takındığım önyargılı tavırdan ne kadar farklı! Hal, tavır, karakter ve bir o kadar da giysilerini sadece kabullenmekle kalmadım, fakat samimi şekilde bağlandım da; çünkü burada insanlardaki doğruluk, dürüstlük ve kibarlık gibi en saygıdeğer nitelikleri bulmak için çok aramaya gerek yok.⁹²

Türk insanının içine işlemiş olan başlıca özellikleri olarak dinlerine olan bağlılıklarını gösterir Fellows. Ona göre, ahlak kurallarını olduğu kadar, hukuku da din

⁹⁰ Fellows, **a.g.e.**, p. 283

⁹¹ Fellows, **a.g.e.**, p. vii.

⁹² Fellows, **a.g.e.**, p. 221

oluşturmakta ve dünyevi iş ve uğraşlarla kesintiye uğramak yerine, günlük hayatın ve hayatın her anının ayrılmaz bir parçası halini almış bulunmaktadır. İbadet evrenseldir, bir mekana bağlı değildir – camide olduğu gibi, bir odada da ibadet etmek mümkündür. Herkes kendi inancını bir aracı olmaksızın, mutlak bir yalınlıkla ve her türlü gösterişten uzak olarak, kendi yaşamaktadır. İnsanların karakterini, alışkanlık, gelenek, tutum, sağlık ve tüm yaşamlarını da dinin şekillendirdiğine değinmektedir Fellows. Bazı şeylerin neden yapıldığına dair sorularına dinin bu şekilde emrettiğine yönelik sürekli aldığı cevaplarla dinin günlük hayat ve görevleri düzenlediğini görmektedir. Din ve hukuk birdir, okulda çocuklara ikisi birlikte öğretilir ve bu şekilde öğretilen görevlerin ihlalinde Sultan’ın cezalandırma yetkisi kesindir ve ceza kati surette uygulanacaktır.⁹³

Fellows’un Türk insanı hakkındaki engin gözlemlerini kendi anlatımıyla sunmak doğru olacaktır:

Buradaki bir yabancı veya misafirin ilk dikkatini çekecek olan özellik misafirperverliktir. Misafir veya bir yabancıya gerçekten misafirperverlikle yaklaşılır. Bu özellik Paşadan dağ arasında çadırda yaşayan köylüye kadar her rütbeden kişi tarafından, hiçbir karşılık beklemezsizin tarafında gösterildi. Hiçbir soru sorulmadı, millet – din – zenginlik – fakirlik düşünülmedi; “yabancıyı doyur” evrensel bir kuraldı.⁹⁴

Sonra dürüstlükleri göze çarpar. Yoldan geçenler olmasına ve merakla eşyalarımızı incelemelerine rağmen; eyer, at başlığı, mutfak gereçleri ve içeride lazım olmayan her şeyi, hizmetkarımla bir şey kaybetme korkusu olmadan kaldığımız çadırımın dışında bırakma alışkanlığım vardı. Bir tel bile kaybetmedim. Bunu fark ederek hizmetkarıma belirttiğimde bir Rum, dinlerinin çalmayı yasakladığı bahanesini gösterdi. Burada çalınabilecek pek çok şey vardı - örneğin ülkenin madeni paralarıyla süslenmiş kadın ve çocuk giysileri – fakat dinleri “Çalmayacaksınız” emir buyurmaktaydı ve bu emir evrensel itaat görmekteydi. Dürüstlüğün ikiz kardeşi olan doğruluk da burada bir hayli göze çarpıyor; burada bir Rum yine mahcup şekilde “Müslümanlar yalan söylemeye cesaret edemez, dinler bunu yasaklar” deyiveriyor.

⁹³ Fellows, **a.g.e.**, s. 221.

⁹⁴ Fellows, **a.g.e.**, p.p. 222 - 224.

Evladın babasına hizmet etmesini bir ayrıcalık kılan ulusal gelenek de, ebeveynleri onore etmeyi bir görev haline getirmekte. Aileler ve diğer yabancılar arasında gördüğüm her ilişki ve ortamda birbirlerine karşı sevgi ve nezaket gösterdiklerini fark ettim: samimiyetleri şüpheyi ortadan kaldırıyor ve doğruluk ve dürüstlükleri her işlerinde açıklığı beraberinde getiriyor.

Yahudi yasasında olduğu gibi din, paradan faiz almayı yasaklıyor. Para ödünç vermekle ilgili eylemlerden kaçınıyorlar. Bu sebeple diğer milletler, genellikle de Ermeniler, burada banker görevini üstlenmiş görünmekte.

Dini inançlarından dolayı İlahi İradeye o kadar çok güveniyorlar ki bu, Kadercı yaklaşımın biraz yanlış anlaşılmasına yol açabiliyor. Kötülükleri engellemek için ellerinden geleni yapıyorlar: yangın söndürmek için nasıl çabaladıklarını gördüm, benden çok kere ilaç istediler ve hastalıklarına baktırmak için oldukça istekliydiler; fakat bir yangın söndürülemezse “Allah büyüktür!” diyorlar veya bir hastalık ölümlerle sonuçlanırsa, bu bir evlat veya anne – baba dahi olsa – gergin gözler kalbin hala attığını söylese de, naaş mezara aynı teslimiyetçi yaklaşımla götürülüyor, “Allah büyüktür ve bağışlayıcıdır”.

İslam’ın çok eşliliğe izin vermesi, dinin uzmanlarının ahlaki özelliklerine getirilmiş ciddi yüklerden biridir. Kanun pek çok kadına izin verse de, bu bireyin seçimidir. Dağlardaki çadırında tek bir hanımıyla yaşayan ve eşine bir Hıristiyan ülkesindeki bir köylü kadar bağlı görünen binlerce Türk gördüm. Birden çok kadının bir arada bulunması hali lüksün ortasındaki zengin ve büyük saraylarda görünen bir durum.

Bu insanları ziyaret etmeden önce karakterlerinin gaddar olduğunu düşünüyordum; fakat buna dair kanıt bulmaktan çok uzak olmakla birlikte, bunun özellikle tam tersi olduklarını gördüm. Yük hayvanlarını cezalandırma şekilleri pek az bilinmekte: bir deve üzerindeki tek tutumları nezaket ve ödül ve devenin itaati de aynı şekilde tam. Avrupa’da kuşlar ve hayvanlarda korku olmaması bir Avrupalı için çok çarpıcıdır ve Türkleri bu ithamdan kurtarmaya yeterlidir.

Müslümanların şaraptan uzak durmaları belki de fiziksel olduğu kadar ahlaki sağlıklarından da kaynaklanmaktadır. Yukarıda bahsedilen kaideleri tehlikeye düşürecek aşırılıklar bu sebeple tamamen yasaklanmış durumda. Bu kanunun fiziksel sonucu da kötürümlerin dikkate değer derecede azlığı ve Türklerin hastalıklardan uzak olması olarak belirtilebilir; neredeyse tek hastalık sıklıkla görülen diş ağrısıdır. Görme engelliler hariç dilenci görmedim ve çok fakir görünen de pek az kişiye rast geldim. İnsanların az sayıda olan istekleri, durum ne olursa olsun, genellikle yeterince karşılanıyor. Afyon etkisinde hiçbir Türk görmedim ve sanırım bu uyarıcı sadece hovardaların alışkanlığı olarak süregelmekte.⁹⁵

Fellows gibi Batı Anadolu'ya gelen gezginlerin tümünün Türk halkına dair ortak olarak dikkat çektiği özelliktir, Türk halkının üzerinde bulunduğu topraklarda varolmuş Antik Yunan medeniyetine ait, tarihe ışık tutacak paha biçilmez kalıntılara olan ilgisiz ve bilgisizlikleri...

Hamilton da notlarıyla bu izlenimi – Fellows kadar sert olmasa da – destekler ve Pomoerium'da tiyatro yanındaki Türk köyüne bakan kısımdaki bütün yapıların bu antik kalıntılara yapılmış olan yağmalardan izler taşıdığını, yüksek duvarların tamamen bu muazzam taş ocağından alınan taş bloklardan oluştuğunu ve meşhur Kervan-Köprü civarındakiler gibi buranın etrafındaki mezarların da antik sanat eserleriyle dolu olduğunu ekler.⁹⁶

Texier ise Tralles Antik Kenti'ndeki anıtlarda bulunan küçük taşların – işe yaramayacağı düşüncesiyle – yerinde bırakıldığını, fakat büyük mermer taşlarının alınarak, Aydın camilerinin yapımında kullanıldığını belirtir. Texier'in deyişiyle Türkler, mermer parçalarını mezar yapmakta kullandıklarından, Tralles'in duvarlarında tek bir sütun kalmamıştır. Oysa Tralles'te aslen çok fazla sütun bulunmaktadır, bunun en büyük kanıtı da şehrin çevre yollarının üzerindeki kuyuların ağızlarındaki mermer bileziklerin, genellikle ortası oyulmuş sütun kaidelerinin parçaları olduğu savıdır.⁹⁷

⁹⁵ Fellows, **a.g.e.**, p.p. 222 - 224.

⁹⁶ Hamilton, **a.g.e.**, p. 57.

⁹⁷ Texier, **a.g.e.**, C. 3, s.113.

Charles Thomas NEWTON, bir cümle arasında bu halkın “*Türk tütününe uyumlu şekilde meditasyon yaparcasına*” sigara içtiklerine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Rumlar ve Türkler arasında küçük bir kıyaslama yaparak, Türk insanının Rumların olabileceği gibi hayat dolu veya zeki olmamakla birlikte, en azından daha kültürlü olduklarına değinmiştir. Newton, karşılaştığı Türklerin yorgun bir yabancıyı yalnız bırakacak kadar halden anlayan insanlar olduklarından bahseder. Türkler buradaki Rum halkı gibi ellerini bir yabancının çantasına sokuşturmuyor, seyahat amacını araştırmıyor, yıllık kazanç veya kavasa ne kadar para verdiğini sormuyorlardı. Ne iltifat bekliyorlar, ne de fazlaca iltifat ediyorlardı. Misafirperverlikleri aşırı ilgi veya bunaltıcı müdahaleye dönüşmüyordu. Kısacası Newton, burada oldukça rahat olduğundan bahsetmektedir.⁹⁸

Newton seyahatnamesinin başka bir bölümünde, İngiltere’den gelen araç – gerecini incelemek için etrafında toplanan Türkleri anlatır:

Yüklerimizi indirirken, İngiltere’den ithal ettiğimiz mükemmel araç – gereci incelemek üzere etrafımızda bir kalabalık oluştu. İstanbul ve birkaç büyük Türk şehri haricinde burada metalurji çok ihmal edilmiş ve hayli maliyetli olan demir genellikle Rusya’dan ithal edilmekteydi. Bu sebeple burada madenci kazmaları, levyeler ve tokmalara duyulan hayranlık müthişti. Dövme demirden yapılmış tekerlekleri olan el arabası Britonlar zamanındaki arabalar gibi, Türk yollarında bile hızla ilerleyebilen yük arabaları; zihinlerine bilinmeyen ve gizemli mekanik güçler olarak zuhur eden palanga ve üçgenler karşısındaki hayranlıkları ise daha büyüktü. Her şey “Marifet”, “Çok marifet”ti.⁹⁹ Bu kelime her türlü mekanik deha şaheseri için kullanılmaktaydı ve özellikle Frenk ismiyle özdeşleşmiş bir etiketti.¹⁰⁰

Türk insanına bir süre sonra iş de veren Newton, düzgün davranıldığında Türklerin, olabildiğince zeki ve uyumlu işçiler olduklarından; denizciler kadar becerikli veya çabuk olmasalar da, azimlerinin hareketlerindeki yavaşlığı telafi ettiğinden

⁹⁸ Charles Thomas Newton, *Travels and Researches in the Levant*, V..2, Day & Son Ltd., London, 1865, p. 50.

⁹⁹ Marafet, Chok Marafet.

¹⁰⁰ Newton, *a.g.e.*, V. 2, p. 69.

bahsetmektedir. Sırtlarında ağır yükler taşımak konusunda çok güçlü olan Türklerin, İngilizler gibi kazmayı çok şiddetle vurmadıklarına, bunun da antik kalıntılar bulunduğu önemli bir avantaj sağladığına dikkat çekmektedir.¹⁰¹

Türk insanının genel özelliklerine dair en detaylı gözlemlerini sunan gezgin Scherzer'dir:

Türk insanı suskun, ağırkanlı ve ciddidir; fakat akıllı oldukları gibi sağlıklı bir mantıkları vardır ve de iyi birer gözlemcidirler, ne yazık ki bu özelliklerini günün rutin işlerinde kullanmaktadırlar. Bu nedenle vilayetin ticari yaşamında gözükmemektedirler... Türk insanı genel olarak dürüst, iyi niyetli, açık yürekli ve misafirperverdir; inanç konusunda tanındıklarının tam aksine Doğu'nun en hoşgörülü milletidir. Ancak çalışkanlık, girişimcilik ve ilerlemecilik gibi özelliklerden yoksundurlar; gamsızlık temel özellikleridir. "Yarın"ı pek düşünmemektedirler; bu nedenle de en küçük bir sıkıntıya düştüklerinde hemen borç almakta ve yüksek faiz ödemektedirler; beslenme ihtiyaçlarını karşılayamayacaklarını hiç düşünmeden tarlalarını kolayca elden çıkarabilmektedirler.¹⁰²

3.3. Şehir

Türk şehirlerine, şehirleşmesine bakılacak olursa, 19. Yüzyıl Türkiye'sinde henüz konuya ilişkin göze çarpan olumlu bir gelişme olmadığı görülür. Sokakların pis ve aşırı dar olmasından ve kentleşme bilincinin henüz hiç oluşmadığından yakınır gezginler çoğu zaman. Bununla birlikte, bölgedeki milliyet çeşitliliği ve Türk insanının yerel görünümü şehre daima canlı bir hava katmıştır. Gezginler şehirlerdeki ağaçlardan kuşlara, çatılardan minarelere kadar pek çok detay üzerinde durarak, okurlarına Batı Anadolu resmi çizmeyi - yanlı veya yansız - başarmıştır.

Yerleşim yerleri özelinde gözlemlerini dile getiren gezginlere değinmeden önce, Türk kasabalarının genel bir resmini çizmiş olan Fellows'a değinmek yerinde

¹⁰¹ Newton, **a.g.e.**, V. 2, p. 70.

¹⁰² Scherzer, **a.g.e.**, s. 26.

olacaktır. Fellows, gördüğü tüm Türk kasabalarını, beyaz minareler hariç, binalar bakımından olduğu kadar; yüksek kayalık dağların eteklerinde konuşlanmış olmaları ve önlerindeki vadinin yine güzel bir manzaraya bağlanması yönüyle konum bakımından da İsviçre köylerine benzetir. Başlıca toprak ürününün pamuk olduğundan ve şimdiye dek Küçük Asya'nın bu bölümündeki gibi geniş, zengin ve ekili alanları başka hiçbir yerde görmediğinden bahseder.¹⁰³

Texier ise, genel olarak Türk evlerinin birbirine olan benzerliğini vurgular ve Behram'da kendisine tahsis edilen karakteristik bir eve dair izlenimlerini şu şekilde paylaşır:

Dışarıdan kare bir kutuya benziyor, içerisi ise on iki ila on dört feet genişliğinde: balçıkla bir araya getirilmiş çeşitli şekillerdeki taşlardan yapılmıştı. Çatısı düz ve toprakla kaplıydı; genellikle bir sütun parçasından oluşan küçük bir silindir çatının tepesinde suyun girmesini engellemek için yerleştirilmişti. Pencere yoktu ve ışık sadece kapıdan içeri giriyordu: kapıda da kilit yoktu ve kapının iç kısmının tepesine doğru kapı kapanınca aşağı düşen bir çengel bulunuyordu, dışarıda ise içeriden takılı bu kilidi kaldırmak için bir kanca asılıydı. Duvarlar ve yerler küçük saman parçalarıyla karışık balçıkla örtülmüştü; çatıda çapraz yerleştirilmiş ağaç gövdeleriyle kaplıydı; içerisi büyük ve açık ocaktan dolayı siyaha boyanmıştı ve ev oldukça karanlık görünüyordu.¹⁰⁴

Scherzer ise tipik bir Türk mahallesini şöyle tasvir eder:

İnsan bir Türk mahallesini göz önüne getirdiğinde şöyle bir resimle karşılaşacaktır: sağlı sollu yüksek duvarlarla çevrilmiş ve bu duvarların ortasından açılan kapıyla girilen bir ev; hiçbir pencere yoktur ve buna paralel olarak komşuluk ilişkileri düşük düzeydedir; uzun ve eğri büğrü sokaklarda yaşam hareketliliği görülmemektedir.¹⁰⁵

¹⁰³ Fellows, **a.g.e.**, s.20.

¹⁰⁴ Fellows, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁰⁵ Scherzer, **a.g.e.**, s. 27.

Yerleşim yerleri özeline indiğimizde, Aydın ile ilgili ilk izlenimlerini Chandler'ın paylaştığını söylemek yerinde olacaktır. Gezgin, Aydın ilini “ağaçlı, evleri vasat, yüksek kubbeler ve minarelerin birbirine karıştığı ve arkasında aslen Thorax denilen yüksek bir tepe bulunan büyük ve kalabalık bir şehir” olarak tanımlamaktadır. Ağaç dallarında, duvarlarda, evlerin çatılarında oturan ve yüksek sesle öten sayısız evcil üveyik ile de Chandler'ın dikkatini çeken şehrin yazın ölümcül olabilen sıcağına da değinir.¹⁰⁶

Gezginlerin hemen hepsinin Batı Anadolu şehirlerine dair izlenimleri ortaktır: dar ve pis sokaklar. Bununla birlikte, yukarıda da görülebileceği üzere, Aydın ilinin - mimari gösterişten uzak olmakla birlikte, ağaçlı ve çatılarını üveyiklerin kapladığı görüntüsünden pek çok gezgin hoşnutlukla bahseder.

Walsh ise bu şehirde minarelerin, kubbe ve evlerin arasından yükselen selvi, sakız ve çınarla ağaçların ve otların bir orman görüntüsü oluşturduğunu vurgular. Walsh da onlarca üveyiğin bu ağaçların arasını mesken tutarak, şaşırtıcı sayıdaki üveyik ve benzer kuşların dalları ve çatıları kaplaması ve kesintisiz ve ağlamaklı sesleriyle gün boyunca havayı doldurmaları karşısındaki şaşkınlığını gizlemez.¹⁰⁷

Sonraki yıllarda bölgeye gelen Arundell ise, Aydın'a varış anını ilk gözlemleriyle şöyle paylaşmaktadır:

Hava artık zifir karanlıktı ve dağlık yolda aşağı yukarı kıvrılarak yolumuza devam etmekteydik ve şayet bir Türk bize doğru yolu göstermeseydi bütün geceyi de böyle sürdürecektik. Güzelhisar'a vardığımızda saat beş – altı arasıydı; şehrin kapıları kapalıydı, fakat bizim geleceğimiz bilindiğinden açılmak üzere beklenmekteydi ve sokaklar arabanın geçemeyeceği kadar darlaşana kadar ilerledik. Çok uzun sürmeyen çabalamamızın ardından, evlerle, onların karşılarında uzanan dükkanlar arasında sıkıştık.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Chandler, **a.g.e.**, p. 255.

¹⁰⁷ Wilson, **a.g.e.**, s. 210.

¹⁰⁸ Arundell, **a.g.e.**, V. 2, p. 218.

Genel Türk kasabası izleniminden ayrı olarak, birkaç yıl arayla iki kez Aydın ilinde de bulunan Fellows, ilk gelişinde kayda değer büyüklükteki modern Aydın'ın evler arasındaki ağaçların çokluğundan dolayı bir köy görünümüne sahip olduğuna değinir.¹⁰⁹ 1840'lı yıllarda gerçekleştirdiği ikinci ziyaretinde ise Fellows, bugünkü Aydın'ı dev bir inşaat alanına benzetir; önceki günlüğünde renkliliği ve canlılığıyla kendini cezbeden neredeyse tüm pazarların yeniden yapılmakta olması ve sokakların hemen hepsinin geçilemez durumda olması Fellows'u hayalkırıklığına uğratmıştır. Bunda mevsim değişikliğinden ötürü sokaklardaki pek çok ağaç yapraklarını dökmüş olduğundan, şehrin güzelliğinin çoğunu kaybetmiş olduğuna değinir gezgin.¹¹⁰

Texier ise, Aydın ilinin bölgenin en önemli yerlerinden olduğunu, iç piyasanın ana maddelerinin geçtiği çok büyük bir merkez olduğunu, çarşı ve pazarların geniş ve çok alışverişli olduğunu belirtir. Yine Texier, deprem korkusuyla artık ahşaptan yapılmaya başlanan evlerin bu sefer de – özellikle kavurucu yaz sıcaklarında yangın tehlikesiyle karşı karşıya kaldığından bahsettiği Aydın'da ağaçları aşarak yükselen minareleriyle pek çok cami bulunmakla birlikte, bunlardan mimari veya tarihi önemi olan bir yapıya rastlamadığını ekler; bu sebeple ikametgâh olarak kaba ve kötü yapılmış işlemlerle süslenmiş ahşap konaklardan başka, burada Sultanlarla açıktan savaşan değilse bile, sessiz çatışma halinde bulunan Aydın Beylerini uzun ömürlü eserler yapmaya yeltenmemekle eleştirir. Texier, şehrin Doğu tarafındaki mahallesinin, nehrin kenarında kurulmuş olan tabakhanelerle işgal edilmiş olduğundan, bunların hiçbir sağlık kontrolüne tabi tutulmadığından, tabakhane artıklarının şehrin ortasına bırakıldığından ve pis kokularının da halkın ortasına yayıldığından dem vurur. Ova oldukça iyi ekilmiş durumdadır. Bağlar, zeytinlikler ve incirliklerin ürünleri çok önemli temel ihracatı oluşturur. Deri tabaklama zanaatından başka, Aydın'ın pamuk tekstili işi de vardır. Pamuk tekstilinden kastedilen, evler ve odalardaki tezgâhlardır. Çünkü Fransa'daki büyük imalathaneler, doğuda henüz bilinmemektedir.¹¹¹

Bir diğer gezgin Hamilton ise Aydın'ın Türklerin yaşadığı bölümünü, içinde - özellikle de şehrin kapısı yakınlarında – pek çok antik parça ve kırık sütun bulunan,

¹⁰⁹ Fellows, **a.g.e.**, s. 207.

¹¹⁰ Fellows, **a.g.e.**, s. 242

¹¹¹ Texier, **a.g.e.**, C. 2, s. 114.

büyük bir duvarla çevrili olduğu tasvirini paylaşır. Şehrin biraz dışarısında, paşanın tatarlarından birinin Tire'den dönüşte açık bir alanda karantinada olduğuna şahit olmuştur. Anlaşılan o ki, ülkeyi saran veba salgınından ötürü yolcular şehre girişlerinde gerekli görüldüğünde tecride tabi tutulmaktaydı. Hamilton aynı zamanda bölgenin iyi ekilmiş olduğundan ve burada özellikle fazlaca zeytin, incir ve üzüm bulunduğundan söz etmiştir.¹¹²

Strickland ise, tüm Türk kasabalarında olduğu gibi Aydın'da da kirli, dar ve kaldırımları kötü sokaklarına değindiği Aydın ilindeki evlerin genellikle iki kat yüksekliğinde, üst katı da sokağa doğru iki – üç feet çıkıntılı şekilde olduğunu; sokaklarda duvardan başka bir şey görünmemesi amacıyla evlerin, alt katlardaki pencerelerinin genellikle küçük bir avluya bakmakta olduğunu belirtir. Burada tüm dükkanlar Pazar alanında toplandığından, şehrin geri kalan kısmı sıkıcı ve hayattan uzak görünür Strickland'e.¹¹³

Avrupalı pek çok gezgin, günümüzde Aydın'ın ilçeleri olan civar yerleşim yerlerini de seyahatnamelerine eklemektedir.

Bu yerleşim yerlerinden biri olan Kuşadası'nın kısmen bir düzlükte, kısmen de yüksek bir dağın eğiminde yer aldığından bahseder Turner. Türk Mahallesi düzlükte inşa edilmiş ve Türkler tarafından örülmüş, kale denilen duvarlarla çevrilidir. Duvarlar son derece olağan işçilikle, yaklaşık iki tuğla kalınlığında yapılmıştır ve pek çok yerinden sallanmaktadır. Turner buradaki tüm Türklerin, kapıları günbatımıyla kapanan bu kalenin içinde yaşadığından, Hıristiyanların kale içinde dükkânları olmasına ve gün boyunca dükkânlarında durmalarına rağmen, gün batımında özenle dışarı çıkarıldığından bahseder. Sokaklar tabii ki dardır ve kaldırımlar kötüdür, fakat Rum mahallesinde dağdan gelen bir pınarın şehir üzerinde harika bir etkisi bulunmaktadır. Türk mahallesinde bir veya iki güzel pazar bulunmakta fakat kasaba boyunca neredeyse tüm evler ahşaptan yapılmış bulunmaktadır. Gezgin, burada bir liman ağzı olmakla birlikte, liman bulunmadığına; iskelenin karşısında, önemsiz bir kalesi olan ve buraya

¹¹² Hamilton, a.g.e., V. 1, p. 537.

¹¹³ Jardine, a.g.e., p. xciv

Türkçe adını¹¹⁴ veren küçük bir ada bulunduğuna değinir. İzmir'in güneye olan tüm ticareti, şehrin güneyindeki çıkıntıyı deniz yoluyla geçmenin zaman almasını önlemek amacıyla Kuşadası yoluyla gelmektedir, fakat bu transit ticaret kıtanın açılmasından dolayı ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu sebeple İzmir – Kuşadası arasında, çok düzenli olmayan, fakat en azından haftada bir yol alan bir kervan bulunmaktadır. Bu ticaretin yanında savaş sırasında yıllık büyük miktarda mısır ve erzakın da Kuşadası'ndan ihraç edilmekte olduğunu belirtir Turner.¹¹⁵

Fellows ise Kuşadası'na girişte, pek çok Türk kasabasında olduğu gibi, yaşadığı olumlu ilk izlenimin burada belki de en yüksek seviyede olduğunu söylemektedir. Bir tepenin yamacına kurulmuş, her evin görülebildiği Scala Nuova'nın konum ve dış görünüş olarak özel bir güzelliği vardır. Şehir duvarla çevrilidir ve şık bir su kemeri vardır. Küçük limanı, küçük bir kara çıkıntısı ve bir adadan oluşmakta ve bunlarla korunmaktadır; adadaki savunma amaçlı kule ve tüm şehrin bir kale izlenimi verdiğini ekleyen Fellows, buranın bölgedeki en büyük kasabalardan olmakla birlikte, o dönemde veba salgınından ötürü ticaretten bile kopmuş olduğunu belirtmektedir.¹¹⁶

Hamilton, kuzey ve kuzeybatıya bakan, denize doğru uzanan dik ve çevrilmiş bir tepe üzerine kurulmuş Kuşadası'nın uzaktan pitoresk olmakla birlikte, yakından bir inceleme yapınca evlerin fakir ve dökük halde olduğunu belirtmektedir. Kasabanın bir bölümü, yukarıda söz edilen tepe üzerinde kuzeyden güneye uzanan güçlü ve büyük bir duvarla çevrilidir. Kuşadası¹¹⁷ denilen küçük bir adası bulunur ve Kuzey ve Batıya açılan limanı koruma görevi görür.¹¹⁸

Batı Anadolu'da bulunduğu süre içerisinde Nazilli tarafına da yolu düşen Hamilton, burada üzüm bağlarının sıklığına değinir. Hamilton'ın deyişiyle, şehir merkezi veya Ağa'nın yerleşim yeri olan, Aşağı Nazilli veya Büyük Nazilli olarak anılan bölümden bir mil kuzeyindeki Yukarı Nazilli'ye veya Nazilli Pazarı'na yaklaştıkça burada lüks giyimin yaygın olduğunu görmek mümkündür. Aşağı veya

¹¹⁴ Konsadasi

¹¹⁵ William Turner, **a.g.e.**, V. 3, p. 125

¹¹⁶ Fellows, **a.g.e.**, p. 204.

¹¹⁷ Koosh Ada

¹¹⁸ Hamilton, **a.g.e.**, Vol. 2, p. 21.

Büyük Nazilli’de tamamen Türkler yaşarken, Yukarı Nazilli’de Rumlar derli toplu görünen yaklaşık elli eve sahiptir ve burada bölgedeki tüm pamuk yetiştiricileri ve tacirlerinin buluşma noktası olan büyük bir pazar bulunmaktadır.¹¹⁹ Hamilton, bin Türk evinden oluşan ve temiz ve neşeli bir yer olan Nazilli’de; camilerin birinin avlusunda bazı güzel oluklu sütun parçaları gördüğünü ekler. Rum ev sahibiyle sokaklarda gezerken kendini bir Türk sünnet kortejinde bulan Hamilton, gördüklerini şöyle özetler:

Başta yakınlardaki bir toprak sahibinin altı yaşındaki Müslüman oğluna eşlik eden silahlı zeybekler ve müzisyenlerden oluşan uzun bir sıra ile çocuk, sünnet töreni yapıldığı camiden iki adamın sürdüğü süslü bir atın üzerinde dönmekteydi.¹²⁰

Karacasu ilçesine gelen Fellows, seyahatnamesinde buradan “Karasoo” olarak bahseder ve buradaki hemen her açık alanda yapıldığı izlenimi veren çömlek, boya ve çamaşır suyu ticaretinden dolayı olağandan daha fazla hareket içeren büyük ve dağınık bir köy gördüğünü aktarmaktadır. Olağan olduğu üzere, mükemmel pınarlar neredeyse her sokaktan geçmekte; derin boğazlı temiz bir pınar köyü ikiye ayırmakta ve yatağı köyün yaklaşık iki mil aşağısında olan Mosynus nehrine önemli bir ayak oluşturmaktadır. “Siyah su” anlamına gelen Karacasu adı muhtemelen kırmızı ve beyaz çamurlu suyu olan Menderes veya Lycus’un aksine buradaki gölgeli derenin suyunun renginden almıştır. Burada bulunan Afrosiyas antik kenti civarındaki köyün ise çoğunlukla virane halinde olduğuna, sadece yirmisinde oturlan yüz kadar ev bulunduğuna, ikamet edilmeyen evlerin de baykuşların meskeni olduğuna değinmektedir Fellows. İnsanlarla iç içe yaşamaya alışmış turnalar da bu dökük evlerin tepesine yığıldıkları dal yığınına terk etmiş görünmekte ve koruyucularının bacalarında melankoli anıtlarına benzer şekilde duran birkaç yalnız kuş bulunmaktadır.¹²¹

İzmir iline geldiğimizde ise, Frenk nüfusun yoğunluğu ve sahip olduğu özgürlüklerle, gelen her Avrupalıya ferahlama hissi veren ve gezginlerin anlatmaktan bıkmadıkları bir şehir görürüz. Bahse konu iki sebep bir Avrupalı için gerçekten önem

¹¹⁹ Hamilton, a.g.e., V. 1, p. 530.

¹²⁰ Hamilton, a.g.e., V. 1, p. 532.

¹²¹ Fellows, a.g.e., p.p. 249 – 250.

taşımakla birlikte, şehirleşme bakımından kentte pek ilerleme kaydedilmediği açıktır ve pek çok gezgin karşıdan gördükleri İzmir'e yaklaştıkça yaşadıkları hayal kırıklığını dile getirirler edemez.

Kronolojik olarak şehre ilk gelen Chandler, buradaki başlıca binaların camiler, hamamlar, bedesten, pazar, han veya inler olduğu ve birkaç istisna haricinde sokakların dar ve oldukça karmaşık olduğu izlenimini paylaşır.¹²²

Tancoigne ise mimari olarak göze çarpan bir binası olmayan, camilerinin de son derece küçük ve gösterişsiz olduğu İzmir'de evlerin İstanbul'da olduğu gibi toprak, kerpiç ve ahşaptan yapılmış olduğuna dikkat çekerek, buradaki pek çok Türk mahallesinin deniz seviyesinin altındaki kuytu vadeciklerde kurulu olduğunu ve ortalığı nemli ve sağlıklı bir havanın kapladığını belirtir.¹²³

Bu kadar meşhur olduğundan, İzmir hakkında pek az şey söyleme ihtiyacı hisseden Turner ise şehrin büyük, güzel ve zengin bir düzlükte, denizin bulunduğu Batı yönü hariç her tarafından genellikle ağaçsız kahverengi olan dağlarla çevrili olarak konumlandığına değinmektedir. Toprak verimli şekilde ekilmiştir ve asma, zeytin, limon, portakal, incir, karadut ve selvi ağaçları bulunmaktadır. Turner'ın deyişle büyüleyici limanı burunlarla öylesine sarılmıştır olmuştur ki, bunun ötesinde bir şey görünmez.¹²⁴

Keppel ise denizden görüldüğü kadarıyla minareleri, camileri, selvileriyle amfiteyatrosu görünümüne sahip şekilde olan İzmir'in her Türk yerleşimindeki güzelliği vaat ettiğini; fakat buraya yaklaştıkça bu izlenimin kayboluverdiğini ve İzmir şehrindeki pek çok evin alçak ve küçük olduğu izlenimlerini paylaşır.¹²⁵ Keppel bu şehri, İzmir'i aynı isimli başka bir şehirden ayırt etmek için Türkler tarafından evrensel olarak kullanılan *Gâvur İzmir* deyişimiyle çağırır.¹²⁶

¹²² Chandler, **a.g.e.**, p.p. 82 - 83.

¹²³ Tancoigne **a.g.e.**, s.s. 26 - 27.

¹²⁴ Turner, **a.g.e.**, V. 3, p.139

¹²⁵ Keppel, **a.g.e.**, s. 315.

¹²⁶ Keppel, **a.g.e.**, s. 302.

Amfi tiyatro şeklindeki denizden görünümüyle minareleri, camileri ve selvileri uzaktan mükemmel bir şehir vaat eden İzmir, pek çok diğer Türk şehrinde olduğu gibi, yaklaştıkça yıkık dökük haline dönüşüyor. Özellikle Türk evleri alçak ve küçük. Arkadaşım Mr. Whittall gibi Frenklerin evleri ise istisna oluşturmakta. Konuğu olduğum, Fransız konsolosluğuna yakın konak, daha iyi durumdaki evlere bir örnek. Daha geniş ve daha iyi döşenmiş durumdaki odalar, burayı yazlık eve dönüştüren uzun bir terasa açılıyor ve burada da limandaki gemilere dönük büyük bir teleskop bulunmakta. Havanın kötü olduğu bir gün bu terasta bu teleskopla güzel bir gezinti yaptım. Buranın konforunu ev sahibime övdüm. “Evet, bunu veba süresince oldukça uygun buluyoruz” şeklinde cevap verdi. Terasın altında bazı evlerde suyun kıyısına kadar uzanan büyük depolar bulunmakta, fakat bunlar (Mr. Whittall’unkinde olduğu gibi) genellikle Rum, İtalyan ve Malta nüfusunun ayakta kımını barındıran kötü ve pis bir sokakla kesişiyor. Paşanın, yine oldukça büyük olan evinin yakınında iki bin kişi kapasiteli yeni barakalar bulunuyor.¹²⁷

İzmir şehri konu olduğunda, pek çok gezginin “şehir” ile ilgili söyleyecek sözü olduğunu görmek mümkündür. Texier, Avrupa’dan gelen yolcuların genellikle uğradıkları ilk Doğu şehri olduğu için, görenlerin gözüne büyük olduğu kadar ilginç ve çok hareketli bir kalabalık sunan, fakat ilk etki anı geçince, dikkate değer hiçbir hoşluk barındırmayan İzmir’de Doğuluların yeni mimari tarzdaki bayağılığına dikkat çeker Anadolu’daki küçük bir yerleşim yerlerinin hepsinde buradan daha önemli eserler ve binalar olduğunu belirtir. Şehir yapılanmasına veya şehirleşmeye dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Binalarda bir sıra ve düzen çizgisi gözetmenin, en önemsiz bir mesele olduğunu ve her kim isterse kendi keyfine bir baraka, bir kereste yığını veya herhangi bir tarzda bir yapı ile halka açık yolu kesebileceğinden dert yanar. Bunun yanı sıra, yapılan binalar da, sıkça karşılaşılan yangın felaketine karşı herhangi bir tedbir içermemektedir. Texier, arazi değerinin hemen hiç olduğu bir memlekette, ancak yüklü bir devenin geçebileceği kadar dar sokaklardan, *şahnişin* denilen bu tür balkon ya da dışarı çıkmış üst kat pencerelerinden ve hemen hemen birbirine dokunacak saçaklarından dolayı sokakların neredeyse hiç güneş görmediğini, burada hükümet bina işlerine hiç karışmadığından, bu iş sanatını uygulamak için fırsat veren yangınlardan

¹²⁷ Keppel, a.g.e., V. 2, p.315

şikayeti olmayan ve kalfa unvanı verilen gayet kötü yeteneklerle pratik tarzda yetişmiş Rum ve Ermeni bir tür mimarların keyfine bağlı olduğunu ekler.¹²⁸

Fellows ise denizden yaklaştığı İzmir Körfezi'nin oldukça etkileyici görüldüğünü, dağlar ve yeşil, zengin ve güzel ormanlarla çevrili körfez manzarasının - İtalyan ve Yunan adalarındaki kadar renkli ve görkemli olmasa da - suda ilerleyen küçük teknelerin çokluğuyla çarpıcı ve karakteristik bir etki yarattığı tasvirini paylaşır¹²⁹; tamamı ahşaptan yapılmış, kahverengi çatılı bacasız evleriyle İzmir şehrini de büyük bir İsviçre dağ köyüne benzeterek, evlerin nadiren zeminden bir kattan yüksek olduğuna, zemin katların her zaman Pazar veya dükkân olarak kullanıldığına, camilerden farklı olarak kiliselerin ahşaptan yapıldığına değinir.¹³⁰ Sokakların darlığı o kadar dikkat çekicidir ki, Fellows konuya ilişkin deneyimini şöyle paylaşır:

*Develer İzmir'deki tek taşıma aracı, deyim yerindeyse, bir yürüyüşe çıktığınızda etrafta sekiz yüz – dokuz yüz deve görmeniz olağanüstü bir durum olmaz. Sokaklar o kadar dar ki, bu hayvanlara pek alışkın olmayan bir Avrupalı için her iki yanından sarkan eşyalarla yanınızdan geçerken deve ile duvar arasında veya devenin boynunun altından geçmek sinir bozucu olabilir.*¹³¹

Şehri tüm cephelerinden gördükten sonra da İzmir'in, güzel bir konumda olduğunu; fakat görünüşte büyük bir İsviçre dağ köyünü andırıldığını aktarır Fellows. Tamamı ahşaptan yapılmış, kahverengi çatılı bacasız evler çok benzemektedir. Liman veya iskeledeki depoların çıkıntıları beyazlatılmış fakat depreme dayanıklı olması için aslen yine ahşaptan yapılmıştır. Zeminden bir kattan daha yüksek bir ev görmediğini, zemin katların her zaman pazar veya dükkân olarak kullanılarak, üst katlarda ise evler bulunduğunu aktarmaktadır. Camilerden farklı olarak kiliseler ahşaptan yapılmış, çan kulesi olmayan ahırlara benzemektedir. Fellows, şehirde gazete, oyun odaları veya bilardosu olan kumarhane veya kahvehanelere dahi girdiğinden ve burada yapılacak bir cemiyete davet edildiğinden de söz eder.¹³²

¹²⁸ Texier, **a.g.e.**, s.s. 164 - 165.

¹²⁹ Fellows, **a.g.e.**, p. 1.

¹³⁰ Fellows, **a.g.e.**, p. 3.

¹³¹ Fellows, **a.g.e.**, p. 8.

¹³² Fellows, **a.g.e.**, p.3.

Knight ise İzmir'in sokaklarının, büyük bir amfi tiyatroyu andırırçasına birbirleri üzerine yavaşça yükselerek bir bakışta yüz kırk bin kişinin yaşam alanını gözler önüne serdiğinden bahseder. Denize en yakın olan bölüm temel olarak Frenklerin yerleşim yeridir; burada pek çok bina biraz daha Avrupalı bir görünüme bürünür.¹³³

İzmir hakkında en detaylı ve belki de edebi tasvirleri paylaşan gezgin Hans BARTH'tır. Söz konusu anlatıma kendi cümleleriyle yer vermek de yerinde olacaktır:

Uzaktan bakınca bizi karşılayan Doğulu görüntü ve onun rayihası, kıyıya yaklaştıkça yerini Avrupa kültürü yalamış katran, balık ve yağ kokusuna bırakıyor. İnsan aklının alamayacağı bir kalabalık limanı doldurmuş; akla gelebilecek her milletten insan var burada; çam yarması adamların kullandığı yük tekneleri, doldurdukları yükleriyle gözden kayboluyorlar; diğer yandan yorgun bir denizcinin üç direkli yelkenlisi, bir zamanların kaptanıderyasının veya daha doğrusu bir zamanların Vikinglerinin kullandığı gemiyi çağrıştırıyor...

Vapurumuz gürültü ve kalabalık arasında yol alarak limana yanaşıyor ve görevlilerle gerekli formaliteleri bitirdikten sonra Asya topraklarına ayak basıyoruz. Bagajlarımız ellerimizde gümrük kontrolü için iki şişman gümrük efendisine doğru giderken, süngü takılı tüfeklerin, modern Avrupai üniformaların bu efendilere eski üniformalarına oranla çok daha yakıştığını fark ediyoruz. Rıhtım önümüzde uzayıp gidiyor; evet, İzmir'in harikası rıhtım; o İzmir ki, doğunun incisi ya da İzmirlielerin deyişiyle dünyanın incisi (Türkler ise haklı olarak "gâvur İzmir" diyorlar). Avrupalı İzmir, minareleriyle, kubbeleriyle, çarşılarıyla gururlanmıyor; sokaklarındaki kalabalığıyla veya çarşafli cariyeleriyle de gururlanmıyor; kervansarayları, eşekleri, çeşitli ırklardan oluşan halkıyla da gururlanmıyor; rakamlarla dolu Avrupalı İzmir'in kafasında sadece iki şey var: zarif kadınlar ve rıhtım.

Burada, şiirlere konu olan sokak pisliklerinden, eğri-büğrü sokak taşlarından, Levantenlerin burun kıvırdıkları Doğuya özgü kalabalıktan eser yok! Burada her şey modern, burada her şey "Avrupai": sokak taşları en zevksizlerinden, evler

¹³³ Knight, a.g.e., p. 229.

ince zevkli fakat monoton; kuzeydoğuya doğru başlayan köşkler, İzmir'in bulvarını oluşturan cadde boyunca ve bunların ayrılmaz parçası olan salon ve eğlence yerleriyle iç içe. Rıhtımın güneydoğu ucuna, yani limana doğru, en şaibeli isimler altında tayfa meyhaneleri, lokantalar ve üçüncü, dördüncü sınıf oteller; evet hepsi, biraz önce bizi gemide karşılayan katran ve balık kokusu içinde; işte burası İzmirliilerin en sevdiği sahil yoludur ki, buranın müdavimleri arasında Levanten ve Avrupalıdan, zavallı hamala, kömür gözlü Rum'dan, sırtındaki bebeği ve ayağındaki şalvarıyla Çingene'ye, bronz tenli Araplardan "ebedi çirdin" stereotiplere kadar herkes vardır.¹³⁴

Şimdiye kadar haksız olarak Türklerin oturduğu mahalleler pis bir ev yığını olarak nitelendirildi; pis oldukları büyük bir yalan olmasının yanı sıra, inançları gereği neredeyse aşırı denebilecek bir temizlik düşkünlükleri vardır Türklerin; sokakların imarı ve temizliğine gelince, bu konuda doğruyu söylemek gerekir ki, Türkler hiçbir şey yapmıyor veya yeterli özeni göstermiyorlar; denebilir ki, ortak bilinçten yoksunlar. Buna karşılık, evleri ne kadar harap olursa olsun (burada Doğulu Hıristiyan ve Yahudilerde ayrılmaktadırlar) evlerinin temizlik ve düzeni konusunda çok dikkatlidirler. İster konak, ister basit bir ev olsun, Türk evinin karakteristik özelliği eğimli bir çatıya, kafesli pencerelere, camları rengârenk boyalı üzerinde Arapça yazılar bulunan kapılara sahip olmasıdır. Evlerin çoğunluğu bahçe içindedir ve yüksek duvarlarla çevrilidir; burada yaklaşık olarak 50000 Türk yaşamaktadır. Modern kültürün nimetlerinden (elbette Yahudi Mahallesi'ni dışarıda tutuyorum) kendini en uzak tutan mahalle kuşkusuz Türk Mahallesi; sadece ve sadece en küçük sokaklara dahi yolunu şaşırp gaz aydınlatması girebilmiş.¹³⁵

19. yüzyılda bölgenin neredeyse karakteristik özelliği olmuştur depremler ve yangınlar. Büyük maddi zararlara sebep olagelen depremlerin hasarını en aza indirmek isteyen halk, çareyi ahşap evler inşa etmekte bulmuş bu sefer de aşırı sıcak ve kurak geçen yaz günlerinde yangın felaketlerinden kurtulamamıştır.

¹³⁴ İlhan Pınar, **Gezginlerin Gözüyle İzmir 19. Yüzyıl II**, Akademi Kitabevi, İzmir. 1996., s.s. 95 - 97.

¹³⁵ İlhan Pınar, **a.g.e.**, s.108.

Denizli ili de depremlerden nasibini almıştır ve bu depremlerin korkusundan halk, artık şehir merkezini terk edip kırsal kesimlere yerleşmeye başlamıştır. Nüfusun önceki yıllara göre azalması da bu yüzdendir. Texier, şehri şu şekilde özetler:

Denizli, Laodikya'ya en yakın olan kasabadır ve belki de bazı acı olaylar sonucunda buradan çıkmış olan halk tarafından kurulmuştur. Denizli, önce etrafı surla çevrilmiş küçük bir yerdi. Ancak bu yüzyılın başlarında meydana gelen bir depremde, hemen hemen bütün evler yıkıldığından, buradan etrafa dağılan halk, dağlara giderek bahçeler içinde yerler yaptılar. Bu şekilde özel bir şekle sahip köyümsü bir kasaba meydana geldi. Etrafı sütunlarla çevrili büyük camileri, büsbütün ahşaptandır ve içine şehirler, gemiler, kaleler tasvir eden birtakım hayali ve kaba resimler yapılmıştır. Gökkuşağının bütün renkleriyle yapılmış olan bu resimler, binayı cami olmaktan çok, bir Hindistan putperest tapınağına benzetmiştir. Denizli bahçelerinin güzelliği ve her tür meyvelerinin çokluğu buraya başkasıyla karşılaştırılmayacak bir güzellik vermiştir. Ancak buraya gelen yabancı bir adam, bu köy hayatıyla ilişki kuramaz. Yaz mevsiminde herkes bahçelerde, yeşil yapraklar altında yatar; evlerde ve taştan ibaret olan kasabada, sokak köpeklerinden başka kimse kalmaz.¹³⁶

Hamilton Denizli'yi çarşı ve pazar yerlerinden başka pek az şeyden oluşan, karanlık ve kasvetli sokaklarında nadiren birinin uyukladığı, halkının epey uzaktaki tepelere kadar uzanan bahçe ve villalarda yaşadığı çok küçük bir kasaba olarak tanımlamaktadır. Gezgin; buranın pazar ve çarşılarından başka pek az şeyin bulunduğu, karanlık ve kasvetli duvarları arasında nadiren birinin yaşadığı çok küçük bir kasaba olduğunu belirtir ve insanların tepelere doğru hatırı sayılır uzaklıktaki bahçe ve villalarda yaşadıklarını da ekler. Burada barındıkları konak da aynı şekilde merkezden yaklaşık üç mil dışarıda, önceki sakinlerinin yayla evi veya yazlığı olarak kullanılmış olan bir yapı olduğunu dile getirir Hamilton. 18. yüzyılda kasabanın çoğunu yerle bir eden bir depremden sonra burada yaşayanlar kendilerini daha güvenli buldukları yaylaya sığınmış ve o zamandan beri evler ile bahçelerinin iç içe girdiği yerlerde yaşaya gelmişlerdir.¹³⁷

¹³⁶ Texier, a.g.e., s. 394.

¹³⁷ Hamilton, a.g.e. V. I, p. 514

Fellows'a göre deyimiyle genellikle huzurlu ve çalışkan olan halkın neredeyse tamamının burayı terk etmesiyle nüfusta görülen söz konusu azalış, şehre tuhaf bir terk edilmişlik görüntüsü vermektedir.¹³⁸

Manisa iline baktığımızda ise, pek çok gezginin olağan Türk illerinde bahsettikleri olumsuzlukları ayrı tutacak olursak, Manisa ve çevre yerleşimlerinden olumlu bir izlenimle söz ettiğini söylemek doğru olacaktır. Manisa ili, Akhisar ve Kula ilçeleriyle birlikte gezginlerin seyahatnamelerinde önemli yer tutar.

Turner, Manisa ilini Spil Dağı silsilesinin bir bölümünün eteğinde veya üzerinde konumlanmış, dağın bu kesiminin bir bölümü çıplak kayadan oluşan, fakat genellikle yeşillik bakımından zengin ve yılın bu zamanlarında kırmızı olan ve kızarmaya başlayan çalılıklardan dolayı, kırmızının çeşitli tonlarından ötürü oldukça güzel görünen bir yerleşim yeri olarak tanımlar ve Türkler Bursa'yı almadan önce burasının bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olduğundan ve ilk mıknaş taşı burada bulunduğu için adını da buradan aldığından bahseder.¹³⁹

Fellows ise seyahatnamesinde Manisa evlerinin balçıktan yapıldığı ve sokakların üstünün de – pek çok diğer yerleşim yerindeki gibi – güneşten korunmak için bir iskeletin üzerine serilen kanvas, şilte, asmalarla kaplanarak sadece dükkânların görülebildiğini belirtmektedir.¹⁴⁰

Manisa iline dair en detaylı tasviri Texier paylaşır:

Manisa'nın ovadan görünüşü tamamen büyük bir şehir görüntüsü sergiler. Çevresini dolaşan çok sayıda kervan, İzmir'le bu şehir arasındaki büyük ticari hareketliliği kırlara da büyük bir hareket ve şenlik halinde taşır. Şehrin üzerinden dik olarak yükselen Manisa Dağı (Sipylos), güzellikte çok nadir olan bu tablonun gerilerini oluşturur. Aslında Manisa'nın panoramik görüntüsü,

¹³⁸ Fellows, **a.g.e.**, p. 409.

¹³⁹ Turner, **a.g.e.**, V. 3, p.142

¹⁴⁰ Fellows, **a.g.e.**, p. 16.

Küçük Asya'nın en güzel şehirleriyle sürekli olarak yan yana koyulabilecek kadar güzeldir. Az yükseklikteki bir tepe üzerinde bugün harabe halinde bulunan eski istihdamlar vardır. Şehrin içi, girmeden önce oluşan fikre hiç yaklaşmaz: Çarşılar ihmal edilmiş durumdadır. Bununla birlikte, birkaç yıl önce yapılmış olan geniş bir kervansaray, yerel ticaretin bütün ihtiyacını karşılar.¹⁴¹

Manisa ile birlikte, Akhisar'da da bulunan Turner, Akhisar'ın bir kervan yolu olduğundan ve bu sebeple çok büyük bir handa konaklayacak iyi yerler bulunduğu bahseder. Aslen Yedi Kilise'den biri olan Antik Thyatira olan şehir oldukça ilginçtir ona göre; ekilmemiş bir bataklık halindeki devasa bir düzlüğe kurulmuştur ve evlerin çoğu ahşaptan yapılmış, kötü inşa edilmiş; sokaklar dar ve pis; pazarlar ise kötü ve çeşitten yoksundur. Öğleden sonra Rum papazla görüşen gezgin; genç, umursamaz, aptal ve sadece keyfini düşünen bir adam olarak tanımladığı papazın; Türklerin yönetiminden hayli memnun olduğunu ve adamın bunu söyleyen ilk Rum olduğundan söz etmektedir. Aynı zamanda papaz, Akhisar'da beş yüzü Rum ve ellisi Ermeni olmak üzere toplam üç bin hane olduğunu ve burada hiç Yahudi bulunmadığını, başlıca ticaret kaynağının pamuk ve kırmızı şarap olduğunu Turner'a aktarmıştır.¹⁴²

Texier ise, çok iyi ekilmiş bir ova ortasındaki Akhisar ilçesindeki evlerin topraktan yapılmış, görüntüsü zayıf binalar olduğunu; burada yer alan altı kadar caminin dikkat çekici bir özellik arz etmediğini belirtir. Şehirde çok sayıda çeşme bulunmakla birlikte, bütün genel binaların çok hoş görüntü sergileyen ağaçlarla çevrili olduğuna değinir.¹⁴³

Yine Texier, Manisa'nın diğer bir ilçesi olan Kula'da ağaçlıkların arasından beyaz duvarlarıyla gözükererek şehrin siyah volkanik taşlardan yapılmış evlerinin hüznü görüntüsünden sıyrılan camilerin çok sayıda minarelerinin ağaçların üzerinden görüldüğünü, hemen hemen bütün evlerin birkaç ağaçla gölgelendiğini ve istisnai olarak sokakların temizliğini vurgular.¹⁴⁴

¹⁴¹ Texier, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁴² Turner, Journal **a.g.e.**, V. 3, p. 144.

¹⁴³ Texier, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁴⁴ Texier, **a.g.e.**, s. 102.

Günümüzde Muğla iline bağlı Milas ve Bodrum hakkındaki izlenimlerini en detaylı aktaran gezgin, yine Turner'dır.

Turner, Milas'ın yaklaşık bir saat uzunluğundaki ve bunun yaklaşık yarısı kadar genişliğindeki, iyi ekilmiş tarla ve bahçeleriyle bir bilardo masası kadar düz ve yeşil, her yanı yüksekliği ve görüntüsü bakımından çeşitlilik arz eden (kimi yeşilliklerle kaplı ve zirvesi yuvarlak, kimi taşlı, yüksek, çöküntüden oluşmuş ve sarp) dağlarla çevrili bir düzlüğün kuzey ucunda bulunan orta yükseklikteki bir dağın eteğinde yer aldığını, kasabanın konumunun da, Türkiye'de olağan olduğu üzere, kendi güzelliğini ortaya koyduğunu aktarmaktadır. Gezginin deyişiyle, “evlerin hepsi genellikle yakınlardaki kalıntılardan alınmış taştan yapılmış, sokaklar ise Levant'ta bile olduğundan daha dar ve kötü kaldırımlanmışır”.¹⁴⁵

Yine Turner, geniş limanının yüksek taşlı adalar ve yüksek bir burunla korunduğu güney bölümü hariç her yanı dağlarla çevrili olan Bodrum'un¹⁴⁶, deniz kıyısındaki dar bir düzlükte yer aldığını aktarır. Bu dağların aralarında uçurumlar yer almakla birlikte, dağlar genellikle çalılıkla kaplıdır. Koyun doğudan batıya uzunluğu bir buçuk mildir. Ortasından geçen dar kara uzantısında ise hala kullanılmakta olan bir kale bulunmaktadır olduğunu belirtir Turner. Buranın Doğu köşesinde batıya doğru eğimli yarımadayla girişi daralan ve karşısında yer alan bir burunla da doğuya doğru uzayan bir liman bulunmakta. Şehrin çevresi oldukça güzel olmakla birlikte, dağların eteğine doğru uzanan taşlı yollar sayesinde içinden geçilebilen, içinde vahşi doğanın ve yetiştirilmiş bitkilerin hoş bir karışımı bulunan, mısır tarlalarıyla zengin bahçelerden bahseder. “Kasabada bulunan yaklaşık iki bin Türk ve yüz on Rum evinin hepsi kıyı boyunca uzanmakta, hepsi taştan yapılmış bulunan evler küçük olmalarına rağmen genellikle iyi inşa edilmiş bulunmaktadır. Sokaklar da alışlageldiği üzere dar ve kirli ve pazarlar da perişanlıkta *son noktadır*”.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Turner, **a.g.e.**, V. 3, p. 66.

¹⁴⁶ Boudroun

¹⁴⁷ Turner, **a.g.e.** Vol. 3, p.p. 51 - 52.

3.4. Çarşılar ve Pazarlar

Çarşılar ve pazarlar pek çok Avrupalı gezginin ilgisini fazlasıyla çekmiş karakteristik yerlerdir. Pazarlardaki renk cümbüşü, hareketlilik ve insan çeşitliliği, Avrupa kültürüne çok uzak ve bir o kadar da Doğu'ya has oluşumlar olduğundan, çoğu gezgin tarafından bahse değer bulunmuşlardır.

Fellows, kayda değer büyüklükteki modern Aydın şehrinin, evler arasındaki ağaçların çokluğundan dolayı bir köy görünümüne sahip olduğu izlenimini paylaşır. Alışlageldiği üzere, pazarların ağaçlarla tamamen gölgelendirilmiş sokaklarda kurulu olduğunu ekleyen Fellows; buradaki Pazar yerindeki kıyafetlerin coşkulu çeşitliliği ve genel görüntünün İngiltere'de katıldığı pek çok fuar veya yarıştan, Paris'teki anma günlerinden, Catania ve Napoli'deki karnavallardan katbekat güzel olduğunu belirtir:

Sokaklardaki bitki ve ağaçlar göz alıcı beyaz çarşafların, çeşitli renklerdeki işlemeli şalvarların ve pazardaki fazlaca kadının görüntüsünü olumlu yönde hafifletiyordu; gümüşle işlenmiş açık mavi renk köylü kıyafetlerinde sıkça görülmekteydi ve her türban güller ve çeşitli çiçek buketleriyle süslenmişti. Burası, bu tür sahnelerde alışlagelmiş olandan daha gürültülüydü; çünkü kalabalık içinden deve veya yüklü eşekler geçerken, sürücülerini sürekli etraftakileri uyarıyordu. Kadınlar çocuklarını sırtlarına bağlamıştı ve renkli kıyafetleri ve madeni paralarla süslenmiş başlıklarıyla çocuklar, ortamın resmedilmeye değer güzelliğine güzellik katıyordu.¹⁴⁸

Seyahatnamesinde pazarlara özellikle yer ayırmış olan Keppel, gezmiş olduğu tüm Osmanlı pazarlarında olduğu gibi İzmir pazarında da aynı temiz hava eksikliğinin varlığından bahseder. Tezgâhtarlar yerde veya aynı amaca hizmet eden tezgâh üzerinde bağdaş kurarak oturmakta, yerden ancak iki feet yükseklikteki bu tezgâhlar, aynı zamanda müşteri bir şey istediğinde tezgâhtarın çok fazla kıpırdamadan istenen malzemeye ulaşabilmesini sağlamaktadır. Bu gözlemiyle Keppel, Türk insanında gözlemediği genel üşengeçliğe dair de ipucu vermektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Fellows, **a.g.e.**, p. 207.

¹⁴⁹ Keppel, **a.g.e.**, V. 2, p. 316.

Tancoigne ise İzmir'deki çarşıların bu kentin sunabileceği en çok meraka değer yerler olduğunu söyler. Ona göre bir yabancı için bu pazarların genişliğine olduğu kadar, doğunun en zengin mallarının sergilendiği o düzene ve simetriye de hayran olmamak mümkün değildir. Her kesimin, her mesleğin gün batımında kapanan kapılarla birbirinden ayrılan kendine özgü bölmeleri, tezgâhları olduğunu söyler Fransız diplomat. Ne var ki, nadir bulunur değerli malların ahşap dükkâncılarda yangına karşı korunmasız sergilenmesine karşılık, kuruyemiş ve yangına dayanıklı bin bir çeşit tüketim eşyasının taş kubbeler altında satışa sunulması karşısında şaşkınlığını gizleyememektedir. Tancoigne zamanla, Türklerin o duyumsamaz rehabetini ve aldırışsızlığını görüp tanıdıkça, bu tür tuhafıkların olağanlaştığını belirtmektedir.¹⁵⁰

Hamilton, modern İzmir'de en büyük ilgiye layık olan öğelerin aslında İstanbul'dakilere nazaran daha alt seviyede olsa da, bazı açılardan daha dikkat çekici olan pazarlar olduğunu vurgular. Gezgin, farklı türdeki malların ahşap bölmecikler halinde, geniş bir alana yayılmış olan pazarlarda sergilendiğini ve bu bölmeciklerin arasındaki dar yol veya patikaların üstü kapatılmış ve hatta bazen zemini de tahtayla kaplanmış halde olduğunu ekler. Geceleri düzenli olarak kilitlenerek gözcüler tarafından korunan Pazar yerleri, satılan ürünlere göre bölmelere ayrılmış bulunmaktadır. Uzun bir bölme sırası kuru üzüm, incir, hurma, kayısı ve eriğin davetkâr yığınlar halinde sergilendiği kuru meyve satıcılarına aittir; bunun yakınındaki bir sergi ise tahta davullar ve içine İzmir incirlerinin koyularak Avrupa'ya gönderildiği tahta kutuların üretildiği dükkânlara ayrılmıştır. Taze meyve genellikle sokaklarda ve açık pazaryerlerinde satılır. Pazarın diğer bir bölümünde antik silahlar, fitilli tüfekler, yatağan veya silahlar ve başka ilginç şeyler, meziyet sahibi objeler bulunmaktadır. Başka bir bölümde pipo, İngiliz Pazarı denen diğer bir bölümde ise pamuklular ve özellikle Manchester'dan gelen patiskaların satılmakta olduğunu ekler Hamilton.¹⁵¹

Çarşılar ve pazarlara dair en detaylı ve bazen ebedi tanımlamaları yine Barth'ın sunduğunu görürüz. Çarşuyu, bir Doğu şehrinin alışveriş merkezi ve yöresel ürünlerin sergilendiği bir yer olarak düşünen insanın büyük bir yanılğı içinde olduğunu

¹⁵⁰ Tancoigne, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁵¹ Hamilton, **a.g.e.**, V. 1, p. 57.

söyleyen gezgin; yan yana dizilmiş ve iç içe girmiş binaların oluşturduğu üstü kapalı sokaklardan meydana gelen çarşının, sadece iç ticaretin yapıldığı bir yer değil; aynı zamanda Doğu endüstrisinin de merkezidir olduğunu notlarına ekler.¹⁵²

Frenk Sokağı yönünden çok eski bir kapıdan geçerek çarşıya giriyoruz ve müthiş bir kalabalık bizi karşıyor; sokağın her iki yanı dükkanlarla dolu ve her dükkanın önünde bulunan rengarenk kumaşlarla örtülü tezgahların yanında-yöresinde bir tiyatro kulisini andırırçasına halılar, şallar ve elişleri sarkmakta; gün ışığı sadece kısıtlı olarak burasını aydınlatıyor (ne de olsa Doğu masalının loş bir karanlığa ihtiyacı vardır). Biraz ilerde, ana sokağa çıkan birçok küçük sokak ve bu küçük sokaklara açılan daha başka küçük sokaklar başlıyor. İşte burada çevremizi saran Doğu' dur; arkamızda bıraktığımız ise Avrupa taklidi "Gavur Smyrna"dır; şimdi burada, Müslümanların "İzmir"indeyiz. Avrupa'nın kovaladığı Eski Doğu yaşantısı buralara sığındı; burası, sihirbazı, kervanı ve esnaflıyla bize Arap masallarını hatırlatan tipler ve sahneler sunmaya devam ediyor.

Burada her malın satıldığı yer ayrıdır; bu yerler, ya para bozan bir Yahudi dükkânı ya da kubbe çatılı bir hamam tarafından birbirinden ayrılmıştır. Her tüccarı Müslümanlar ayak ayak üstüne atmış nargile fokurdattıyor; onlar diğer Hıristiyan esnaf komşuları gibi bağırp çağırılmaz; koşup yabancıların eteğinden çekmez ve ağızlarından iğrenç sözle çıkmaz; çünkü bir Müslüman esnaf, hiçbir zaman, onurunu ve teslimiyetçiliğini unutmaz: eğer Allah isterse, müşteri gelecek ve istediğini alacaktır.

Lokantalar, tathcılar ve kasapların çevresi sokak köpekleriyle çevrili, fakat köpekler, öyle tezgâhtan düşecek bir kemik parçasına veya bir hamalın önüne atacağı ekmek parçasına muhtaç değildir; bir sokak köpeğinin "kısmet" i, Türklerin günlük yaşamıyla sıkı sıkıya ilgilidir; bu yüzden de, Frenklerin arasında olmaksızın, daha rahat yaşadığı ve korunduğu şehrin iç kesimlerine gitmektedirler. Burada, Müslümanların geleneksel yaşamlarına devam ettirdikleri yerde kendilerini evlerinde hissetmekte ve buradaki sokak yaşamı olarak "Eldorado" gibi gelmektedir.

¹⁵² İlhan Pınar, a.g.e., s.103.

Pazarlık edenlerin konuşmaları, mallarını satmak için yırtınarak bağırarak satıcıların sesleri birbirine karışıyor ve gürültülü gittikçe çoğalıyor; bu gürültüye karışan deve çanlarını duyarak canımızı kurtarmak için kendimizi bir dükkânın içine atıyoruz. Her yerde Doğu'nun renkleri hakim; aristokrat sarıdan, soğuk kırmızıya ve kirli griye kadar. İleride sokaktan düzenli çekiç sesleri geliyor; bir önceki sokakta bayan tuvaletleri, el örgüleri, terlikler ve şallar satılırken, bir sokak ötede demirciler demir dövüyor. Bir dükkândan diğerine girip çıkan çarşafli kadınlar, bir yandan satıcıya pazarlık ederken, bir yandan da, hiç de tesadüf olmayan bakışlarla bizi süzüyor. Daha önce de belirttiğim gibi, maalesef Türk kadını da zamanda uydu ve artık oda eskisi kadar örtünmüyor; bu nedenle olsa gerek, gördüğümüz genç kızlar genellikle çarşafsızdı; çarşaf yerine, bize bir tiyatro oyunundaki hayaleti çağrıştıran simsiyah veya rengârenk, beli bile belli olmayan bir elbise giyip, onun üzerine açık renk ve bellerine kadar inen bir örtü atıyor ve yüzlerini çok ince fakat koyu renkli bir örtüyle örtüyorlar. Bu, ilginç olduğu kadar, vücut hatlarını saklayan giysi nedeniyle bir kadının yaşlı mı, genç mi olduğu belli olmuyor – ülkemizdeki bazı güzeller için aranan bir giysi olsa gerek! Fakat Türk kadınlarının örtüleri genellikle yaşlılıklarıyla doğru orantılı olarak kalınlaşmaktadır. Biraz ilerimizde, içinde kırmızı – beyaz bornoz ve üzerinde çok çirkin duran simsiyah bir örtü olan ve önündeki badem ve helvayı yiyen Türk kadını, çarşıdaki tek dişi varlık.

Çarşının tam orta yerinde, daracık sokaklar arasında, İzmir'deki camiler içinde en büyükleri olan Hisar Camisi, Kestane Pazarı Camisi ve Hacı Hüseyin Camisi'nin minareleri yükselmekte; heybetli kubbeleri ve ince, zarif minareleri, tepelerindeki altın kaplama hilalleriyle bu camiler Doğu resmini tamamlamaktalar. Minarelerin en yüksekteki şerefelerinden ev yığınlarının üzerine yayılan, bazen titreyen, bazen detone olan ama hep şikayet eden ve inleyen bir ses duyuluyor; müezzin, Müslümanları ibadete çağırmakta ve her istikametten gelen kırmızı, yeşil ve sarı sarıklı, vakur yüzlü, yaşlı Türkler camilere doğru akın akın koşmaktadır; fakat gelenler arasında, muhakkak ki Jön Türk yoktur. Yaşlı Türkün mağrur bakışlarında, kendisine meraklı gözlerle bakan, kendi hasisliğini Türkün dürüstlüğüne galebe çalan Frenk'e karşı bir hınç ifadesi görmek pekâlâ mümkün; çünkü artık o varoş alanlarının en son

*noktasında tehdit altındadır. Türk, eskiden Avrupalının dessaslığına aşağılayıcı tavırla karşılık verirdi; şimdi artık ondan nefret ediyor.*¹⁵³

3.5. Seyahat ve Konaklama

Araştırma kapsamındaki seyahatnamelerin tümünde gezginlerin, kendilerinden sonra Küçük Asya'ya gelecek olan Avrupalı diğer gezgin veya yolculara yol göstermek amacıyla izlenimlerini, yardımcı ve rehber niteliğinde bilgilerle eşliğinde sundukları görülmektedir. Söz konusu ipuçları hemen hemen tüm seyahatnamelerin önsözlerinde yer almaktadır.

Resim 1 – Türkiye’de Seyahat¹⁵⁴

Küçük Asya’da seyahat etmek konusundaki izlenimlerini paylaşan ilk gezgin olarak William Martin LEAKE çıkar karşımıza. Leake, kendi gelenek, kültür ve dininden çok farklı öğelere sahip olan Osmanlı topraklarında seyahati anlatırken oldukça keskin bir dil kullanmaktadır:

¹⁵³ İlhan Pınar, **a.g.e.**, s.s. 103 - 105.

¹⁵⁴ Turner, **a.g.e.**, V. 1, p. 2.

Modern barbarlık ve dezolasyon arasında Yunan sanat ve uygarlığının izini sürmekten ve bu yolla tarihi bir çırpıda gösterip sanatsal ve coğrafi değeri olan materyaller toplamaktan zevk alan bir gezgin için Küçük Asya kadar verimli bir yer daha yoktur. Maalesef hiçbir Osmanlı toprağının da detayla incelenmesi bu kadar zor değildir. İslam'ın etkileri; uygar Avrupa'ya olan fiziksel yakınlıktan, bilinç zayıflığından ve Hıristiyan nüfusun Türklerden çok fazla olmasından ötürü Avrupa Türkiye'sinde daha yumuşak şekilde hayata yansımaktadır: fakat Müslüman ve Hıristiyan dünyasında değişmekte olan güç dengesinden ötürü bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eden tehlikeye inanmasına rağmen, korktuğu Hıristiyan dünyasından koparılmak Küçük Asya Türk'üne güven vermekte ve ataları bu güzel toprakları işgal edip halefleri de bunca zamandır rahatsız edilmeden istismar ede geldiğinden, Küçük Asya Türk'ü Avrupa Türkiye'sinin işgalcilerin eline öncelikle geçmesi gerektiğini düşünmekte ve dininin emrettiğinin veya doğu insanının hoşgörüsünün aksine, Hıristiyan kelimesine olan nefretin meşru olduğunu düşünmektedir.

Küçük Asya'da bir gezginin başarısının önündeki engellerin başında ülkenin terk edilmiş hali sayılabilir ki bu en olağan ihtiyaçlara bile erişimi engelleyebilir. Bununla birlikte, güç sahibi kişilerin bitmeyen tartışma ve savaşları; İstanbul'daki yönetimin keyfi otoritesi ve sonuçta gezginin başarısının yerel yöneticinin karakterine bağlı olması; bilimsel seyahat hakkında hiçbir fikri olmayan, ziyaretlerimizin bir düşman işgali hazırlığından veya tarihi kalıntılar arasında hazine aramaktan başka bir amacı olmadığını düşünen Türklerin umursamazlığı ve şüpheli yaklaşımı... Bu gibi sebeplerle, Küçük Asya gibi bu tür deneyimlerin en yoğun olduğu bölgelere yapılan ziyaretlerin sayısı da oldukça azdır. Şayet gezginin talihi bu gibi olumsuzlukları bertaraf etmeyi veya veba, haydutlar veya yarı barbar toplumdaki herhangi bir başka tehlikeden korunmayı başarırsa bile; bu sefer de iklim, yorgunluk ve mahrumiyet tehditlerinden de kendini korumalıdır.

Küçük Asya'da bir gezginin detaylı inceleme yapabilmesi için hala kılık değiştirmesi, doktor kılığına girmesi gerekmekte ve fazlaca sabır, tüm Avrupa

*konforlarından feragat, her türlü lüksün saklanması, dil ve insanlara dair bilgi edinilmesi icap etmektedir.*¹⁵⁵

Walsh, Asya Türkiye’inde seyahat etmeye ve konaklamaya ilişkin bilgi ve gözlemlerini ayrıntılı şekilde dile getirir:

Asya Türkiyesi’nde seyahat etmenin iki şekli vardır. Seyyah sultandan fermanını alıp yanında Tatar bir Yeniçeriyle gideceği yere vardığında bir şehir veya kasabanın paşa yahut müzzelimine gelip kendini tanıtır, itimatnamelerini sunar; kendisine bir konak – yanındakilerle birlikte konaklayacağı bir çeşit ev - tahsis edilir ve yerleşmelerine yardımcı olmak için bir çavuş görevlendirilir. Bu ev genellikle bir Rum, Ermeni veya Yahudi’nin ikametgâhıdır. Çavuş sade bir şekilde içeri girer, ve yabancı kalmak istediği sürece buradaki her şeyin kullanımına açık olduğunu belirtir. Nazik bir yolcunun hatırına, ev sahiplerinden burada misafir gibi kalmalarını ve en güzel odalarını misafire vermelerini isteyebilir. Şayet yolcu konaktaki konfor veya muameleden memnun kalmazsa, başka bir han veya kervansaray (Tüccar Sarayı) taşınması istenir. Bunların ilki yüksek çatısı ve sade duvarları olan oldukça büyük bir yapıdır ve damlarının büyüklüğüyle zutluk oluşturan atların birer fare gibi kaldığı Westminster Hall’a benzemektedir. Zemin etrafınca uzanan ve yemlik görevi gören alçak tirabzanlarla duvar arasında pek az mesafe vardır. Buraya bir yolcu geldiğinde herhangi bir soru veya soruşturmada bulunmaksızın atını yeme doğru yöneltir, atın yanına da kendi halısını sererek yanında yemek için nesi varsa onu yemeye koyulur, zeminde – yemek yediği yerde – uyur ve sabah da herhangi bir ödeme yapmaksızın ayrılır. Şehirlerdeki hanlarda yatacak yer biraz daha özenlidir; taşradaki hanlar ise yüksek duvarın yanında güvercin yuvasına benzeyen, merdivenle çıkılan, samanlığa benzer küçük bir odacıktan oluşur. Burada yolcuya kaba ve kirli zemin üzerinde pejmürde bir paspas tahsis edilmiştir; belki de sokakta yiyecek – içecek bulabileceği bir kahvehane de bulunabilir, fakat tüm bunlar nadir rastlanan lükslerdir. Bu çıplak binalar ilk olarak Muhteşem Süleyman’ın veziri Murat Han, sonrasında da sultanların cömertlik ve

¹⁵⁵ William Martin Leake, **Journal of a Tour in Asia Minor; with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country**, John Murray – Albemarle Street, London. 1824, p.p. iii – vi.

hayırcıların bir göstergesi olarak, tüm yolculara ücretsiz konaklama sağlamak amacıyla yapılmıştır.¹⁵⁶

Texier ise bir yabancıların Küçük Asya'da seyahat edebilmesi için takip edilmesi gereken bürokrasiye dair tüyolar vermiştir okuruna.

Asya'da dolaşmak isteyen bir gezgin - burada Asya'dan maksat, İzmir'den Basra Körfezi'ne kadar uzanan ve halkın nitelik ve adetleri yaklaşık aynı olan bölgedir - bağlı bulunduğu elçilik aracılığıyla bütün bölgelerde geçerli bir Padişah Fermanı elde etmek zorundadır. Bursa, İzmir vb. illerin valileri, konsolosların isteği üzerine, kendi sınırlar içinde geçerli olan Buyrukları verirler; fakat bu kâğıtlar, Ferman etkisi taşımaktan çok uzaktır. Kısaca, bir yere gitmek için Tezkire denilen bir kâğıt daha vardır ki, bu ancak posta konak yerlerinden hayvan almaya yarar. Bu son iki tür kâğıdın eksik tarafı, gezgini gümrük kontrolünden muaf tutamamasıdır. Hâlbuki elinde Ferman olan bir kişi, karada veya denizde, hiçbir yerde gümrük vergisi vermez.¹⁵⁷

Resim 2 – Seyahat sırasında kullanılan araba¹⁵⁸

Batı Anadolu'da seyahat sırasında göze çarpan bir diğer husus da, yol üstündeki kahvehanelerin sıklığıdır. Söz konusu kahvehaneler, genellikle kervan yolu

¹⁵⁶ Wilson, **a.g.e.**, p. 206

¹⁵⁷ Texier, **a.g.e.**, C. 1, s. s. 4 – 5.

¹⁵⁸ Turner, **a.g.e.**, V. 1, p.83.

üzerinde konumlandırılmış, zeybekler tarafından işletilen, uzun ve yorucu seyahatten bunalmış yolcuların tütün, çay, kahve gibi ihtiyaçlarını temin edebilecekleri yerler olarak inşa edilmiş olmakla birlikte, aynı zamanda yolların ve yolcuların güvenliğini sağlama görevi de verilmiş mekanlardır. Zeybekler bu hizmeti bir miktar haraç karşılığında yapmakta olduklarından, bazı gezginlerin eleştirilerine de maruz kalmış bulunmaktadır. Söz konusu kahvehanelerin sıklığına dikkat çekmek isteyen Arundell, gözlemlerini şu şekilde aktarmaktadır:

Saat dokuzda çeyrek kala bir kahvehaneye geldik, buranın yanında bitkin ve yorgun yolculara hayrına su temin etmek amaçlı daire şeklinde bir yapı vardı. Dokuz buçukta veya ona çeyrek kala bir pınarı geçtik ve bir kahvehane ve birkaç evin olduğu bir yere geldik.

Kısa süre sonra sağda yüksek bir dağ geçidinde Nysa harabeleri görüldü. Saat onda yine bir kahvehane vardı ve saat on buçukta Kete-kahve denilen bir diğerine geldik. Aslında tütün ve kahve gibi keyif malzemeleri bulunmasına rağmen, Karaosmanoğlu tarafından yolun daha iyi korunması için yapıldığından, buralara muhafız evleri demek daha doğru olurdu.

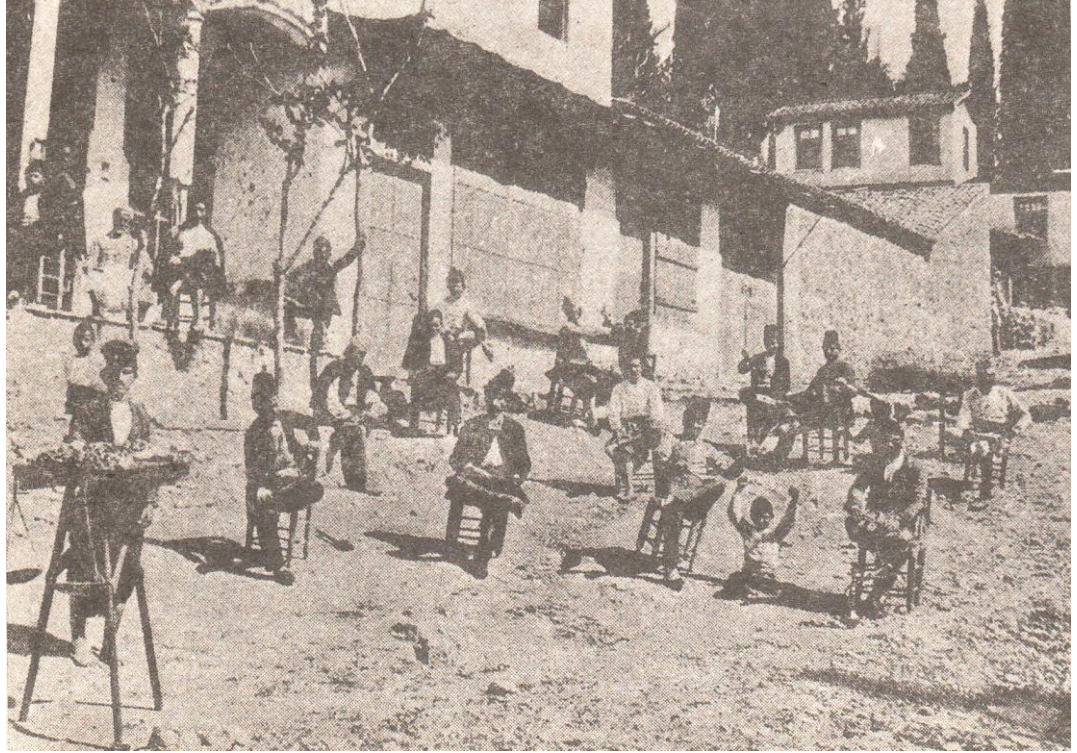
Köşk'e¹⁵⁹ vardığımızda saat on ikiyi on geçiyordu. Mr. Dethier ve Kyriacos önden gitmişlerdi ve bir sığır sürüsünün geçmesini bekliyorlardı. Biri yirmi geçe etrafında birkaç ev bulunan bir dereyi, ikiye yirmi kala bir çeşmeyi geçtik. İkiyi yirmi geçe bir kahvehaneyi daha geçtik; saat üçe yirmi beş kala iki tane daha kahvehane ve bir çeşme; dörde yirmi kala bir kahvehane daha ve evler gördük. Bunları dakikası dakikasına yazmamın sebebi, Karaosmanoğlu ailesinin yolcuların güvenlik ve konforuna ne kadar önem verdiklerini göstermektir, çünkü yönetim merkezlerine yaklaştıkça, buradaki kahvehaneler ve çeşmeler bu aile tarafından yapılmış bulunmaktadır. Toz içinde olmaları haricinde, seyahatimiz boyunca yollar mükemmeldi.¹⁶⁰

Yol üstü kahvehanelere değinen bir diğer gezgin olan Turner, söz konusu kulübelerin çoğunun Anadolu'daki yol üzerlerinde bulunmakta olan; bir Türk'ün gün boyunca kalarak gelenlere kahve ikram ettiği, geceleri de burada dört – beş Türk'ün

¹⁵⁹ Arundell burayı Cush ve Cusk olarak yazmaktadır.

¹⁶⁰ Arundell, **a.g.e.**, V. 2, p. p. 215 - 216.

kalarak güvenliğini sağladığını belirtmektedir. Turner'ın dediğine göre, eğer bu güvenlik görevlileri olmasaydı yollar tamamen hırsızlarla, genellikle de Levant'taki katillerle dolardı. Gezgin, bu güvenlik görevlisinin hizmeti karşılığında yoldan geçen her Rum'dan sekiz ila on para almakta olduğunu da ekler.¹⁶¹

Resim 3 – İzmir’de bir kahvehane¹⁶²

Konaklama konusuna gelince, Batı Anadolu'nun bu bakımdan da çok zengin olduğunu söylemek mümkün değildir. Hanların ve kervansarayların bakımsız ve dökük olmaları alışılmış bir durum olarak dile getirilmektedir çoğu zaman.

Chandler bu coğrafyadaki hanların fiziksel yapısına ilişkin genel bilgi sunarak, buraların genellikle ortasında bir çeşme bulunan dikdörtgen veya kare alanlar olduğunu; üst katta açık bir koridor, çeşitli odalar ve dindar Müslümanlar için genellikle bir mescit; alt katta ise yükleriyle birlikte develer, katır veya atlar bulunduğunu belirtir. Chandler'ın gözlemince yolcu bir hana vardığında bir hizmetli boş bir odanın yerini

¹⁶¹ Turner, **a.g.e.**, V. 3, p. 64.

¹⁶² Pınar, **a.g.e.**, s. 109.

süpürerek, odadaki tek mobilya olan şilteyi yere serer ve yolcuyu yalnız bırakır. “Gün batımıyla kapılar kapanır ve handan ayrılırken hancıya karşı büyük minnettarlık içinde olmanız beklenir”.¹⁶³

Walsh ise, tüccarların yerleşerek eşyalarını istiflediği, bazen iki veya üç katı bulan ve birbirlerine geçit veya koridorlarla bağlı odalarla çevrili avlulardan oluşan kervansarayların ortasında genellikle, saf suyun aktığı bir çeşme, etrafında çalılık ve ağaçlar, önünde ise çatılar boyunca yükselen ve hatırı sayılır gölge sağlayan veya dallarından meyve öbeklerinin sarktığı asmalar bulunduğunu ekler. Ona göre bunların bazıları o kadar etkileyici ve mutluluk verici bir görüntüye sahiptir ki yorgun ve bitkin yolcuya en iyi gelebilecek huzuru verir. Ne var ki Walsh, daha önce Müslümanlar tarafından hayırseverliğin kaçınılmaz bir görevi olarak tanımlanıp, sıkı şekilde takip edildikten sonra son zamanlarda zorunluluk olmaktan çıktığı üzere; çeşmeler, hanlar, dindarlık ve hayırseverliğin benzer yapılarının da hızla çürüyüp viran olmaya başladığından ve bunların yerine de yenileri yapılmadığından yakınır.¹⁶⁴

Paşanın yerleşim yeri olan Aydın’da bile binaların övünülecek bir yanı olmadığına değinen Walsh, binaların vasat ve pejmürde olduğunu, yolcuların buradaki kervansarayın Türk hanlarından bile daha konforsuz ve virane olduğundan şikayet tiklerini ekler. “Bunaltıcı derecede sıcak aylarda oldukça tehlikeli bir sıtma baş gösteriyor. Salgın bazen o kadar öldürücü olabiliyor ki, yolcu sokaklarda ölü gibi gezerek salgın taşıyan varlıklarla karşılaşmaktansa bu pis, sıcaktan kavrulan ve böceklerle dolu evin bir odasına kendini kapatmaya katlanıyor.”¹⁶⁵

Yine Walsh’un tanımına göre kervansaray, hanın biraz daha gelişmiş halidir. Asya’nın iç kısımlarıyla ticaretin büyük ölçüde kervanlarla seyahat eden Ermeniler tarafından yürütülmekte olduğunu belirten Walsh, tüccar grupların bir arada seyahat ettiklerine, katılımcı sayısının yeterince fazla olması halinde ise bu tüccarlardan birinin de kervanı yönettiğine ve düzenlediğine değinir.

¹⁶³ Chandler, **a.g.e.**, p. 83.

¹⁶⁴ Wilson, **a.g.e.**, p. 206

¹⁶⁵ Wilson, **a.g.e.**, p. 210

*Bu kervanlara genellikle paralı askerler eşlik eder ve hepsinde bir çeşit silah bulunmaktadır. Paşa veya daha büyük biri sefere çıkacaksa kervan da onu bekler ve bir savaş adamının konvoyundaki tüccarlar filosu gibi onun koruması altında hareket eder. Bu tür bir kervan bazen binlerce kişiden oluşabilir. Normal rotaları boyunca, rutin bir handan daha fazla konaklama imkânı sağlamak amacıyla inşa edilen büyük binalar bulunmaktadır.*¹⁶⁶

Fellows sadece, binaları İzmir'dekilerden çok daha iyi durumda olduğunu belirttiği Manisa ilindeki bir hana dair olumlu izlenim paylaşır. Burası bir İtalyan sarayı gibi büyük bir yapıdır ve tamamen taş ve demirden yapılmıştır; her odanın tavanı kubbe şeklinde olan hanın kepenkleri ve kapısı demirdir ve Manisa'daki han, gezgine alışık olmadığı bir konfor sağlar.¹⁶⁷

Barth ise İzmir'de konakladığı bir hana dair detaylı izlenimlerini şu şekilde paylaşmaktadır:

*Üzeri açık sokaklara geldiğimiz için gökyüzü görünmeye ve ortalık biraz daha aydınlanmaya başladı; her iki tarafı da Yahudi Mahallesi'ne ait olan sokakta Konak'a doğru gidiyoruz. Burada, Kemeraltı Caddesi'nde onlarca lokanta, kahvehane ve han bulunuyor; dışarıdan şehre gelen yabancılar kervanlarıyla bu hanlarda konaklıyorlar. Girmek üzere olduğumuz han, harap vaziyetteki bir kapıyla sokaktan ayrılıyor; kapıdan girince, büyük dörtgen bir avluya geliyoruz ve avlunun çevresi kesintisiz bir balkonla dönüyor. Avlunun ortasında çeşme ya da sarnıç olduğunu tahmin ettiğim bir yer ve hemen arkasında ahır bulunuyor. Ahır duvarının ötesinde sabırlı ve akıllı develer yolculuğa hazır vaziyette beklerken, fantastik kostümüyle kervanbaşı kervanı harekete geçirmek üzere son hazırlıklarını tamamlıyor. Sadece Müslümanlar tarafından kullanılan ve yabancıların ziyaretine de açık olan bu hanların masrafları camiler ve dini bütün vakıflar tarafından karşılanmaktadır.*¹⁶⁸

¹⁶⁶ Wilson, **a.g.e.**, p. 206

¹⁶⁷ Fellows, **a.g.e.**, p. 15.

¹⁶⁸ Pınar, **a.g.e.**, s.106.

Han ve kervansaraylarda konaklamaya ek olarak, gezginlere konaklamaya ilişkin sunulan bir diğer seçenek daha vardır ki bu da gezginin, konaklanacak olan yerleşim yerindeki bir Frenk'in evine misafir edilmesi şeklindedir. fakat bunun mümkün olabilmesi için, genellikle gezgin için çıkarılmış olan Padişah Fermanı'nda yazılması gerekmektedir. Bu Frenk genellikle söz konusu yerleşim yerindeki en muteber veya yaşça en büyük kişidir. Yerleşim yerinin yöneticisi söz konusu ev sahibini görevlendirir. Milas'ta kendisine böyle bir konaklama tahsis edilen Turner, gözlemini şu şekilde aktarır:

Saat beşte şehre vardık ve atlarımızın yüklerini indirdiğimiz geniş ve ferah hanımıza geldik. George ile birlikte Ağa'ya gittik. Ağa'nın sarayı genişti ve Ağa'yı burada çok şık bir odada bulduk. Ağa beni oldukça medeni bir şekilde karşıladı, bana tütün ve kahve ikram etti ve kendisine konaklama isteyen fermanımı gösterdiğimde beni buradaki Rumların başı olan aksakallı Proestos'a yönlendirdi. Adam – özellikle başlangıçta benim uzun kalacağımı sandığından – Ağa'nın konaklamayla ilgili emrinden pek hoşlanmamıştı. Bu fikirle beni önce bitişiğindeki, bir ahıra ait olan yıkık küçük ve pis bir odaya götürdü. Ona burada kalamayacağımı söyledim. Şehirde bir taverna olduğunu duyduğumdan, beni oraya götürürse başına dert açmayacağımı söyledim. Misafirperverlikten ötürü olsa gerek, bu teklifimi kabul etmedi ve Ağa'ya şikayet etmemden korktuğundan beni kendi evine götürdü ve burada halısı olan oldukça konforlu bir odayı paylaştık.¹⁶⁹

3.6. Giyim

Bölgeye gelen pek çok Avrupalı gezgin, buradaki giyim – kuşamın oryantal dokusundan etkilenmektedir. Özellikle İzmir'deki etnik çeşitlilikten ötürü her halkın kendi geleneksel tarzında giyinmesi bile, sokaktaki veya pazarlardaki renk cümbüşü ve çeşitliliğin dikkat çekici boyutta olmasını kaçınılmaz kılar. Bu çeşitliliğe bir de basma entarilerin çiçekli desenleri eklenince, görüntünün yoruculuğundan da bahseden gezgin sayısı artar.

¹⁶⁹ Turner, **a.g.e.**, V. 3, p. 65.

Önceki yüzyılın sonunda Küçük Asya'da olan Chandler, öncelikle bölgedeki gayrimüslim kadınların giyimini betimler. Bu kadınların, ayak bileklerine kadar uzanan geniş pantolon, kışın genellikle tüy işlenmiş ipek veya kadifeden yapılmış uzun ve zengin bir yelek giydiklerinden; bellerine ise altın veya gümüş tokalı, işli kemer taktıklarından söz eder. Kadınların saçları örülüdür ve genellikle gür bir şekilde sırtlarından dökülür. Bazı kızların saçında yirmi kalın örgü tutamı ve ayrıca başı bir taç gibi çevreleyen; çiçeklerle, tüylerle, inci veya mücevheratla süslenmiş örgüler bulunduğu değinen Chandler, kıyafetlerin ve çantaların da oldukça farklı olduğundan, pantolonların Sappho¹⁷⁰'nun bir parçasında belirtilene olan benzerliğinden ve birbirlerini ziyarete gittiklerinde başlarının üzerine kenarları altın dokulu şeffaf bir tülbent taktıklarından da söz eder.¹⁷¹

Resim 4 – Frenk kadınının saçlarından örnekler¹⁷²

¹⁷⁰ **Sappho:** M.Ö. 615 yılında Lesbos (Midilli) Adası'nda doğmuş kadın şair ve söyleneceye göre Yunan Tiyatrosu'nun ilk kadın oyun yazarıdır. Lezbiyenlğin doğduğu ve adını da buradan aldığı düşünülen Lesbos Adası sakini olan Sappho'nun lezbiyen olduğu ve şiirlerini aşık olduğu bir kadına yazdığı bilinmektedir.

¹⁷¹ Chandler, **a.g.e.**, p. 82.

¹⁷² Fellows, **a.g.e.**, p. 326.

İstanbul’da beyaz olan yüz örtülerinin burada siyaha dönmesi dikkat çekicidir. Knight, buradaki giyim tarzının İstanbul’dakine nazaran çok daha oryantal bir görünümü olduğuna, Frenk giysilerinin bile çeşitliliğinin Anadolu’nun bu bölümünde arttığına değinir:

Başkentteki yüz örtüleri istisnasız beyaz olmasına rağmen, Asya’nın bu bölümündeki kadınlar – bir tür soytarı maskesine benzeyen siyah yüz örtüsü takıyorlar. İzmir halkının kıyafetleri İstanbul’dakilerden bariz şekilde daha oryantal. Buradaki Frenk’lerin kıyafetleri bile diğerlerinden daha çeşitli. Ermenilerin kabarık kalpakları, soluk benizli Farsların koyun derisinden yapılmış sivri siyah şapkaları, eski Osmanlıların zengin sarıkları, modern Müslüman modasının isteksiz takipçilerinin fesleri, dervişlerin şeker kalıbı şeklindeki sarıkları bir o kadar yüksek olan Zeybek şapkaları, Rum papazların daha alçak sipersiz şapkaları, Amerikan kaptanların geniş siperli hasır şapkaları, İngiliz denizcilerin daha avare şapkaları, deniz subaylarının kalkık kenarlı şapkaları, keşişlerin tıraşlı taçları, Yahudilerin alınlarına bağladıkları mendil, Rum ve İtalyanların çeşitli başlıklarının yanında çirkin Avrupalı şapkalarının çoğunu tarif etmek için kalemden çok fırça gerekir: sadece bunlar bile seyyahın gözünde öyle bir istek oluşturur ki, böylesine çekici bir sahnenin muhakemesini yapmak için sürekli tetikte olması gerekir.¹⁷³

İzmir’e varışının ertesi günü, farklı düzen ve mezheplerden olan Türklerin giyimlerindeki çeşitlilik Fellows’un da ilgisini çeker. Avrupalıların giyim tarzından çok uzak olan bu giyim ve başa takılan objeleri anlatmanın imkânsız olduğundan bahseder Fellows. Kadınların uzaktan hoş görünen, fakat yaklaştıkça tek gözleri hariç her yerlerini örttüğü görülen beyaz çarşafı ve yüzlerini de kapatan at kılından maskeleri veya örtüleri dikkat çekicidir. Bununla birlikte Fellows kıyafetlerdeki muazzam işlemlere ve Türklerin bu kıyafetlere akıl almaz paralar verdiklerini; çocukların giysilerinde bile bulunan altın işlemler abartılı olduğuna değinir.¹⁷⁴

Baharın gelmesiyle kadınların başlıklarına da zevkle dağ laleleri, fulya ve süsen çiçekleriyle işlenir, bu durum genel renk cümbüşüne çeşitlilik ve eğlence katar.

¹⁷³ Knight, **a.g.e.**, p.p. 292 – 293.

¹⁷⁴ Fellows, **a.g.e.**, p. 2.

Bu baş aksesuarlarını süsleme işi sadece Türk halkına özgü değildir. Fellows, Rum kadınların da saçlarını ve türbanlarını daha şatafatlı şekilde yaptıklarından; çiçekler, kurdeleler, tülbentlerle süsleyip genellikle tepesine altın süslemeli bir takke koyduklarından; çocukların saçlarına takılan altın veya gümüş paralarla bazılarının sırtından tıpkı Mısırlılarda olduğu gibi 20 – 30 ince tutam sarktığından bahseder.¹⁷⁵ Fellows, genellikle Rum tarzında giyinmiş kadınların fazlaca pahalı mücevherat veya işlemeye boğulmamış kıyafetlerinin şıklığı ve görkeminin genel ortamda olumlu bir etki yarattığını; kıyafetleri giyenlerinse ayrıca hoş olduğunu belirtir. Bir sonraki bölümde değinileceği üzere, Fellows'un deyimiyile "Frenk nüfusu içinde her ortamdaki özenli giyimleri, İzmir kadınlarının belirgin bir özelliği idi. Bu, sokaklardan geçen herkesin gözlemleyebileceği bir şeydi: günün her saatinde pencerede veya kapı önünde çiçeklerle ve mücevherlerle süslenmiş, baş aksesuarı dört dörtlük bir kadın görmek mümkündür."¹⁷⁶

Fellows, aynı zamanda Nazilli'de gördüğü genç askerlerin giysilerine ilişkin tasvirlerini fikirleriyle süsleyerek sunar okuyucuya:

Kasabada dolanan pek çok genç asker gözlemledim: çeşitli renklerde fakat genellikle gri renkte, çocukların giydiği kısa ceket giymekteydiler; içlik veya gömleklere yoktu ve feslerinin beyaz astarı kulaklarının üzerine kadar çekilmişti; modern Türk'ün kendine özgü gururu olan pantolonları genellikle beyaz ve o kadar boldu ki, uçkur etrafından sarkıyordu; sarı ve genellikle kirlenmiş olan botların ise topuklarına basılmış, bizim Wellington botlarımız gibi eskitmeye çalışılmıştı; fakat Türkler pantolonlarının geniş paçalarını bu botların içine sokuyorlar ve alışlageldiği üzere derbeder şekilde yürüyorlardı. Bacakları dizlerinden dışarı doğru bükülmeye Türk şeklinde oturmaktan ötürü epeydir alıştı ve bu duruş emir verirken onları daha da güçlendiriyordu."¹⁷⁷

Buradaki en çarpıcı şeyin özellikle farklı Türk sınıflarına ve burada bir araya gelen heterojen milletlere ait alışılmadık ve iç açıcı kostümler olduğuna değinen Hamilton ise bölge insanının giyimine dair şu görüşlerini paylaşır:

¹⁷⁵ Fellows, a.g.e., p. 9.

¹⁷⁶ Fellows, a.g.e., p. 235.

¹⁷⁷ Fellows, a.g.e., s.246

Dükkânının önünde çömelmiş, geniş elbisesinin içindeki ağır ve ciddi tacir veya tezgahtar; bir insanın kaldıramayacağı gibi görünen yükünün altında iki büklüm olmuş güçlü, aktif ve neredeyse devasa hamalla tezat oluşturur... Çıplak bacakları, beyaz pantolonları veya kirli fesleri etrafında doladıkları pamuk bez parçası ile tüccar kıyafeti ne kadar gösterişliyse, bu hamallarınki de o derece basit. Yine, çıplak bacakları, uyluklarına oturan fakat arkada bollaşan beyaz pantolonlarıyla, dağlarda ve Menderes kıyılarında yaşayan, demir mıhlı botlarıyla vakur yürüyen veya satmak için kömür yükledikleri eşek veya develerini süren zeybeklerin püsküllü ve saçaklı, yüksek ve gösterişli sarıkları buradaki soluk kahverengi giyinmiş Yörük veya Türklerinkinden çok farklı. Sonra büyük kalpakları, dökümlü giysileri ve tıraşlı çeneleriyle Ermeniler ve Levantenler; açık alınları, uzun keçisakalları ve oldukça açık boyunlarıyla huysuz görünüşlü ve açık renk saçlı Yahudiler.¹⁷⁸

Texier ise giyim konusunda bölge insanının – özellikle de kadınların – ne kadar titiz ve özenli olduğuna dikkat çeker. Ona göre halk, şehirlerinin düzeni ve temizliği hususlarını ihmal ediyor olsa dahi, Batı Anadolu insanının – Frenk ya da Türk – evlerine davet ettikleri bir yabancıyı hayran bırakacak derecede süslü giysiler giymektedir. Rum kadınlarının elbisesi, olağanüstü süslü ve zariftir olduğundan, İzmir kadınlarının elbiselerinden farkının, daha doğulu bir hali olmasından bahseder. Müslüman kadınlarınki de süs konusunda Hıristiyanlarınkinden aşağı kalmaz.¹⁷⁹

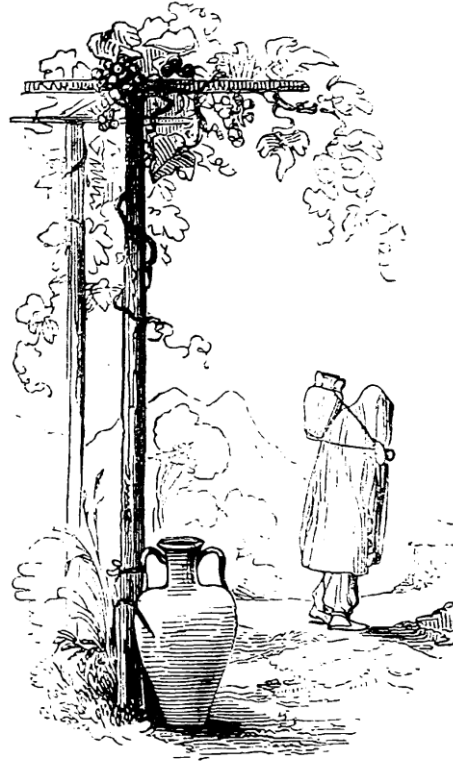
3.7. Kadın

Dönem Türk toplumunda kadının - özellikle erkeklerin bulunduğu – sosyal hayattan mümkün olduğunca tecrit edilmiş olarak yaşadığını görüyoruz. Pek çok Batılı gezgin Osmanlı'daki bu genel durumdan iğneleyici ve eleştirel bir üslupla bahsetmektedir. Ne var ki, Osmanlı'nın kalan kısmından farklı olarak, Batı Anadolu ve özellikle İzmir'de yaşayan Rum kadınlarının güzelliği ve bu topraklarda az rastlanır cüretkârlığı Avrupalı misafirlerimizi cezbetmektedir.

¹⁷⁸ Hamilton, a.g.e., Vol. 1, p. 58.

¹⁷⁹ Texier, a.g.e., s.94.

Chandler Osmanlı toplumunda Türk kadınlarının ve diğer bazı milletlerden olan kadınların özenle gizli tutulduklarını ifade ederek söze başlar. Erkek egemen toplumda kadının bir mahremiyet ögesiymişçesine gizlenmesi, yüzünün tülle kapalıyken bile görülmesinin önlenmesi olağan ve gerekli bir husustur. Kadın, dışarı çıktığında beyaz satene sarınarak bot giyer, yüzünü örter. Teninin görünmesi mümkün olmamakla birlikte, vücut hatlarının belli olması dahi özenle önlenir.¹⁸⁰

Resim 5 – Milas yakınlarında su taşıyan bir Türk kadını¹⁸¹

Bununla birlikte, Rum halkının yoğunluklu olduğu yerleşim yerlerinde de gözlem yapan gezginler Rum kadınlarının güzelliğinden söz etmiştir. Keppel, bu konuya özellikle değinerek Küçük Asya’da güzellikleriyle neden bu kadar ünlü olduklarını artık anladığını belirtir.¹⁸² İzmir’de ise antik heykelerde gözlenen güzel Yunan profiline sahip hoş genç kızların pitoresk güzelliği gezginin özellikle vurguladığı bir özelliktir.¹⁸³

¹⁸⁰ Chandler, **a.g.e.**, p. 82.

¹⁸¹ Fellows, **a.g.e.**, p. 193.

¹⁸² Keppel, **a.g.e.**, p. 354

¹⁸³ Keppel, **a.g.e.**, p. 313.

Keppel'in bahse konu topraklardan bir gönül sızısıyla ayrıldığını da kendi anlatımıyla öğrenmek mümkündür:

İzmir'de başıboş on iki gün geçirmiştım, fakat halimden o kadar memnundum ki kendimi burada yaşayanlardan koparmak benim için büyük bir karardı. Burada gezginleri, karadan veya denizden – her iki şekilde de bu topraklarda kadınlara tamamen uzak olageldiklerinden, duruma çok daha yatkın olacakları sebebiyle - “selviler ve mersinler topraklarına” girdikleri andan itibaren kendilerini kadınların çekiciliğinden koruması konusunda uyarmak isterim; burada - sadece çok umursamaz kimselerin fark etmeyebileceği – parlak gözler kalpte yaralar açmakta becerikli ve isteklidir. Kendi adıma konuşmam gerekirse İzmir'i, bir gezginin kör talihiyle tekrar karşı karşıya gelerek, önceki şehirlerdekinden çok daha ağır bir kalple terk ettim.¹⁸⁴

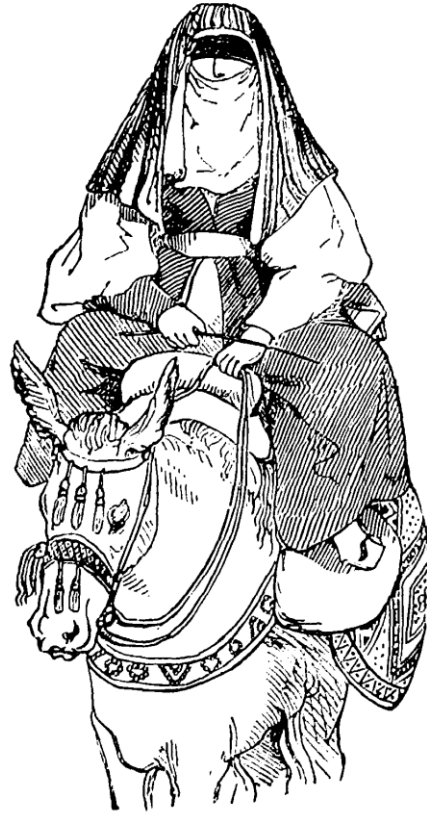
Keppel ise bu coğrafyada kadınların söylediği kadar kendilerini sakınmadıklarını dile getirmektedir. Türkiye'deki gezginlerin, kadınların özellikle Hıristiyan erkeklere örtüsüz yakalanma korkusundan bahsetmesi bir moda haline gelmiş durumda olduğundan bahseden gezgin, aksi yöndeki şahsi gözlemini ekler: Uygun bir fırsatı olan hiçbir Türk kadınının, şayet yüzü görülmeye değerse, yüz örtüsünü açmaya karşı koymayacağını düşünüyorum.¹⁸⁵

Türk kadınının sosyal hayatta mümkün olduğunca görünmez kılındığı, arka planda bırakıldığı düşüncesini de çok desteklemeyen Keppel Manisa civarlarında ülke genelinde kullanılmakta olan eyer üzerinde ata binen pek çok Türk ve Rum kadın gördüğünü dile getirir.¹⁸⁶ Elbette ata binmek medeniyetin simgesi olmamakla birlikte, erkeklerle bağdaştırılmış bir eylemin kadınlarca da yapılmakta olduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnek olarak düşünülmelidir.

¹⁸⁴ Keppel, **a.g.e.**, V. 2, p. 318.

¹⁸⁵ Keppel, **a.g.e.**, V. 2, p. 250.

¹⁸⁶ Keppel, **a.g.e.**, V.2, p. 286..

Resim 6 – Aydın yakınlarında bir Türk kadını¹⁸⁷

Belirtildiği üzere, Osmanlı Anadolu'sundaki Müslüman kadınların erkeklerden uzak durmaları tavrı ve tutumu karşısında bunalan gezginler, Batı Anadolu'daki gayrimüslim kadınlardan medeni tavırlar gördüklerinde şaşkınlıklarını gizleyememektedirler. Rum nüfusun fazla olduğu Kula'da da durum böyledir. Düzenli ve rahat bir yer olan Kula'da açık kapı eşiklerinden gülümseyen Rum kadınları Hamilton'un ilgisini çeker. Bursa'dan ayrıldığından beri ilk defa Rum nüfusunun olduğu ve kadınlarının kendisini görür görmez kaçarak saklanan Türk kadınları kadar müşkülpesent olmadığı bir yer olarak tabir eder Hamilton Kula'yı.¹⁸⁸

Strickland ise bu coğrafyada karşılaştığı kadınlar konusunda bu kadar şanslı değildir. Kadınların erkeklere, özellikle yabancılara karşı aşırı muhafazakâr davrandığını belirten Strickland, Batı Anadolu sokaklarında az sayıda görülen

¹⁸⁷ Fellows, *a.g.e.*, p. 240.

¹⁸⁸ Hamilton, *a.g.e.*, p. 137.

kadınların, yüz kısımlarını da siyah bir örtüyle kapattıklarından, baştan aşağı beyaz bir çarşafıla örtünerek; yoldan bir erkek geçmesi halinde sırtlarını kibarca döndüklerinden söz eder.¹⁸⁹

Türk kadınının toplumdaki yeri, bunun sebepleri ve sonuçlarına dair en detaylı analizi ise Scherzer sunar:

Türk insanının milletlere karşı kendilerini tecrit ederek yaşamalarının temel nedenlerinden bir tanesi, inançlarına bağlı olarak, kadınların geri planda olmasıdır. Türkler arasında kadın, aracılık görevi üstlenen, dengeleyen, teşvik eden ve katılan unsur olmaktan çok, genellikle bunun tam aksidir. Genel görüş olan kadının erkeğe tabi olduğu görüşü, buna bağlı olarak diğer erkeklerle konuşturulmaması ve onlardan gizlenmesi, toplumda birçok olumsuzluklara yol açmakta ve toplumsal yaşamı etkilemektedir. Öncelikle, kadınların bulunduğu avlu, bahçe ve hareme bir yabancıнын girmesi kesinlikle yasaktır. Özellikle evlerin dış duvarları yüksek yapılarak, bir evden diğer evin görülmesi engellenmeye çalışılmaktadır... Bu kötü gelenek sonucu, kadın ev işleri dışında kocasına yardımcı olamamakta; işe yaramaz ve can sıkıcı bir halde evde yaşamını sürdürmektedir. Kadının toplumsal yaşamda bu kadar geri planda kalması, onun inanç konusunda çoğunlukla fanatik olmasına ve zihinsel gelişimini sağlayamadığı için de çocuklarına iyi bir eğitim verememesine yol açmaktadır. Kadının bu konumu, tüm bir sistem üzerine fikir sahibi olmak için yeterlidir.¹⁹⁰

Araştırmamız kapsamında, 19. yüzyılda Batı Anadolu'ya en son gelen Barth'ın gözlemi ise Avrupa kültürünün tartışmasız hareme kadar girdiği ve burada bir şeyleri değiştirdiği yönündedir; fakat bunun sonuçlarının ne olacağı konusunda bir hüküm vermekten kaçınır Barth. Artık bir Türk kadınının yanına çarpık bacaklı oğlunu veya kırmızı güllü şalvarlı kızını alarak aşağılık gâvurların Frenk sokağına alışverişe veya Marina'ya gezmeye gitmesi hiç de olağanüstü bir şey değildir. Türk iskarpinlerinin Viyana çizmeleriyle yer değiştirmesi gibi, romantik şalvarların da yerini Avrupa kökenli elbiselere bıraktığını dile getiren gezgin; çarşafının da, özellikle güzel olan kadınlarda

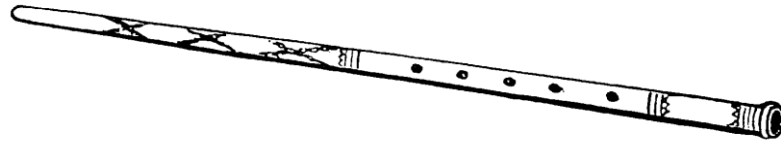
¹⁸⁹ Jardine, **a.g.e.**, p. xciv

¹⁹⁰ Scherzer, **a.g.e.**, s. 27.

oldukça inceldiğinden dem vurmaktadır. Öyle ki, neredeyse odalıkların o gizemli güzelliğini Avrupa'nın sıradan güzelliğine indirgeme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Türk kadınının gezintileri henüz, kapalı arabaların pencerelerinden beğenilen bir gâvur erkeğine yarı açık yüzden gülümsemeyle gerçekleşmekte ve bir zamanların ahlak bekçisi haremağası, bir süse veya bir uşağa indirgenmektedir. Bu güneyli esmer güzeller arasında beyaz tenli, sarışın Cermen kızı da görmek de mümkün olmaktadır.¹⁹¹

3.8. Müzik - Dans

Bölgeye has müzik ve dansa seyahatnamelerinde yer veren iki gezgin çıkar karşımıza: Fellows ve Hamilton.

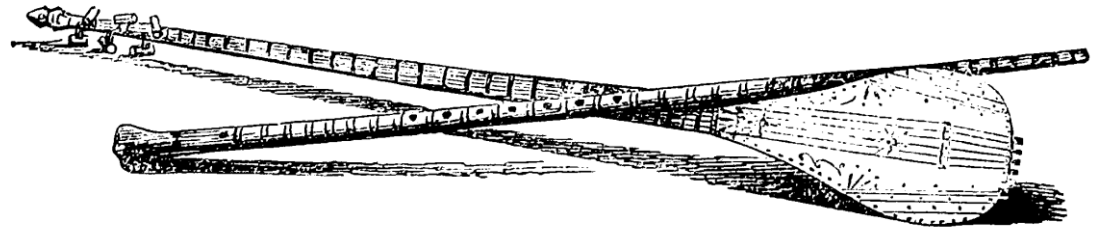

Resim 7 –Fellows'un çizimiyle kaval.¹⁹²

Bu bölgede yaygın olarak kullanılan, keçi çobanlarından edindiği iki müzik aletinden bahseder Fellows: kaval ve saz. Bunlara flüt ve bir çeşit gitar diyen gezgin, çobanlar tarafından yapılmış aletler olduğunu ekler. Pek çok havada müzik çalmanın mümkün olduğu bu aletleri dinleyen gezgin, İstanbul'da izleme fırsatı bulduğu Dans Eden Dervişleri izlerken çalan bir şarkıyı burada çalınca tanır.

¹⁹¹ Pınar, a.g.e., s.100.

¹⁹² Charles Fellows, **Travels And Researches In Asia Minor, The Province Of Lycia**, John Murray, Albamarle Street, Printed By J.Edward Taylor Little Quenn Street Lincoln's Inn Fields, London, 1852, p. 49.

Resim 8 – Fellows’un çizimiyle kaval ve saz¹⁹³

Bununla birlikte Fellows, bu müzik aletlerinin çalma şekli ve hatta çalarken takınılan tavrın bile British Museum’da sergilenen bir Mısır papirüsündekinin aynı olduğunu vurgular.¹⁹⁴

Resim 9 – British Museum’daki Mısır papirüsündeki çalgılar¹⁹⁵

Yörüklerin ve Rumların geleneksel danslarını izleme fırsatı bulmuş Fellows, yerel halkın zeybek dansının ağırlığı ve dans edenlerin senkronu konusundaki hayranlığını dile getirirken edememiştir:

Çok geçmeden, bu ülkede her evde bulunan bir ud veya gitarın¹⁹⁶ sesi duyuldu ve ev sahiplerimizden bir delikanlı; hepsi benzersiz, fakat basit, vahşi ve oldukça ahenkli pek çok ezgi çaldı. Bir dansı olduğu söylenen ve hayran kaldığımız ağır

¹⁹³ Fellows, a.g.e., s. 188

¹⁹⁴ Fellows, a.g.e., s. 188

¹⁹⁵ Fellows, a.g.e., p. 189.

¹⁹⁶ Saz

bir melodi çalmaya başladı; daire genişletildi ve kavasımız ortaya geçerek Yörük veya çobanlara ait olduğunu söylediği benzersiz bir dansa başladı; bu dans oldukça yavaştı, figürler iyi çalışılmıştı ve dans ederken yüz ekşitiliyordu. Kavasın ardından bir Rum devam etti ve antik eserlerdeki faun ve ayinlerdeki figürlerin bu kadar doğru sunulması karşısında hayran kaldık. Bay Scharf daha önce bunların – benim bilmediğim - bazı çizimlerini yapmıştı; kolların yukarı kaldırılarak kıvrılması, başın yana eğilmesi, topuğun kaldırılması, kasların görünmesi – ki herkesin bacak ve ayakları çıplaktı – bir antik Yunan kabartmasındakine tıpatıp benziyordu. Kastanyet benzeri parmak şıklatmalar ise saza mükemmel zamanlamayla eşlik ediyordu. Bu, modern kuzey danslarındaki gibi bir egzersiz veya spor dansı değil, yavaş hareketlerde oluşan bir solo dans. Ve görünüşe göre Taglioni'nin¹⁹⁷ performansından bile daha çok çalışılmış: peki bu çadırli köylüler bu hareketleri nerede öğrenmişti? Bu tür başarılar için okulları, operaları, herhangi bir teatral temsilleri yok; fakat deyim yerindeyse bu gelenek düğünlerde ve şenliklerde insanları güldürmek için dans eden erkek çocuklarından geçmiştir.¹⁹⁸

Resim 10 – Yörük dansı¹⁹⁹

Hamilton da Aydın Yöresinin geleneksel halk dansını izleme fırsatı bulmuştur ve gözlemlerini şöyle aktarır:

¹⁹⁷ Marie Taglioni (d. 23 Nisan 1804, İsveç - ö. 24 Nisan 1884, Fransa) ünlü İtalyan balerin, 19. yüzyıl romantik balesinde çağ açmış, Avrupa dans tarihinin önemli figürlerinden biri.

¹⁹⁸ Fellows, a.g.e., p. 289.

¹⁹⁹ Fellows, a.g.e., p. 290.

Akşam Tatar'ın ricası üzerine, burada oldukça meşhur olan dansçı çocukları çağırttım. Aslen Aydın – Güzelhisar'dan²⁰⁰ gelmekte ve yetişkin erkek görünümüne sahip olduklarından, kendilerine çok da uygun olmayan “Küçük” ismiyle anılmaktaydılar. Dansları pek zarif değildi, fakat yaşlı Türkler performanstan oldukça memnun görünmekteydiler. Genel olarak vücudun kabaca bükülmesinden oluşuyordu ve en azından oldukça zor görünmekteydi; uzun kostümleri ve tunikleri ise onları büyük ölçüde efemine göstermekteydi.²⁰¹

3.9. Mutfak

Batı Anadolu mutfağını da deneme fırsatı bulan gezginlerin farklı karakteristik tatlara dair gözlemlerine, seyahatnamelerinde rastlamak mümkündür.

İlk olarak, Turner'ın bir papazın evinde davet edildiği bir sofraya ilişkin gözlemlerini paylaşmaktadır:

Bugün akşam yemeğini papazın - beyaza boyalı çıplak duvarları ve üç kenarında divan olan odaları olan - evinde, yedik. Türk geleneği uyarınca sofraya aynı anda getirilen, (yirmi ikisi tatlı) toplam kırk – kırk beş çeşitten oluşmaktaydı ve pek az Türk bu çeşitlerden birer lokmadan fazla alabiliyordu. Masada fazlaca olan yemekleri dağıtmaktan memnuniyet duyardık, fakat Sultanın fermanının da emrettiği üzere bu çeşitler yense de yenmese de önce sofraya çıkarılır, sonra artanı fakirlere verilirdi. Gerçekten de, fermana her valinin temin etmesinin emredildiği yiyeceklerin listesi yazılıydı ve bu da yol boyunca hemen her yerde aynı yemeği yememiz anlamına gelmekteydi. Bunun adı “Tayın”²⁰² idi ve genellikle büyükelçilere, hatırı sayılır yabancılara veya görevdeki bir Türk'e ikram edilirdi.²⁰³

²⁰⁰ Aydın – Ghieuzel Hissar

²⁰¹ Hamilton, **a.g.e.**, V. 1, p. 525.

²⁰² Turner, bunu “tahhyn” olarak yazmaktadır.

²⁰³ Turner, **a.g.e.**, V. 1, p. 47

Arundell ilk olarak Nazilli’de tatmış olduğu²⁰⁴ helvayı oldukça lezzetli bulur.²⁰⁵ Aydın’ın helvasıyla meşhur olduğundan ve İzmir’e dönüşte oradaki yakınlarına sunmak için yanına çokça “helva” aldığından bahseder gezgin. Normalde bal ve susam yağından yapılan, fakat burada daha çok moustalevria’ya²⁰⁶ benzettiği helvanın yapımında kullanılan ekşimiş tereyağının bu helvayı daha lezzetli yapmadığını belirtir.²⁰⁷

Keppel ise Çanakkale yakınlarında tohumunu yapraklarından ayırmak için buğday döven bir adam gördüğünü ve bu hazırlıkların tarhana yapımı için sürdürüldüğünü anlar. Keppel’in tarifine göre, “güneşte tutulduktan sonra tohum süt veya suyla kaynatılıyor, sonra, ikinci kez güneşte kurutulduktan sonra yemeye hazır hale geliyordu.”²⁰⁸

Türk mutfağına dair en detaylı örnekler veren gezginlerden Fellows, İtalya’daki sarımsak, Almanya’daki acı yeşillikler veya Fransa’daki bilinmeyen malzemeler gibi karşılaşılabilecek hiçbir şey içermeyen Türk mutfağının mükemmel olduğunu belirtir. Ona göre tam bir inç kalınlığındaki, pazarlarda tabaklar içinde satılan kaymak da harikadır. Fellows için ekme her zaman çok lezzetlidir, fakat gezgin, Derbyshire’daki yulaf kurabiyesi gibi düz ve yumuşak olan normal ekmeğin görüntüsünü oldukça tuhaf bulur: yumurta, et gibi yiyeceklerin sofraya bu ekmeğe sarılarak getirildiğine, tadının da saf buğday unundan yapılan diğer ekmeğinkiyle aynı olduğuna değinir. Burada insanların ekmeği külah gibi dolayarak sulu yemekleri yerken çatal veya bıçak yerine kullandıklarını, böylece ellerini temiz tuttıklarını da notlarına ekler.²⁰⁹ Bununla birlikte, gittikleri yerleşim yerlerindeki halk tarafından kendilerine sunulan diğer yemek ve tatlılardan da söz eder Fellows. Pilav, günümüzde olduğu kadar, dönem Osmanlısında da yaygın olarak yapılmaktadır. Bununla birlikte, yaban turpu gibi doğranmış şalgam turpu, baldan yapılmış tatlı ve genellikle şeker yerine kullanılan kuru üzümünden yapılmış – üzümün nemi buharlaşana kadar haşlanarak kalan malzemeden

²⁰⁴ Nosli Bazaar

²⁰⁵ Arundell, **a.g.e.**, V. 2, p. 289.

²⁰⁶ **Moustalevria**: Rum mutfağına ait üzüm pekmezli puding.

²⁰⁷ Arundell, **a.g.e.**, V.2, p. 234.

²⁰⁸ Keppel, **a.g.e.**, V. 1, p. 57.

²⁰⁹ Fellows, **a.g.e.**, p. 114.

elde edilen bir çeşit tatlıya da değinir.²¹⁰ Bunlara ek olarak Fellows, Türklerin favori yiyeceklerinin birçoğunun süttten yapıldığını vurgular. Bu lezzetlerin içinde gezgine en değişik gelen tat, blancmange'ye²¹¹ benzeyen, beyaz tabaklarda üzerine şeker ve gülsuyu serpilerek servis edilen Muhallebi'dir; Fellows, pratik pudinge benzeyen bu tatlının sütte kaynatılan pirinç unundan yapıldığına, yarı şeffaf ve kıvamının da jöleninkine benzer olduğuna değinir. Çeşitli kokularla bezenmiş kaymak, yoğurt ve diğer her türlü kesik, krema ve süt gibi sahlep de sokaklarda sıkça satılan yiyecek ve içecekler olduğu da Fellows'un notları arasındadır.²¹²

Son olarak, lezzet veya sunuş bakımından değil, fakat bölgedeki kahve tüketiminin fazlalığından bahseden Hamilton, bahse konu tüketime ilişkin şöyle bir kıyas yapmaktadır:

*Aydın'da ham olarak okkası 9 kuruşa satılırken, kavrulmuşunun 12 kuruşu bulunduğu kahvenin tüketimi yıllık 12000 ila 14000 okkadır. Bu miktar aslında çok fazla değildir, ama burada 5000 – 6000 Türk ve 800 Rum evi olduğu düşünülürse hiç de azımsanamaz.*²¹³

²¹⁰ Fellows, **a.g.e.**, p. 104.

²¹¹ **Blancmange**: Muhallebi mantığıyla yapılan, Fransız usulü bir sütlü tatlı.

²¹² Fellows, **a.g.e.**, p. 233.

²¹³ Hamilton, W. J. (1842). **Asia Minor, Pontus and Armenia with some Account of Their Antiquities and Geology**, Vol. 2, John Murray, Albemarle Street, London, 536.

3.10. Zeybeklik Geleneği

Resim 11 - Zeybek²¹⁴

Ege'ye özgü bir tür eşkıyalık olarak tanımlanabilen zeybekliğin, Osmanlı'da merkezi devlet yapısının zayıflamaya yüz tuttuğu dönemlerde, özellikle de Tanzimat sonrasında ve 2. Abdülhamit yıllarında yaygınlık kazandığı görülmektedir.²¹⁵ Batı Anadolu'da bulunan Avrupalı pek çok gezgin, seyahatnamelerinde Zeybeklere muhakkak değinmiştir. Bunun öncelikli sebebi dönem Batı Anadolu'sunda kervanların güzergâhında bulunan her kahvehanenin Zeybekler tarafından işletilmesidir. Başlarda bir güvenlik gerekçesiyle örgütlenendirilmiş olan Zeybeklerin ilk zamanlarında sınırlı sayıda oldukları, fakat zaman içinde sayılarının binleri bulduğu bilinen bir gerçektir. Gerek giyim, gerekse yaşam tarzları ve dahi tavırlarıyla gezginler gözünde merak uyandıran Zeybeklere dair en detaylı bilgi ve gözlemi Arundell, Keppel, Hamilton ve Texier sunmaktadır.

²¹⁴ Keppel, a.g.e., V. 1, p. ii.

²¹⁵ Yurt Ansiklopedisi ; Türkiye, il il: Dünü, Bugünü, Yarını, Cilt 2, Anadolu Yayıncılık, İstanbul,1981, s. 998.

Keppel Zeybekleri Arnavutlara benzer nitelikte örgütlene gelmiş ücretli bir dağcı grubu olarak tanımlar. Başlangıçtaki tutulma amacı paşaya güvenlik sağlamak olan Zeybeklerin zaman içinde görev alanları genişlemiş; kervan yolları boyunca konuşlandırılmış kahvehanelerin, dolayısıyla yolların da güvenliğinden sorumlu olmuşturlardır. Söz konusu güvenlik sağlama hizmeti ücretsiz değildir ve Zeybeklerin – aksini belirten bir Padişah Fermanı olmadıkça - gezginlerden de vergi alma yetkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte pek çok yolcu söz konusu miktarda ödemeye razıdır ve bu miktar Zeybeklerin ayakta kalmalarına da yeterlidir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla, Zeybeklerin de kahvehanelere güvenlik sağlama yasaklanır. Bu yasağın bir amacı da öncelikli olarak Zeybekleri de düzenli orduya dahil etmek olsa da, Zeybeklerin fikri hesaba katılmadan alınmış bir karardır: Sonuç olarak bir grup eli silahlı dağcı erkek başıboş kalarak, Türklerin takip etmekten korktukları dağlarına çekilir.²¹⁶

Söz konusu Zeybekler 1829 yılında Kel Mehmet liderliğinde – Hamilton'un deyişiyle “bazı gerçek veya hayal ürünü hatalardan ötürü”²¹⁷ otoriteye karşı ayaklanırlar. Keppel bu ayaklanmayı²¹⁸ ve Zeybeklere dair fikirlerini şu şekilde özetlemektedir:

Osmanlı'da gâvurlara karşı yapılan mücadele sırasında devletin Müslümanlar dâhil tüm tebaadan salarîye adlı vergiyi toplama hakkı bulunmaktaydı. Ülkenin içinde bulunduğu durum, barış sağlandıktan sonra da bu verginin toplanmaya devam etmesini gerektirdi. Zeybekler bu vergiyi ödemeyi reddettiler, kısa süre sonra da Kel Mehmet lakaplı yöneticileri bünyesinde organize oldular. Sistematik, aynı zamanda düzenli şekilde hareket ettiler. Görevlilerin kendilerinden istedikleri vergi veya keyfi katkı bedellerini ödemeyi reddetmekten ve reddeden diğerlerini korumaktan başka hiçbir aleni fiilde bulunmadılar. Bunların arasından adı Küçük Mehmet Hacı Ağa olan kelmemet²¹⁹ en sıra dışı olanı. Kelmemet'in grubu başta 60 kişiyi bulmuyordu, fakat bu sayı hızla dört

²¹⁶ Keppel, **a.g.e.**, V. 2, p. 124-127.

²¹⁷ Hamilton, **a.g.e.**, p. 141.

²¹⁸ Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması

²¹⁹ Keppel, seyahatnamesinin pek çok yerinde Kel Mehmet'ten “the kelmemet” olarak bahseder. Bu kullanımdan ötürü, “kelmemet” sözcüğünün bu kişiye lakap olarak takılmış bir sıfat olduğu zannını akla getirebilir.

binin üzerine çıktı, aslında sayıları da tam olarak bilinmemekte. Savaş vergisi ödemeyi reddetmelerini takiben, doğrudan Kel Mehmet'in kasasına gitmeyen her türlü katkıda bulunmayı reddettiler. İlk olarak voyvodanın kötü şöhretli bir tiran olduğu, kendi kullanımı için halktan muazzam vergiler aldığı bir köye yöneldi. Buranın yöneticisi halkına onlardan istediği verginin bir kısmının devlet için olduğunu ve kendilerinden aldığı bu miktarı devlete ödeyeceğini söylemişti. İstenen miktar, daha önce istenenin onda biriydi. Voyvoda kovuldu ve yerine kelmemetin adamlarından biri geçti. Sonuç olarak köy refaha kavuştu. Bunu duyan civar köyler de bu sert ama adil adamın koruması altına girmek istedi. Kel Mehmet adil fakat sert bir adam olarak ün saldı ve büyük bir alana sahip oldu. Bir köye girdiğinde, hakkında şikayet olmayan yetkilileri mevkilerinde bıraktı, fakat daima görevlerinin dışına çıkıp çıkmadıklarının gözlemcisi oldu. Genellikle yolların güvensiz olduğu düşünülmekteydi: fakat bu doğru değildi; zeybeklerin etkili olduğu bölgede yaptığım seyahat süresince bir şikayet bile duymadım. Zeybekler artık serbest ticaret, tarım koruması, daha iyi yasalar ve daha eşit vergilerin propagandasını yapmaktaydı.²²⁰

Başta halkın yardımıyla başarılı olan Zeybekler, hükümet güçleri ve Karaosmanoğulları'nın mücadelesine uzun süre direnememiş ve başarısız bir mücadelenin ardından yenilerek dağıtılmışlardır. Arundell, öncelikle Zeybeklerin bahse konu isyancı lideri Kel Mehmet'ten söz eder; yanlış uygulamaları düzeltmekle kendini görevli addetmesi bakımından da Kel Mehmet'i Timurlenk ve İbrahim Paşa'ya benzeter. Fakat burada Kel Mehmet'in bir farkına değinmektedir: Timurlenk ve İbrahim Paşa kendi hırsları ve bencilliklerini örtbas etmek için kendilerini öne atarken, Kel Mehmet'in mücadelesinden başka bir amacı yoktur.²²¹ Bununla birlikte, Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması'nın bastırılmasında Karaosmanoğlu'nun en etkili faktör olduğunu belirtir; çünkü en aktif Zeybek ayaklanması kendi hükmü altındaki topraklarda olduğundan, konuyla da en ilgili olandır Karaosmanoğulları.²²²

Aydın ili ve çevresi, Zeybeklerin yuvası olarak bilinmektedir. Batı Anadolu dağ geçitlerinde konuşlanmış bu güvenlik görevlilerinin genellikle Menderes kıyısında

²²⁰ Keppel, a.g.e., V. 2, s.s. 124-127.

²²¹ Arundell, a.g.e., V. 2, p. 212.

²²² Arundell, a.g.e., V. 2, p. 214.

veya nehir ile Hermus arasındaki kırsalda yaşadıklarını belirten²²³ Hamilton, Zeybeklere ilişkin izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır:

Burada Zeybeklerin²²⁴ alanına girmiştik ve Aydın'a giden yol boyunca tüm muhafaza evlerinde ve kahvehanelerde devlet tarafından seyahat edenlerin güvenliklerini sağlamaları için konuşlandırılmış ve iyi silahlandırılmış beşer veya altışar adam gördük; fakat bu adamların yeri geldiğinde hırsız avcısından ziyade hırsız rolü de oynayabileceğine inanmaktayım; en azından civarda yaşayan ve eski büyüklüklerine kavuşmakta olan Rumlar, bu adamların ismini duyunca titriyorlardı. Zeybekler yakın zamanda boyun eğdirilmişlerdi, fakat hala gördüğüm en vahşi, gözüpek ve küstah adamlardı; resmedilmeye değer olduğu kadar kendine özgü kıyafetlerini sadece genç olanlar giyerlerdi, daha yaşlı zeybekler ise bir Türk köylüsü gibi giyinmekle yetinirlerdi. Yüze doğru sarkan pek çok kat ve püskülden oluşan yüksek sarıklarının fiyakalı bir havası vardı; yelek ve kuşaklarını süsleyen çok sayıdaki silah, kama ve yatağanlarla arkada geniş katlarla birleşen dar ve beyaz şalvarları, Türk adabına ters şekilde kashi bacıklarını meydanda bırakırdı.²²⁵

Gerçekten de Zeybeklerin giyimi gezginlerimizin dikkatini özellikle çekmiş bulunmaktadır çünkü alışlagelmiş Türk kıyafetlerinden farklıdır. Hamilton, pitoresk olduğu kadar kendine özgü bulduğu bu giysileri sadece genç zeybeklerin giydiğini, daha yaşlıca olanların ise basit birer köylü gibi giyindiklerini ekler.²²⁶

Zeybekleri kastederek Lidya şehirlerinin halkının gerek gelenek görenek, gerekse giyim kuşam bakımından diğer halklardan farklı olduğunu vurgulayan Texier ise Zeybeklerin şalvarlarının önden dar olmakla birlikte, arka tarafta bol bırakılarak ortaçağdakilere benzer bir uçurla toplanmış olduğu tasvirini paylaşır. Silah fabrikasını andıran kuşaklarındaki pek çok silahın arasında çubuk ve maşaların da olduğunu ekleyen Texier, Doğuyu ziyaret eden pek çok ressamın, özellikle Decamps'ın, Zeybeklerin giyimlerine dair tasvirlerden oluşan tablolar yapmış olduğunu belirtir. Texier, Zeybeklerin yalnızca asker değil, aynı zamanda tüccar ve iyi birer kervancı

²²³ Hamilton, **a.g.e.**, p. 141.

²²⁴ Hamilton, Zeybek kelimesini Xebeque olarak yazmaktadır.

²²⁵ Hamilton, **a.g.e.**, V. 1, p. 527.

²²⁶ Hamilton **a.g.e.**, p. 527.

olduğuna değinir. Ona göre Zeybekler, yüz Şekilleri veya adetlerine bakıldığında kesinlikle Osmanlı ırkından değildirler.²²⁷

Zeybeklerin görünüşü her gezgine heybetli ve karizmatik gelmemiŐtir. Bunlara en çarpıcı rneğin Barth olduğu söylenebilir. Gezgin, kendi Zeybek tasvirini okuyucuyla Şöyle paylaşır:

İzmir'in çevresinden gelen ve baŐlarına sardıkları huni biçimindeki başlıkları, atlarının her iki yanını olduğu gibi bellerinin her iki yanını da doldurdukları silahlarıyla fantastik bir resim gibi duran "zeybekler" insanda komik izlenimler uyandırıyor. EŐeđin üzerinden yere sarkan yarı çıplak bacakları neredeyse yeri süpürüyor; kendilerine aşağılayıcı edayla bakan gavurlara karşı gözlerinde ŐimŐekler parılıyor. İnsan zeybekleri görünce, insan ister istemez Sano Pano'yu düŐünüyor ve tüyleri ürperiyor. Fakat bu insanlar da, kendileri hakkında yaygın olan kanının aksine çok iyi insanlar.²²⁸

Knight ise yine yksekliliğini vurguladığı sarıkların yana eğik takılması geleneğinin Zeybeklere hovarda bir görünüm verdiğini belirterek, genelde pitoresk bulunduğu bu giysinin sadece, dizden aŐađısını çıplak bırakan Şalvarlarının deđiŐmesinin iyi olacağını savunur. Zeybekler konusundaki Şahsi fikrine gelince, Knight istisnasız tüm Zeybekleri medeni ve dürüst bulunduğuna değinir.²²⁹

3.11. Yönetim

Aydın ili ve dolaylarında 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ilk on beş yılına kadar hüküm süren Karaosmanoğulları ailesinin, yörenin özellikle tarımda gelişmesine önemli katkılarda buldukları, bu amaçla Rum nüfusun buralara yerleŐmesini zendirdikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde bazı ailelerin Mora Arkadiası'ndan bile göç ettikleri kimi tarihçilerce belirtilmektedir. 2. Mahmud'un ayanları etkisizleŐirme çabalarından sonra bu ailenin de etkisi azalmıŐtır. Ancak ailenin

²²⁷ Texier, **a.g.e.**, s. 115.

²²⁸ Pınar, **a.g.e.**, s. 98.

²²⁹ Knight, **a.g.e.**, p. 324.

kurduğu düzenin, sert tutumlarına karşın bir ölçüde benimsendiği anlaşılmaktadır. Daha sonra bu ayanlar eski güçlerine kavuşabilmek için çaba göstermişlerdir. 1829'da Zeybeklerin isyanından sonra Hasan Paşa'ya karşı pek direniş göstermeyen ayanlar, onun ölümünden ve mütesellimliklerin kendilerine ihale edilmesinden sonra, bu isyanı bastırmışlardır.²³⁰

Karaosmanoğulları ailesi, yönetimde oldukları süre boyunca, tebaaları tarafından çok sevilen bir aileydi. Seyahatnamesinde binlerce Mora yerlisi Kara Osmanoğlu'nun ılımlı yönetimi altında yerleştiğine, fakat bundan da büyük sayıda bir kesim Rum İsyanı'ndan sonra buraya kaçtığına değinen Keppel, İzmir ve çevresi de neredeyse tamamen karşı kıyıda gelen Rumlarla dolduğunu belirtir. Bu, Karaosmanoğlu ailesinin saygınlığının bir işaretidir.²³¹ Karaosmanoğulları'na ve ayanlık yönetimine ilişkin çarpıcı bilgi ve gözlemler sunmaktadır:

Modern Manisa pek çok gezgin tarafından ziyaret edilmiş. Şu anki yoksullaşmış ve neredeyse terk edilmiş durumu, Karaosmanoğlu ailesinin başkentiyekeki bol mahsullü ve kalabalık nüfuslu haliyle tezat oluşturmakta.

Tüm Türk sınıflarına karşı siyasi eşitlik sağlamak ve miras geleneğini bile ortadan kaldırmak amaçlı Türk politikası prensibinden daha önce bahsettim: hiçbir oğul babasını malvarlığını ve hatta aile ismini miras alamıyor. Kalıtsal intikale karşı olan bu genel kaidenin istisnaları arasında, başları Manisa'da yaşayan, Aeolis, Ioania ve Lydia'nın büyük bölümünü içine alan - Menderes'ten Propontis'e kadar olan zengin bir alana hükmeden Karaosmanoğlu Ailesi vardı. Bu aile hepsi aynı soydan gelen; ilgi, görenek ve bağlılık bakımından derebeye – ailenin reisine bağlı birçok beyden oluşmaktaydı. Bu ataerkil yönetim şeklinin alışlagelmiş olana – yetkiyi geçici bir yöneticiye, yani paşaya vermeye nazaran avantajları birkaç kelimeyle şöyle gösterilebilir. paşa, yönettiği bölgenin gelirlerini açık artırmayla satın alır ve aslında koruyucusu olması gerektiği çiftçilere zulmetmekle daha çok ilgilenir. başkentteki yöneticilerden ve kendi mahkemesinin hükümlerinden dolayı, uzlaşmanın tek yolu olan rüşvete başvurmak zorunda kalır. Her tür istismardan kar çıkaran paşa, bunların başlıca

²³⁰ **Yurt Ansiklopedisi ; Türkiye, il il: Dünü, Bugünü, Yarını**, C. 2, s. 990.

²³¹ Keppel, a.g.e., V. 2, p.323

destekleyicisidir. Sayısız vergiden ötürü, yönettiği kişiler tarafından nefret edilir ve bu sebeple kendini korumaları için hak ettiği üzere paralı yabancılardan oluşan bir çete tutar. İstikrarsız yönetimini ne zaman bırakmak zorunda kalacağı belli olmadığından, mümkün olan en kısa zamanda zengin olmaya bakar. Bu berbat yönetim sisteminin giderleri toprak mahsullerinden karşılanmalıdır.

Diğer tarafta derebey, yani yönetimi miras alan yönetici, mülkünü çocuklarına bırakma ümidiyle, bu ülkenin zenginlikleri konusunda yönettiği insanlarla aynı doğrultuda düşünür. Derebeyin, işbirliği için evindeki pek çok diğer beyden ve onların da kendi bağlı kişilerine tabi olması bir uzlaşma ruhunun oluşumunu ve sonuçta da her sınıfın zenginliğini sağlar. Bu sözlerimin teorik birer çıkarım olmadığını göstermek için, Manisa'nın eskiden derebey tarafından yönetilen ve şimdiki virane hallerini karşılaştıralım. Karaosmanoğlu ailesinin yönetimi süresince mülke saygı gösterilirdi, adalet eşit şekilde sağlanırdı, tarım teşvik edilir ve ticaretin korunması sağlanırdı. Despotluğun bu şekilde azaltılması, yakın zamanda baskıcı yöneticilerinin teröründen buraya sığındığı için mutlu olan pek çok insanı çekti. Peloponessus'tan, geçici toprak ağalarının vergi ve haraçlarından kaçan pek çok Rum Karaosmanoğlu'nun himayesine girmeyi memnuniyetle kabul etti ve kendilerini bu ataerkil düzene soktular. Kolonileşme hızla arttı, toprak artık sürülüydü, ticaret gelişti. Tüm ülke kalabalıklaştı ve zenginleşti.

Kendine bağlı bir bölgedeki bu zenginlik, kendi yıkıntısı gibi görünen, yönetiminin tek tebaası emri altındakilerin sefaleti olan bir yönetimle bağdaşmamaktadır. Anadolu'nun, Karaosmanoğlu'nun yönettiği bu kesiminin bol mahsullü durumu kıskanç korkuları üzerine çekti ve Sultan Mahmud'un gururunu zedeledi. Kötü kaderli yönetiminin ilk impolitik darbesi büyük kalıtsal reislerin kaldırılmasıydı: bunun başarılmasının doğal sonuçları da gelmeye başladı. Karaosmanoğlu ailesi yönetimi bırakalı ve onun yerini paşa alalı on beş yıl oluyor. Geçen bu sürede gerçek bir yıkım yaşandı; toprak nadasta; ticaret azaldı; nüfus hızla azaldı. Burada eskiden yaşayanların bazıları tamamen ortadan kayboldu. Rumlar evlerine döndü ve o zamana kadar devletin otoritesini kendilerinden uzak tutmayı başaran, silahlı hemşehrilerinin arasına katıldı. Pek çok Türk'ü asi Zeybeklerin arasında görmek mümkündü; ve burada kalan az sayıdaki sefil köylü, çocukların babalarının yönetimine istekle tabi olduğu

yönetimden kölelerin bir zalimin boyunduruğuna girmeye zorlandıkları yönetim şekline dönüşmesinden etkilenmemiş görünmekteydiler. ²³²

Arundell ise Karaosmanoğlu ailesinin ne kadar başarılı bir yönetim düzeni kurduğunu dile getirirken, bölgede karşısına çıkan bir adamın sergilediği tuhaf davranışlar karşısında, bu adamın aile için çalışan bir muhbir veya Karaosmanoğlu'nun ta kendisi olma ihtimalini düşündüğünden bahseder:

Bu dakikada oldukça sarhoş görünen bir Derviş fazlaca gürültü yaparak arsızca para istemeye başladı. Yükümüz Ağrı Dağı'ndaki gemi kadar sıkı bağlanmış olduğundan, bunu yapması gereksizdi. Fakat adam fazlasıyla rahatsız ediciydi ve onu uzaklaştırmak için Türkçe'min el verdiği ölçüde azarladım ve sonunda ondan kurtulmayı başardım. Han hala oldukça uzaktaydı ve çıkılacak pek çok dik basamak bulunmaktaydı; fakat yolun alternatifi bulunmadığından, arabacıya ve sığırlara iyi geceler dileyerek hana doğru zorlukla yürümeye başladım. Kapıya çok yaklaşmışım ki, arkadaşım Derviş'i tekrar yanımda görünce şaşırmadan edemedim; çok ayık olmayan bir ses tonuyla, fakat medeni ve saygılı bir tavırla kulağıma "Hoş geldin" diye fısıldadı. Muhtemelen Sultan veya Karaosmanoğlu için çalışan, kılık değiştirmiş bir casustu; hatta belki de Karaosmanoğlu'nun ta kendisiydi. İbrahim Paşa'nın Güzelhisar'daki başarı ve gelişmesinden, alışılmadık şekilde kapılar kapandıktan sonra gelen ve kapıların tekrar açılmasını isteyen yolcuların iyi bir yöneticinin şüphesini ve soruşturma ihtiyacını uyandırabileceğinden ötürü, bu kişinin bizzat Karaosmanoğlu olması daha muhtemeldi. Sultanın otoritesinin Güzelhisar'da kaybolmasından kısa süre sonrasıydı. Valinin yerine İbrahim Paşa ve onun, nüfuzlu bir Mısırlı tarafından desteklenen bir taraftarı gelmişti. ²³³

²³² Keppel, a.g.e., V. 2, pp. 295 – 300.

²³³ Arundell, a.g.e., V. 2, p. 219.

SONUÇ

Seyahatnameler; hakkında yazıldıkları coğrafya, kültür ve sosyal çevreye dair başlıca bilgi kaynakları teşkil etmekle birlikte, bunların tarihi kaynaklar olarak ne derece değerlendirilmesi gerektiği pek çok tarihçi, yazar ve araştırmacı için tartışma konusu olmuştur. Bu kaynakların ne derece nesnel eserler olabilecekleri konusundaki görüş ayrılıkları var olmakla birlikte, söz konusu öznellik aslında çok da kaçınılması ve uzak durulması gereken hususlar değildir. Her devletin kendi okullarında okutulan tarih kitaplarının tamamen objektif bilgi içereceğinin garantisi bulunmadığı gibi, başka milletlerden bireylerin kendilerine tamamen yabancı olan bir coğrafyayı da kendi ülkelerinin bireyelerine aşıladığı değer yargıları ve hatta önyargılardan uzak olarak değerlendirmesini beklemek çok da gerçekçi bir yaklaşım değildir. Gezgin; yabancı topraklara ilişkin bilgiyi önce kendi ülkesinde öğrenir, kendi tarih kitaplarından bilgi edinir, sonra söz konusu topraklarda bulunmuş başka gezginlerin eserlerini inceler ve aslında yolculuğa çıkacağı coğrafya hakkındaki bilgiyi, fakat daha önemlisi duyguyu yola çıkmadan önce edinir.

Avrupalı gezginlerin pek çoğunun, seyahatnamelerini kaleme almaya başlamadan önce, kendilerinden evvel bahse konu topraklarda bulunmuş diğer gezginlerin seyahatnamelerini okuduğu hemen her gezginin yazısında açıkça dile getirilmektedir. Gezgin önce kendisinden önceki bireyin fikirlerini alır ve farkında olmadan belirli bir önyargıyla yola çıkar. Ne göreceğini başkasının gözünden görmüştür, ne hissedeceğini başkasının anlatımıyla hissetmiştir. Bu açıdan bakıldığında seyahatnamelerin objektif yazın türleri olmasını beklemek en baştan yanlış olacaktır. Fakat unutulmamalıdır ki, bu öznellik bile önemli bir bilgiye kaynaklık eder. Bu sayede söz konusu toplumun bahse konu coğrafya, kültür ve sosyal çevre hususlarındaki öğretileri hakkında bilgi sağlamış olur seyahatnameler.

Bu öznelğin üzerinde bu derece durmak abartılı değildir, zira söz konusu seyahatname ise öznellik, ilk önce akla gelmesi, fakat daima olumsuz yönleriyle düşünülmemesi gereken bir özelliktir. Avrupalı gezginlerin Batı Anadolu üzerine kaleme aldıkları seyahatnamelere değinirken, bir gezginin bu coğrafya insanı hakkında

daima olumsuz şekilde söz edeceğini düşünmemek gerekir; çünkü Türk insanı ve Osmanlı Devleti'ne dair olumlu izlenimlerini aktaran da pek çok gezgin bulunmaktadır.

Batı ve Doğu kavramlarına değinmek gerekirse, Batı'da Doğu'ya yönelik uyanan merakın temelleri de oldukça yerindedir. Avrupa'yı Osmanlı Devleti'nden ayıran en önemli fark, dindir. Çalışma konusunda gezginleri "Avrupalı" olarak gruplandırmamızın temel sebebi de Avrupa devletlerinin ve milletlerinin aynı dine ve dolayısıyla benzer toplumsal doktrinlere tabi olmasıdır. Burada din sadece "inançlar ve ibâdetler bütünü" olarak algılanmamalıdır. Her dinin inananlarına öğütlediği davranışlar, yaşantı biçimleri, eylemler, ahlaki değerler bulunmaktadır. Söz konusu inananlardan oluşan toplumlar da bu dinin esaslarına göre şekillenmektedir. Charles Fellows, seyahatnamesinin bir bölümünde Türk insanının misafirperverliğinden şu şekilde bahseder:

*Sabahleyin kahvaltı sofram bu bölgeye has çok lezzetli bir esmer ekmek, kaymak, fazlaca sütle bezenmişti; hizmetkârım için çorba vb getirildi ve onlar altı kişi kahvaltı ettiler: bu misafirperverlik alışkanlıktan veya dini zorunluluğun zamanla alışkanlığa dönüşmesinden kaynaklanıyordu.*²³⁴

Burada Fellows'un gözlemi aslında tam da anlatılmak istenendir. Dini öğretiler, zamanla inananlarının hayatını şekillendiren öğelerdir.

Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne olan ilgisinin başlıca sebebi İslam değildir elbette. Daha önce de bahsedildiği üzere 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için Dağılma Dönemi olarak adlandırılan dönemin tam da ortasında yer almaktadır. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin bahse konu "dağılma"dan kurtulmanın yollarını arayarak geçirdiği bir süreçtir ve Osmanlı, ayakta kalabilmek için her türlü tavizi verebilen, dolayısıyla da uluslararası itibarını her geçen gün daha da kaybeden bir devlet halini almış bulunmaktadır. Bu dönemde şahsi meraklarıyla veya çeşitli kurum ve kuruluşların maddi ve manevi destekleriyle gelen gezginlerin yanı sıra, Osmanlı topraklarına görevli olarak Avrupalı pek çok din adamı, eğitmen, devlet adamı veya asker de gelmiştir.

²³⁴ Fellows, a.g.e., p. 105.

Osmanlı'nın zor zamanlarındaki itibarının kaybı bazı gezginlerin yazılarında bile açıkça belirtilmese dahi hissedilmektedir. Yabancı kazı ekiplerine kazı izni verilmesi ise, bu topraklara olan arkeolojik ilgiyi had safhaya çıkarmıştır. Ev sahipliği ettiği medeniyetler bakıldığından, Küçük Asya olarak da tabir edilen Anadolu için söylenegelen "Medeniyetler Beşiği" ifadesi hiç de abartılı değildir. Yunan – Roma Medeniyetlerinin Kurulu olduğu Batı Anadolu da bu ilgiden nasibini almıştır ve gezginlerin pek çoğu arkeolojik temelli seyahatnamelerinin satır aralarında Osmanlı dünyası izlenimlerine yer vermektedir. Tüm bu dürtülere ek olarak, Avrupalı gezginleri Osmanlı topraklarına çeken Oryantalizmin mistik cazibesini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

İşbu çalışmada seyahatnamelerine yer verilen Avrupalı on beş gezginin benimsediği ortak bir görüş veya edindiği müstesna bir izlenimden bahsetmek mümkün değildir. 19. yüzyıl Batı Anadolu'suna gelen Avrupalı gezginlerin seyahatnamelerinin ışığında oluşturulmuş bu çalışmadan elde edilen sonuçları alt başlıklar altında şu şekilde özetlemek mümkündür:

19. yüzyılda Batı Anadolu'da Türk halkının yanı sıra hayatlarını idame ettirmekte olan başlıca üç millet bulunmaktadır: Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler. Seyahatnamelere konu iller ve köylere bakıldığında bu dört millet, az sayıdaki istisnai yerleşimler hariç, aynı fiziki yerleşimde yaşamaktadır. Bununla birlikte halklar, genellikle kendi milletlerinin bulunduğu mahallelere bölünmüştür. Genel olarak çoğu gezginin azınlıklara dair üzerinde durdukları ortak özellik, azınlıkların Batı Anadolu'da mümkün olan en fazla özgürlüğe sahip oldukları ve yaşantılarından memnun oldukları yönündedir. Değinilmesi gereken bir diğer husus ise, azınlıkların pek azının kendi dillerini konuşabildikleri ve kendi aralarındaki iletişimlerini de Türk dilinde sağladıklarıdır. Pek çok seyyah, azınlıklarla iletişim kurabilmek için tercüman ihtiyacını açıkça dile getirmiştir.

Türk halkına dair pek çok gezginin birleştiği temel nokta, tarihi eserler ve üzerinde yaşadıkları toprakların tarihi değeri konusundaki bilgisizlik ve ilgisizlikleridir. Pek çok seyyah, antik yerleşim yerlerinden alınmış sütunların Türk halkınca kendi binalarının yapımında kullanılmasından yakınmaktadır. Dönem Türk insanı, sadece

Müslüman gelenek ve yapılarına değer vermekte ve kendilerine ait olmayan her türlü yapı ve dahi tarihi eseri alaşağı etmekte hiçbir sakınca görmemektedir.

Türk halkının bu dikkat çekici umursamazlığının yanı sıra, gezginlerin pek çoğu Türk insanının misafirperverliğinden, dürüstlüğünden de bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Bununla birlikte, paraya olan düşkünlüklerinden ötürü yaptığı her iyilik karşısında maddi kazanç bekleyen Türklerin varlığı da azımsanmayacak niteliktedir.

19. yüzyılda gezginlerin değinmek ihtiyacı hissettikleri bir diğer konu ise Türk şehir ve köyleridir. Şehirleşme kavramının henüz yerleşmediği Türk illerine dair bilgi paylaşan gezginlerin büyük bölümü sokakların darlığından bahsetmektedir. Arabanın giremeyeceği, hatta bir deveyle bir insanın birbirlerine temas etmeden yürüyemeyeceği kadar dar olan sokakların pek çok il ve köyde aynı derecede pis olduğuna önemle değinilmektedir. Evler genellikle çift katlıdır: Alt katlar ahır olarak kullanılmaktayken, insanların yaşam alanının ise bir üst katta olduğundan bahsedilmektedir. Çoğu evin dışarıya bakan penceresi bulunmamakla birlikte, avlusu olan evlerin pencereleri avluya bakmaktadır. Avlusu olmayan evlerde ise tek ışık kaynağı genellikle sokak kapısıdır.

Avrupalı gezginler, Batı Anadolu Osmanlı'sındaki çarşı ve pazarlardan da oldukça etkilenmiş bulunmaktadırlar. Pazarlardaki cümbüş ve şenlik havası, gezginlerin özellikle ilgisini çekmiştir. Çevre köylerden gelen halkın bir arada yarattığı renkli görüntü, gezginler için bahsedilmeye değer niteliktedir.

Konaklama konusunda ise pek çok gezginin birleştiği temel nokta, kalınan hanlardaki elverişsiz koşullardır. Hanlar tek konaklama seçeneği değildir elbette. Bazı illerin paşaları veya valileri gelen gezginleri özel olarak görmek isterler ve bu kişiler, gezginlerin mümkün olduğunca rahat etmelerini sağlamak amacıyla genellikle bölgedeki reayadan varlıklı bir tanesinin evinde konaklama temin edilir.

Giyim konusuna gelindiğinde ise, bu konudaki çeşitliliğin ayrıca dikkat çekici olduğu görülmektedir. Her ırk ve meslek mensubunun kendine has giyim tarzı,

şehirlerde ve özellikle çarşı ve pazarlarda yarattığı çeşitlilik çoğu zaman baş döndürücü ve göz alıcıdır. Bununla birlikte, beyaz çarşaf içinde ve yüzleri bile tülbentle örtülü kadınlar da Avrupalı gezginler için dikkat çekici bir detaydır. Pek çok gezgin kılık – kıyafetteki Avrupalılaşma çabasına değinmiş bulunmaktadır. Fakat bu çabaya gülünç ve eğreti olarak yorum getiren gezginler, köylülerin giydiği renkli basmaların aslında bu kültüre has ve asıl yakışan giyim tarzı olduğundan bahsetmiştir.

Batı Anadolu Osmanlısı'nda kadın konusu ise, bahse konu dönemde kadınların hayatlarını dinin emrettiğinin dikta edildiği şekilde kısıtladıkları yönündedir. Sokakta bir erkek gören kadın telaşa kapılarak kaçır veya erkek gözden kaybolana dek sırtını döner ve zaten peçeyle kapalı yüzünü göstermekten kesinlikle kaçınır.

Çoğu gezgin Türk mutfağının ne kadar lezzetli olduğundan bahseder. Özellikle kaymak, mutfaktan bahseden her gezginin muhakkak değindiği bir yiyecektir ve yerel halk tarafından yol yorgunu gezginlere öncelikle sunulmakta olması, şüphesi kaymağın dönem Türk mutfağındaki yaygın kullanımını göstermektedir. Seyyahların çoğu bu bölgedeki ekmeğin de diğer bölgelerdekinden çok daha farklı ve çok daha lezzetli olduğunu vurgulamış bulunmaktadır. Bununla birlikte, yukarıda bahsedilen önyargıdan olsa gerek, Türklerin ikram ettiği tek lokmayı kabul etmeyen Avrupalı gezginler de bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere, birinci el kaynaklar olarak seyahatnameler, hakkında yazıldıkları coğrafya ve bu coğrafyanın içerdiklerine ilişkin son derece değerli ve aslına bakılacak olursa renkli veriler barındırmaktadır. Bu bakımdan günümüz araştırma ve çeviri dünyasında hak ettiği önemi görememiş olan bu *özel* ve belki de özel olduğu için *başvurulası* kaynakların zaman içerisinde hak ettikleri ehemmiyete kavuşmalarını ümit ve temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Arundell, F. V. J. (1834) *Discoveries in Asia Minor*, Vol: 2, Richard Bentley: London.

Bulut, Y. (2004) *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Kire Yayınları: İstanbul.

Chandler, D.D. (1817) *Travels Asia Minor In Greece Or An Account Of A Tour In Two Volumes – Volume: 1*, Printed For Joseph Booker, New Bond Street And Priestley, High Holborn: London.

Fellows, C. (1852) *Travels And Researches In Asia Minor, The Proviencie Of Lycia*, John Murray, Albamarle Street, Printed By J.Edward Taylor Little Quenn Street Lincoln's Inn Fields: London.

Hamilton, W. J. (1842) *Researches In Asia Minor, Pontus And Armenia, Some Account Of Their Antiquites And Geology, Secretary To The Geological Society*, Volume: 2, John Murray Albemarle Sreet: London.

Jardine, W. (1858) *Memoirs of Hugh Edwin Strickland*, John Van Voorst & Paternoster Row: London.

Kanar, Y. (2006) *Bati'nun Doğu'su (Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi)*, Kitabevi: İstanbul.

Keppel, G. (1831) *Narrative of Journey Across The Balcan, By The Selimo And Paravadi Also Of A Visit To Azani And Other Newly Discovered Ruins in Asia Minor, İn The Years 1829-30, In Two Volumes*, Volume: 2, Henry Colburn and Richard Bentley: London.

- Knight, W. (1839) *Oriental Outlines or a Rambler's Recollections of a Tour in Turkey, Greece, Sampson Low: London.*
- Kütükoğlu, Mübahat. (1994) *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)*, Kubbealtı Akademisi Kültür Sanat Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Leake, W.M. (1824) *Journal of a Tour in Asia Minor,,: with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*, John Murray – Albemarle Street: London.
- Newton, C.T. (1865) *Travels and Discoveries in the Levant*, Day & Son: London
- Parla, Jale (2005) *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Pınar, İlhan. (2001) *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608- 1918*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını: İzmir.
- Pınar, İlhan. (1996) *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl II*, Akademi Kitabevi: İzmir.
- Said, Edward. (2001) *Şarkiyatçılık (Batının Şark Anlayışları)*, (Çev: Berna Ülner), 2. Baskı, Metis Yayınları: İstanbul.
- Scherzer, Karl Von. (2001) *İzmir 1873*, (Çev: İlhan Pınar), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını: İzmir.
- Süphandağı, İsmail. (2004) *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, Gelenek Yayıncılık: İstanbul.
- Tancoigne, J.M. (2003) *İzmir'e, Ege Adaları'na ve Girit'e Seyahat*, (Çev: Ercan Eyüboğlu), Büke Yayınları: İstanbul.

Texier, Charles. (2002) *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev: Ali Suad), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları: Ankara.

Yavuz, Hilmi. (1999) *Modernleşme, Oryantalizm, İslam*, Boyut Yayınları: İstanbul.

Makaleler

Aksoyak, İ. H. (2012) “Nabi’nin Tuhfetü’l-Haremeyn’inin Edirneli Natık’ın Tuhfetü’l-Haremeyn’ine Etkisi: Hikâyeler, Gelenekler, İnanışlar...”, *Milli Folklor* [Elektronik Dergi] s. 95: Güz 2012, ss. 9-22. Erişim: <http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/95/002.pdf>, Er. Tar.: 03/06/2013

Bilici İ. E. (2011) “Oryantalist Seyahatnamelerde Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme: Alexander William Kinglake’in Seyahatnamesi Eothen Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, s. 2, Gümüşhane,s.1-21.

Etensel, A. İ. (2007) “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, *Littera*, c. 21, http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/21_cilt/ildem.pdf

Gözütok T., “19.yüzyıl Batı Seyahatnamelerinde Ortadoğu ve İstanbul İmgesi: François René De Chateaubriand Örneği”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 44, ss. 97-117.

Kutluk A., (10.06.2013) Orientalist Representations of Turkey and the Turks in Richard Chandler’s Travels in Asia Minor and Lady Mary Wortley Montagu’s Turkish Embassy Letters, <http://www.academia.edu>

Maden, S. (2008) “Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 37, ss. 147-158.

Mardan, E. (1989), “Seyahatnamelerde Anadolu Kenti”, *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (21-25 Eylül 1981)*, c. 2, ss. 226-237.

Özdemir, E. (2010) “Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan’a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri”, *History Studies*, s. 2, ss. 113-126.

Sezer, Hamiyet. (2003), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri 18. -19.Yüzyıl”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c: 21, s. :33, ss. 105-124.

T.D.K. (1988) *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Yılmaz, S. (1992) "İranlı Ermeni Bir Tüccarın Terekesi ve Ticari Etkinliği Üzerine Düşünceler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. VII, ss. 191-215.

Tezler

Doğan, G. (2008) *İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17 ve 18.Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Rodos, Sisam) ve Çevresi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Bayraktar, G. (2011) *Hans Dernschwam’ın “İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü” ile Evliya Çelebi’nin “Viyana Notları”nda İmgeler ve Önyargılar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Gürer, S. (2010) *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Karadağ, G. (2006) *“Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19.Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları”* Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü: 2006.

- Kırca, H. S. (2010) *İngiliz Seyyah Sir Charles Fellows'un Eserlerinde Türkiye ve Türk İmajı*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Isparta.
- Sarı O. (2008) *Oryantalizm Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Elazığ.
- Yüksel, E. (2012) *17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Ortası ve 19. Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın.

İnternet Kaynakları

- <http://www.amphilsoc.org> (Er. Tar.: 31/05/2013).
- <http://www.doguedebiyati.com> (Er. Tar.: 06/06/2013).
- <http://www.filozof.net> (Er. Tar.: 06/06/2013)
- <http://www.historyhome.co.uk> (Er. Tar: 02/06/2013)
- <http://www.oac.cdlib.org> (Er. Tar.: 31/05/2013)
- <http://www.oxforddnb.com> (Er. Tar.: 31/05/2013)
- <http://www.rhinoresourcecenter.com> (Er. Tar.: 31/05/2013)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Zeynep ÇETİN
Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir – 14/07/1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi – Yabancı Diller Yüksekokulu
İngilizce Mütercim – Tercümanlık Bölümü (2000 – 2004)
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi – Sosyal Bilimler
Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı (2010 – 2013)
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (C2), Fransızca (A1)

İş Deneyimi

Stajlar : T.C. Çevre ve Kültür Bakanlığı (Haziran – Temmuz
2002)
Çalıştığı Kurumlar : Uzman: Adnan Menderes Üniversitesi – Dış İlişkiler
Ofisi
(Aralık 2007 – halen)
İngilizce Öğretmeni: Aydın Şekerzade İngilizce Kursu
(Ekim 2005 – Eylül 2007)
İngilizce Öğretmeni: M.E.V. Ankara Özel İlköğretim
Okulu
(Eylül 2004 – Eylül 2005)

İletişim

e-posta Adresi : zcetin@adu.edu.tr

Tarih : 09/09/2013